

Somori Theodorovk Emil
Budapest. 1915. márc. 25.

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

*

HUSZONÖTÖDIK ÉVFOLYAM

MÁSODIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1915

TARTALOM.

Tanulmányok, értekezések:

	Lap
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Bessenyei Sándor Milton fordítása	129
<i>Alszegehy Zsolt</i> : Tóth Kálmán lírájának fejlődése (II., bef. közl.)	139
<i>Gorzó Gellért</i> : Ráday Pál imádságai	151
<i>Galamb Sándor</i> : Vörösmarty novellái	173

Adattár:

<i>Petróczy Kata Szidónia</i> versei. I. közl. Közlik: <i>Harsányi István és Gulyás József</i>	190
A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670—1778. előadott drámák jegyzéke (II., bef. közl.) <i>Prónai Antal</i> hagyatékából	206
Id. Pétzeli József francia levelezése. Közli: <i>Baranyai Zoltán</i>	219
B. Kemény Zsigmond levelei Pusztakamaráson. I. közl. <i>Papp Ferencz</i> től	229
Arany János levele Jovanovics Jánoshoz. Közli: <i>Dr. Oszlojics Tihamér</i>	242

Könyvismertetés:

Dr. Julius Petersen: <i>Literaturgeschichte als Wissenschaft</i> . Sas <i>Andortól</i>	243
Szücsi József: Bajza József. <i>Váczy Jánostól</i>	246
Magyar irodalomtörténeti tárgyú doktori értekezések 1914-ben. (8. Jénaki Ferenc: Kájoni János énekeskönyve és forrásai; 9. Boga Alajos: Székelyföld történetírója a XVII. században; 10. Brisits Frigyes: Szent Ágoston és Rákóczi Ferenc vallomásai; 11. Györe János: Abonyi Lajos pályája.) <i>Király György</i> től	251
Péchi Simon szombatos imádságos könyve. <i>Patai József</i> től	254
Steinhoffer Károly: A könyv története. <i>K. Gy.</i> -től	255

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i> től	256
--	-----

—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: Budapest, I., Pauler-u. 4.

BESSENYEI SÁNDOR MILTON-FORDÍTÁSA.

Bessenyei Sándor Milton két eposzát próza-fordításban 1796-ban adta ki a következő cím alatt: *Elveszett Paradicsom Milton által*. Fordította Frantziából Bessenyei Sándor Cs. és Kir. Lovas Kapitány. Kassánn Ellinger János Cs. és Királyi privil. Könyv-nyomtatónál. 1796. Első Darab. I—VIII. Könyv. 8r. 16 sztl. lev., 366. l. — Második Darab. IX—XII. és *A' Visszanyert Paradicsom* IV. Könyvekben. 4 sztl. lev., 388. l. Az I. k. 16 sztl. levelén a címlevelen kívül van Bielek László verse Bessenyeihez e cím alatt: A' Nagy Lelkü Milton Szép Talantomokkal Biró Fordítottjához Bessenyei Sándorhoz Vitéz Kapitány Úrhoz. Debretzen 21-dik Jánuar. 1796. 2. l. A »Fordított« előszava »Az olvasóhoz« 17 lap és Milton rövid életrajza cím nélkül. 9. l. A II-ikban N. S.-nek: Debretzenbenn Augustus 24-kén 1796-ban kelt költeménye található *A' Milton Elveszett Paradicsomáról* cím alatt, melyben *A visszanyert Paradicsom*ot, ellentétben angol kritikusával, nem tartja kevesebbire az elsőnél.

Mind a címlapon, mind az előszóban megmondja Bessenyei, hogy nem angol, hanem francia szövegből fordított. Az előszóban így szól erről: »Minden erőmet, igyekezetemet arra fordítottam, hogy MILTONT tisztánn és érthetőképenn tégyem elődbe; ugyan azért semmi új Magyar szót nem teremtettem, sem pedig a' Frantzia Nyelvnek reguláihoz magamat nem szabtam; hanem tsupán-tsak a' Magyar Nyelv' természetét vettem regulául; fő tzélom volt az, hogy azt meg-ne fertéztessen, vagy erőltessen. Érzem-is magambann, hogy ezen Fordításbann született Nyelvemnek nyakát nem szegtem. Ugyan azért, ha a' szó szerént való Fordítást keresed, a' Frantziábann a' Magyar MILTONT meg-nem találod: vagy ha meg-leled-is, tsak ott, a' hol a' két Nyelv' természete edgymással nem ellenkezik.«

A többit, mint czélunkra most nem tartozót, mellőzzük. Mind-ebből világos, hogy nem szó szerint, hanem a magyarosság szellemében dolgozott. Talán ez volt az oka, hogy eddig senki sem kutatta ki, hogy Bessenyei melyik francia fordítást használta. Másik oka lehetett az is, hogy az ő idejéig több francia próza-és verses fordítás jelent meg és mindannyit végigkutatni senkinek sem volt kedve vagy alkalma. Egyébaránt szaporította az okokat az is, hogy míg a kortársak nagy csodálattal szóltak a fordításról,

mint a mellette kiadott versek, Fekete János gr. költői levele s a *Magyar Merkurius* 1796. nov. 15-iki száma mutatja, az utókor többnyire kicsinyléssel, sőt lenézéssel szólt róla. Szemere Pál 1815. jan. 17-én Kazinczyhoz írt levelében, előttünk egészen érthetetlenül, kivált az előszót rója meg: »mely nehezemre esett — írja itt — Az olvasóhoz írt űait, ezeket a dölyffel hangzó sületlenségeket olvasni«. Utóbb Toldy *A magyar költészet történetében* (1867. 354. l.) így ír róla: »... e dolgozat nem csak nem hű, de még csak nem is sejteti azt a fenséget, méltóságot, tömörséget és erőt, mely az eredetit a világirodalom egyik főrangú művévé teszi. A fordítás nemcsak kötetlen, de teljesen prózai nyelven szól, minden szépség, erő, költőiség nélkül. Történetet, helyenként értekezést vélénk olvasni; semmi visszhangja azon nagyszerű túlvilági zenének, mely Milton rendkívüli művéből felénk hangzik.« Ez az ítélet lényegében állandóvá lett.

Toldy után Károly Gy. Hugó ír e fordításról, a *Figyelőben* (1871. 304—6 és 315—16. l.) *Egy régi magyar nyomda és Bessenyei Sándor Milton fordítása* cikkében, mely mindmaig erről a legbővebb fejtegetés. Idézhvén a fordításból az invocatiót, ítélete ez: »E mutatóványból láthatjuk, hogy a teljesen költőietlen fordítás mindama gyarlóságokban bővelkedik, melyek az úgynevezett „rossz és szerencsétlen” fordítások tulajdonai szoktak lenni. Hasztalan keressük itt a szép prózának tiszta, választékos és zengzetes voltát, a műfordítás nyelvének erejét s költőiségét, melyekben mintaképül ragyoghattak előtte Báróczi, Calprenède, Kassandrá-jának 1777-ki, s Kármán Petrarka „Remeteségé”-nek 1794-ki meglepően szép fordításai. A nyelv- s helyesírástani szabadság és ízetlenség csaknem lehetetlenné teszi a mű teljes keresztülvizsgálását, mire csakis az irodalmi tanulmányokkal szak tudományilag foglalkozó szánhatja el magát.« Szerinte nyelvezet és helyesírás a *Debreczeni nagy grammatikára* vall. Majd idézi Toldy ítéletét, az előszó egy részét s végül mégsem tagad meg tőle némi érdemet: »Mindezeket összevéve, ... kül- s belfogyatkozásainak daczára sem tarthatjuk egészen jelentéktelen tüneménynek a mult század (XVIII) irodalmi terményei között.«

Mint látható, ez ítéletek, épen úgy, mint a későbbiek, úgy születtek, hogy csak a fordítást nézték az illetők s forrásával nem törődtek. A későbbiek többnyire ezeknek az ítéleteknek nyomán jártak. Ballagi Aladár *A m. k. testőrség története* (1872) művében (228—41 l.) szintén nem kutatva a francia után, ezeket mondja a fordításról: »B. S. irodalmi termelés tekintetében öcscsével (t. i. Györggyvel) össze sem hasonlítható.« (230. l.) »Milton fordítása külalakjául a maga korában külföldön igen divatos s hazánkba is Báróczi s Kármán által átültetett szép prózát választotta. De míg Báróczi- s Kármánnál cseng a nyelv s az eredetinek hamisítatlan, tiszta hangját hallatják, nála költőietlen s legkivált erőtlen.« (231. l.) Radó Antal *A magyar műfordítás története*

1772—1831. (1883) cz. művében ezzel ellenkezőleg így szól róla: »Toldy alig említi nevét, s ha jól tudom, eddigelé csak Ballagi A. méltatta, főntebb idézett nagybecsű művében. Csakhogy ő nagyon elveti a súlykot, midőn Bessenyei Sándor fordításáról kicsinylőleg nyilatkozva, azt költőietlennek mondja. Nem *bátyját* közelítette meg Sándor, mint Ballagi mondja, hanem igenis megközelítette Báróczyt; művének majd minden lapja Báróczy nyelvének szabatos magyarosságát juttatja eszünkbe.« (28. l.) Alább ezt mondja: »Mint-hogy sehol rá nem akadhattam, melyik francia fordítást használta: a fordítás hűségéről nem mondhatok ítéletet.« (29. l.)

Beöthy Zsolt *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban* cz. művében (II. 146—150. l.) szól Bessenyei fordításáról, melyet a »lelkes naturalista igyekezeté«-nek mond: »Néhol kivillan belőle valami természetes erő: egy-egy eredeti szép szó ad némi nyomosságot és színt a gondolat képének; de az örökös ingadozásban, szabatlanságban, körülírogatásban általán mégis halvány marad az«. Nem találja továbbá elég közvetlennek, a sok mellékmondat halmozásával hosszadalmasnak mondja, Milton tömörsége, színei elevenése elvész benne, szó sincs benne a hang változatosságáról, a hatalmas páthosztól az érzelmek sutogásáig, sem a nyelv zenéjéről. »Prózává lett ez, a legkevésbé kedvező értelemben.«

E nézetek mellett a többi bátran mellőzhető, mert ezóta főkép a Beöthyé ment át az irodalomtörténetbe, s így míg a kortársak nagy csodálattal írtak e nehéz kísérletről, melyről maga a fordító egyébaránt nagy szerénységgel szól, addig az utókor aránylag kevés elismerésben részesítette.¹ Az irodalomtörténetírás ítélete, azonban mindenesetre módosulni fog, ha megvizsgáljuk, hogy Bessenyei honnan fordított, a mit nekünk sikerült megállapítani.

Ugyanis Bessenyei *Az elveszett paradicsomot* Dupré de Saint-Maur (Nicolas-François) prózafordításából, *A visszanyert paradicsomot* Mareuil de Pierre jezsuita prózafordításából fordította le.

Szóljunk először az elsőről. Dupré fordítása megjelent először Párizsban 1729. (3. k. 12-r.), aztán párszor a fordító megnevezése nélkül is 1730 (La Haye, 12-r.), 1736-ban (Paris, Ganeau, 2 k. 12-r.,

¹ L. Beöthy nézetének ismétlését: Pintér Jenő, *A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferencz haláláig.* (1772—1831.) I. 133. l. U. o. 134. l. részben az irodalom is fel van sorolva. I. Kont, *Étude sur l'influence de la littér. française en Hongrie* műve e fordítást csak épen hogy megemlíti. 76. l. Röviden szól róla Széll Farkas, *A nagybesenyői Bessenyei-család története* művében (81—82. l.). Schwicker Joh. Heinr. *Gesch. der ung. Litteratur* (1889) szerint: »Die Übersetzung ist jedoch flache Prosa.« (243. l.) Bessenyei S. életéről l. még Baros Gyula: *B. S. szerelme.* IK. 1906. 52—67 és *Levelei.* U. o. 68—80. l. Lampérth Géza: *Bessenyei és társasága a gárdában.* Irodalomtörténet, 1912. 1—8. l. Baros részben a véleményeket is idézi Bessenyei fordításáról.

melyhez már a Mareuil-é is hozzá volt csatolva s azóta rendszeresen), majd 1755-ben ily cím alatt *Le Paradis Perdu* de Milton, poëme héroïque (en XII. chants); traduit de l'anglais (par Dupré de Saint-Maur), avec les remarques de M. Addison, (suivi du *Paradis reconquis* du même auteur, traduit par le P. Mareuil, jésuite, et des Lettres critiques sur le Paradis perdu par le P. Routh, jésuite.) Paris, Desaint et Saillant. (1755. 3 k. 12-r.). Megjelent még 1757 (Paris, Ganeau, nouvelle édition revue et corrigée, 3 k. 12-r.), 1765-ben (Paris, Knapen, 4 k. 12-r.), 1767-ben (*Le Paradis Perdu* de Milton, poëme héroïque, traduit de l'anglois. Avec les remarques de M. Addison. Nouvelle édition, augmentée Du *Paradis Reconquis*, & de quelques autres pièces de poésie du même Auteur. A La Haye. Frères Van-Duren. 8-r. 438, 98. 1.), 1778 (Paris, 3 k. 12-r.), 1792 (angol és francia szöveg, 2 k., 4-r., 12 színes rézmetszettel). Valószínű, hogy e későbbi kiadások valamelyike volt Bessenyei kezében, de ez a kérdésre mellékes.

Ez a Dupré, ki először fordította le francziára Milton főművét, nemzetgazdász volt, 1695 körül született, meghalt 1774-ben. E fordításával a francia akadémia tagja lett, annyira kedvelt volt szép, folyékony prózája miatt. Ezt bizonyítják említett kiadásai. (Később is megjelent, 1823-ban és 1847-ben, utóbbi Rousier abbé javításával s ugyanez újra 1853-ban.) E fordításról Collé Charles *Journal historique, ou Mémoires critiques et littéraires sur les ouvrages dramatiques et sur les événements les plus mémorables depuis 1748, jusqu'en 1772* (Paris, 1805—7. 3 k.) művében azt mondja, hogy nem Duprétől, hanem l'abbé de Boismorandtól való s ezt teszi hozzá: »Bárha Boismorand nem tudott angolul, Dupré de Saint-Maur, az ő angol nyelvmestere segítségével, neki megadta a kifejezéseket és ez az abbé az ő francziájokat igazi francziába tette át s beletette ezt a lelket, ezt az életet és ezt a hevet, melyet Dupré képtelen volt megadni.«

Minden további kutatás nélkül is megállapítható már csak ebből is, hogy itt tehát Milton művének nem fordításáról, hanem az eredetinelőbb, prózában való átdolgozásáról van szó, s ez, mint csak egy rövid idézetből is alább meglátjuk, így is van. Ez a Boismorand (l'abbé Claude-Joseph Chéron de) szül. 1680-ban, meghalt 1740-ben. Előbb jezsuita volt, majd a rendet odahagyva, szabadon élt, híres játékos, káromkodó s nagyon rendetlen életű ember volt, ki tollát készséggel adta pénzért mások szolgálatába s így neki tulajdonítják a Mlle de Lussan neve alatt megjelent munkákat is, nemcsak *Az elveszett paradicsom* átdolgozását, melyet tehát a nélkül készített, hogy angolul tudott volna. Ez és egyéb művei is tanúskodnak róla, hogy korának jeles prózaírója volt.

Magától értetődik, hogy Milton művének már Bessenyei koráig is hívebb, sőt hű prózai és verses (alexandrin) francia fordítása is megjelent; de ő ezeket vagy nem ismerte, vagy a

Duprée tetszett leginkább. Verseken adták Me D. B*** (Du Bocage, 1748.), Duduit de Maizières (1771–74.), Le Roy abbé (1775–76.), Beaulaton (1778.); prózában Louis Racine (1755, 3 k.), Luneau de Boisjermain (1784, 1787, 1798), J. Moisioner. (1786. 3 k.) A későbbiek felsorsolását itt mellőzzük. Ezek közül a Boisjermainé interlinearis, tehát lehetőleg hű.

Nem éréktelen megjegyezni a Dupré fordításának közkedveltségére, hogy az énekek tartalmát (Argument), noha ezeket is átalakítja, még Jacques Délille is átveszi szószerint 1805-ben megjelent híres verses fordításában, noha egyébként ő az eredetiből dolgozott, míg Racine a maga próza-fordításában a »Sommaire«-ben az énekek előtt az eredetit mellőző, rövid tartalmat ad.

Most bizonyítás végett vegyük pl. az *Az elveszett paradicsom* propositióját és a segélyül hívást az eredeti szöveg és több francia fordítás szerint.

Angol szöveg:

Of Man's first disobedience and the fruit
Of that forbidden tree, whose mortal taste
Brought death into the world and all our woe
With loss of Eden, till one greater Man
Restore us, and regain the blissful seat,
Sing heav'nly Muse, that on the secret top
Of Oreb, or of Sinai, didst inspire
That shepherd, who first taught the chosen seed,
In the beginning how the heav'ns and earth
Rose out of Chaos. Or if Sion hill
Delight thee more, and Siloa's brook that flow'd
Fast by the oracle of God; I thence
Invoke thy aid to my advent'rous song,
That with no middle flight intends to soar
Above th'Aonian mount, while it pursues
Things unattempted yet in prose or rhyme.
And chiefly thou O Spirit, that dost prefer
Before all temples th'upright heart and pure,
Instruct me, for thou know'st: Thou from the first
Wast present, and with mighty wings out-spread,
Dove-like sat'st brooding on the vast Abyss,
And mad'st it pregnant. What in me is dark
Illumine, what is low raise and support;
That to the height of this great argument
I may assert eternal Providence,
And justifie the ways of God to men.

Louis Racine francia prózájában az 1755-iki kiadás szerint

La première désobéissance de l'Homme, est ce fruit de l'Arbre défendu, qui fatalement goûté fit entrer dans le Monde, la Mort et tous

nos malheurs, et nous fit perdre un Paradis, jusqu'à ce que l'Homme-Dieu nous relevant de notre chute, eut reconquis pour nous le séjour du Bonheur : c'est ce que je t'invite à chanter, céleste Muse, Habitante des sommets sacrés d'Horeb ou de Sinaï, d'où tu inspiras le Berger qui le premier apprit au Peuple choisi, comment le Ciel et la Terre au commencement sortirent du Chaos. Ou si tu te plais davantage sur la colline de Sion, sur les bords de Siloé, claire fontaine qui arrose ces lieux où Dieu rend ses oracles ; c'est là que je t'invoque, pour que tu daigne soutenir mon chant hardi, lorsque par un vol, qui ne doit pas être un foible vol, j'entreprends de m'élever au-dessus du mont Aonien, pour raconter des choses que ni la prose ni les vers n'ont encore tenté d'écrire. — Et toi qui préfères à tous les Temples un coeur droit et pur, c'est à toi surtout, Esprit saint, de m'instruire, puisque rien ne t'est caché. Au commencement tu étois présent ; et semblable à une Colombe, sous tes puissantes ailes que tu étendois, tu échauffas le vaste Abyrne et tu le rendis fécond. Éclaire ce qui est obscur en moi. Que ce qui est foible soit relevé et soutenu par toi, afin que je puisse, sans être accablé par la grandeur de mon Sujet, prouver une éternelle Providence, et justifier aux yeux des Hommes, les voies de Dieu.

Ugyanez Jacques Déville nagyra tartott, de az eredetitol
tömörségben és hűségben szintén eltávolodó verses fordításá-
ban (1805):

Je chante l'homme en proie aux pièges tentateurs,
Et le fatal péché de nos premiers auteurs,
Qui par le fruit mortel privés de l'innocence,
Nous léguaient le mal, le crime et la souffrance,
Jusqu'au jour où, calmant le courroux paternel,
L'Homme-Dieu nous rouvrit les demeures de Ciel :
Sujet vaste et sacré, dont jamais le génie
N'enchantait les bosquets des nymphes d'Aonie.

Toi donc qui, célébrant les merveilles des cieux,
Prends loin de l'Hélicon un vol audacieux,
Soit que, te retenant sous ses palmiers antiques,
Sion avec plaisir répète tes cantiques ;
Soit que, cherchant d'Horeb la tranquille hauteur,
Tu rappelles ce jour où la voix d'un pasteur
Des Hébreux attentifs ravissant les oreilles,
De la création leur contait les merveilles ;
Soit que, chantant le jour où Dieu donna sa loi,
Le Sina sous tes pieds tressaille encore d'effroi ;
Soit que, près du saint lieu d'où partent ses oracles,
Les flots du Siloé te disent ses miracles :
Muse sainte, soutient mon vol présomptueux !
Jamais sujet plus grand et plus majestueux
Des poètes divins n'échauffa le délire :
Viens, sous l'archet sacré déjà frémit ma lyre.

Et toi, toi qui, planant sur le sombre chaos
 Où dormoient confondus l'air, la terre et les flots,
 Convois par la chaleur de ton aile féconde
 La vie encore informe et les germes du monde,
 Esprit saint! remplis-moi de ton souffle puissant;
 Et si ton plus beau temple est un cœur innocent,
 Viens épurer le mien, viens aider ma faiblesse;
 Fais que de mon sujet j'égale la noblesse,
 Et que mon vers brulant, animé de ton feu,
 Venge aux yeux des mortels la justice de Dieu!

Ugyanez Dupré de Saint-Maur (Boismorand) próza-fordításában, melyet Bessenyei fordított:

Je chante la désobéissance du premier homme, et les funestes effets du fruit défendu, la perte d'un Paradis, et le mal et la mort, triomphant sur la terre, jusqu'à ce qu'un Dieu-homme vienne juger les nations, et nous rétablisse dans le séjour bienheureux. — Divin génie, enfant du Très-haut, descendez des sommets solitaires d'Horeb et de Sina, ou vous inspirâtes le Berger qui le premier apprit à la race choisie, comment le Ciel et la Terre sortirent du Chaos; ou si vous chérissez davantage la montagne de Sion et les claires fontaines de Siloë, qui coulent près des lieux où l'Éternel rendoit ses oracles, c'est delà que j'attends votre assistance. Mes chants s'élevant hardiment au-dessus du Mont d'Aonie, embrasseront des choses qui n'ont point encore été tentées ni en prose, ni en vers. O vous, surtout, Esprit-Saint, qui préférez à tous les Temples un cœur droit et pur, instruisez moi, rien ne vous est inconnu. Dès le commencement vous étiez; et déployant vos puissantes ailes, ainsi qu'une colombe, qui dispose à la vue ses productions encore inanimées, vous vous étendiez sur le vaste abyme, et vous l'avez rendu fécond. Éclairez mes ténèbres, soutenez ma faible voix. Je veux disculper la Providence, et justifier devant les hommes les voix du Seigneur.

Ugyanez Bessenyeinél:

Éneklem Ádám engedetlenségét, és siralmas következtét a' megtiltott gyümölcstnek; a' Paraditsom' el-vesztését, a' gonoszt, és a' halált, melly uralkodott a' földön mind addig, míg nem edgy Isten ember el-jött, hogy a' Nemzeteket megítéllye, és minket a' bődögságnak országába helyeztessen. Mennyei Mú'sa! szállj-le a' magános Hóreb és Sina tetejéről, a' ki sugároltad Mósest, ki leg-először hirdette-ki az el-választattaknak azt: miképpen jött-ki az Ég és föld a' Chaos méhéből. — Avagy ha jobbann kedvelled a' Sion hegyét, és Siloënak tiszta patakjait, a' mellyek folynak azokonn a' helyekenn, a' hol az Örökké való, akarattját ki-jelentette, úgy onnan várom segedelmedet. Az én bátor énekléseim, még az Aóniai hegyenn-is túl hatván; olly dolgokat fognak énekelni, a' mellyek sem versbenn, sem folyó beszédenn az előtt nem próbáltattak.

Óh mindenek felett te Szent Lélek! ki előtt kedvesebb minden templomnál az egyenes és tiszta szív, taníts engemet! semmi sints előtted el-rejtve; kezdettől fogva Te vóltál, a' ki ki-terjesztetted hatalmas szárnyaidat a' vég nélkül való mélységre és tetted azt termékennyé, valamint a' galamb, melly a' tölle származott lélektelen kisdedeit, az életre készítgeti. Világosítsd setéttségemet, erössítsd gyenge szózatomat; akarom az Isteni gondviselést mentegetni, és az Úrnak útait az Emberek előtt igazgatni.

Mit látunk ez idézetből, melyet nagyon sok mutatóványtál támogatathatnánk? Azt, hogy Bessenyei fordítása nemcsak magyaros, hanem a francziához mindenben nagyon hű. Ez így megy végig, s az angolhoz mért hűtlenség tehát nem az övé, hanem példányáé, a mit a francia fordítás, a fordításról mondottak szerint, nem is kerülhetett el. Másfelől bizonyos hűtlenséget a fordítók elkövettek Milton theologiai tanai miatt is, melyek nagyszámúak s mind puritanizmusa, mind egyéni hite és hitbéli excursiói következtében több helyt beleütököztek a r. kath. vallási tanokba. Innen magyarázhatók jezsuita-fordítóinak a költemény tanairól szóló fejtegetései. Kiemeli őket Racine is, ki Milton theológiáját gyakran nemcsak nem helyesli, hanem mint theologust középszerűnek, sőt gyengének találja. De ezt csak éppen említeni kívánjuk, mert csupán indokolni akarjuk a francia fordításoknak ebből is folyó eltéréseit, sőt javításait.

Mareuil (de) Pierre jezsuita, ki *A visszanyert paradicsom*ot fordította francziára, s kinek fordítása rendesen együtt jelent meg a Dupréével, 1672. jun. 29-én szül., megh. Párizsban 1742. ápr. 19-én. Egy évig angol fogságban is volt, tudott angolul s tehát az eredeti alapján dolgozott. Fordítása először ily cz. a. jelent meg: *Le Paradis reconquis* (poëme en IV. chants), et quelques autres ouvrages de Milton, trad. de l'anglois (par le P. Mareuil, jésuite). Paris. Caillan. 1770. 12-r. (U. ez La Haye. 1730.) Már a Dupré fordítása 1736-iki kiadásában u. ez megjelent másodsor, s azóta rendesen együtt jelent meg a két fordítás. Sommervogel azonban (*Bibliothèque de la compagnie de Jésus*. V. 539. has.) még idéz egy önálló kiadást 1743-ból ily cz. a.: *Le paradis reconquis*... de Milton, par le P. de Mareuil de la compagnie de Jésus, avec six lettres critiques sur Le Paradis perdu et reconquis. Par le P. R. (Routh) de la compagnie de Jésus. (A Paris, chez Ganeau. 1743. 12-r. 3. k.) Bessenyei azonban oly példányt használt, melyben a két fordítás együtt volt meg, még pedig hihetően olyat, mely a fordítók neve nélkül jelent meg, mert különben valahol a fordítókat megnevezte volna; már pedig ezekről sehol sem szól s azt sem jelzi, hogy két különböző fordító munkáját adja magyarul.

A Mareuil fordító eljárásából világos, hogy ő, ha prózája kevésbbé folyékony is, mint Dupréé, noha szintén bővebb és

körülírásos, de jóval hívebb. Ebből következik, hogy itt Bessenyei is hívebb, mert mondatról mondatra követte Mareuilt. Erről meggyőzhet szintén egy rövid idézet az I. ének elejéről, mely szintén a propositiót s a segélyülhívást adja.

Milton szövege:

I who ere-while the happy Garden sung,
By one Man's disobedience lost, now sing
Recover'd Paradise to all mankind,
By one man's firm obedience fully try'd
Through all temptation, and the Tempter foil'd
In all his wiles, defeated and repuls'd,
And *Eden* rais'd in the wast wilderness.
Thou Spirit who ledst this glorious Eremite
Into the desert, his victorious field
Against the spiritual foe, and brought'st him thence
By proof the undoubted Son of God, inspire
As thou art wont, my prompted song else mute,
And bear through heighth or depth of Nature's bounds
With prosperous wing full summ'd to tell of deeds
Above heroic, though in secret done,
And unrecorded left through many an age,
Worthy t'have not remain'd so long unsung.

Mareuil fordítása: (1755.)

Je chantois n'aguère le Paradis perdu par la désobéissance d'Adam prévaricateur, aujourd'hui je chante le Paradis reconquis pour le salut du genre-humain par la constante obéissance du nouvel Adam. Obéissance éprouvée de toutes les manières et toujours victorieuse des artifices de l'Esprit Tentateur. L'Emmanuel a confondu l'antique Serpent, il en a triomphé, et le désert, malgré ses horreurs, est en quelque sorte devenu par sa victoire un jardin de délices.

Esprit-Saint qui conduisîtes ce divin Athlète dans sa solitude pour y combattre les enfers, et qui fîtes voir par son triomphe qu'il étoit vrais Fils de Dieu, continuez de m'inspirer; sans vous ma voix se trouble et se confond. Elevez mon esprit, que porté en quelque sorte sur vos ailes, il pénètre heureusement au delà des profondeurs de la nature, et devienne supérieur à lui-même, afin de chanter dignement les exploits plus qu'héroïques du Verbe Incarné. Les hauts faits dont il s'agit ici, se sont, il est vrais, passés dans l'obscurité du désert, ils sont demeurés comme ensevelis dans l'oubli durant bien des siècles; mais dignes des plus sublimes chants de la Poésie, ils ne sont pas interdits aux Muses Chrétiennes qui les ont négligés trop long-tems.

Bessenyei fordítása:

Kevéssel ez előtt énekeltem a' Parantsolatot által hágó Ádám-nak engedetlensége által elveszett Paraditsomot; ma pedig éneklek az

újj Ádám' állhatatos engedelmissége által az Emberi Nem' idvességére visszanyert Paraditsomot. Az Ő Engedelmissége minden részben megpróbáltatott, és a' Késértő Léleknek minden mesterséginn győzedelmeskedett. Meg-szégyenítettette Emmanuel ¹ a' régi Kégyót, győzedelmet vett rajta, és a' kietlen pusztá ezen győzedelme által mint edgy gyönyörűségek' Kertyévé változott.

Szent Lélek! a' ki ezt az Isteni Bajnokát a' magánosságban a' Pokol' meg-győzésére vezérletted, és a' ki győzedelme által magát valóságos Isten' Fijának lenni meg-műtatta: ne szűnny-meg tovább-is engemet sűgállani! Nálád nélkül az én szavam rekedező léssen, és meg fog szégyenülni. Emeld fel lelkemet, hogy szárnyaidon mint-edgy hordoztatván, a' Természet' mélységeinn szerentsésenn túl-hathasson, és magánn mint-edgy fellyül emeltessék, hogy a' Megtestesült Igének viselt dolgait, mellyek sokkal nagyobbak minden Vitézi tselekedetknél, méltósággal énekelhesse. Igaz ugyan, hogy azok a' nagy Tselekedetek, mellyekről itt szó vagyon, a' pusztába' magánossann történtek, és sok száz esztendőkre mint-edgy feledékenységbé' el-temettettek: de azonba' méltók lévén a' leg-felsőbb Poëtai éneklésre, a' Keresztény Músáknak, a' kik ezt olly hosszú időre halasztották, meg nem tiltatott.

Kutatásunk eredménye tehát az, hogy Bessenyei *Az elveszett és Visszanyert paradicsomot* Dupré, illetőleg Mareuil francia prózafordításai alapján adta magyarul. Mindkettőt híven fordította le; de mindkettő eltér az eredetitől, amaz inkább, ez kevésbé, s mindkettő bővebb, körülírással az eredetihez mérve. Természetes, hogy Bessenyei korához mérve kénytelen volt még bővebbé tenni fordítását, melynek azonban a magyar széppróza fejlődésében helye jelentékeny, s fordítása jóval érdemesebb, példányait véve tekintetbe, mint a mennyire eddig irodalomtörténetíróink legtöbbje méltatta.

FERENCZI ZOLTÁN.

¹ Emmanuel Krisztus urunk neve. Izsaías. VII. 14., VIII. 8. Zsidóul = »Isten velünk.« Máté I. 23. Milton nem használja ezt a nevet.

TÓTH KÁLMÁN LÍRÁJÁNAK FEJLŐDÉSE.

(Második és befejező közlemény.)

V.

Szívének mélyén lelki harczok folynak, az elgondolt hangulatok tehát mindjobban kiszorulnak lírájából. A tusakodó szív bő tárgyat szolgáltat. A jelen szerelme küzd az emlékből föltörővel: a leány, kit valaha nagyon szeretett, de reménytelenül és csalódva, most más szerelemtől dobogó szívét új szerelemre hívja magához. A múlt szerelem emléke oly erős, hogy fölelevenedése csaknem érzési intenzitású. A jelen csalogató gyönyörét vissza-visszariasztja az a tudat, hogy ez a későn érkező boldogság az ő sorsa; néha kitör belőle a kínálkozó boldogság szomszédja, de rögtön odátolja elébe gátul azt, a mit ösztöne ép a szomszéd erősítéséül vetett eléje — a maga mostani »pokoli vágyát« a más ajkak után, és ennek a váagnak az előtérbeengedésével erősíti meg magát. Csakhogy ennek a mostani kívánságnak csak boldogtalansága van, az emlék pedig boldogságról is tud: meg kell ezzel a szembeállítással is mérkőznie. Előbb azzal próbálja leküzdeni, hogy boldogtalanságát fatumnak, elkerülhetetlennek mondja, sorsát változhatatlannak állítja; még előtör a »mi lett volna?« — de a boldogság felé sóvárgó elgondolás a »mi volt«-ra akad, vele az emléket általános ítéletbe ragadja (— »de mind olyan a nő« —) és a változhatatlanság szomorú hangulatában nyugszik meg (*Minek is van*). Máskor a boldogság aggódó hánykódása veti ki dalait: *Nem, nem . . .* cz. éneke a kétség egy fájó pillanatának terméke, de a bizalomnak van benne nagyobb ereje és néhány sóhajban tud elcsitulni; *Itt, itt sírjak* kezdetű dala a határozat előtt ingadozó bizonytalanság soraiból fűződik össze: csupa kérdés, hogy mit tegyen, s mindből a nagy szerelem és nagy elkeseredés szomorúsága érzik. *Lemondani* cz. dalában a feléje hangzó tanácsot méri össze emlékeivel, mintha azok tartanák vissza a döntő lépéstől — csak az utolsó szakban tör elő a legerősebb ellentmondó, a megválni nem tudó szerelem. Még mélyebbre, az érzésnek az értelemmel vívott harczához vezet le a *Magas a te lelked* és *Nagy, nagy titok* cz. költeménye. Mind a kettő a szeretett leány lelkét elemzi: emez a külső tapasztalatnak (szomorú tekintet) lelki okait keresi, de azzal, a mi okul fölvetődik, a leány szépségét és gazdagságát összeegyeztetni nem tudja és fájó sóhajjal

végződik, hogy az élő talány előtt a megértésre törekvő költő szerelme elvész, mint a gyermek, ki a rengetegbe virágkeresésre indul. Amaz közelebb tud férközni hozzá, de a megismerés csak jobban lesújtja: a fölemelkedést, a szívélet közösségét már remélni sem tudja többé. A leány lelki nagysága előtt szinte félelem fogja el: gyermeknek érzi magát, kincseit játékszernek, vágyát vakmerőnek, s mint a gyermek, ha a sokszor kívánt tündér elébe toppan, ő is édes anyjához kívánczik (*Gyermeknek mondasz*). Bármilyen sajátos is a férfinak ez az anyjához vágyódása, mégis rendkívül jellemző Tóth Kálmán naiv lelkére, hogy most az öröm és kétségbeesés egyaránt ahhoz kergeti: igen természetes magyarázata is van abban a szinte nehéz nagyságban, melyet szerelmesének lelkében talált. Nagyobbnak, műveltségben, ismeretekben gazdagabbnak érzi Flórát, vele szemben a maga tapasztalatlansága, világot nem ismerő tájékozatlansága, valósággal megdöbbsenti. Vergődő lelke itt, édes anyjának közelében pihen meg (*Édes anyám*), s még a legkínzóbb ábrándot is elaltatja az anyai szeretet biztos erejének boldog tudata. A *Lázás éjszakák* álmai, kínzó önvádjai is a szülői ház felé vonják vágyódását, s nem is a sötét képek nehézkes sorozata, ez az elmenekülés fejezi ki híven álmait.

Lelkének ez a forrongása egész ciklusra ihleti; létrejönnek a *Szenvedések*. Alapja az önemésztő lelkipurdalás, de ép ezért nehéz költői megnyilatkozásra jutnia: kevés az élmény is, a mely hangulatát megértetné. Mikor azonban keserősége teljesen szabadon tör ki, akkor erős és szép (II.), vagy a mikor a vágyódás kerekedik felül és a boldogság pókszárait fonogatja (VI.), hogy a sír eltakaró porában leljen teljes megnyugvást (X.).

Lelkének ez a gazdag élete ihleti azt a költeménykötetét, mely *Száz új költemény* cz. 1856-ban jelent meg. Az egyéni élmény most annyi, a küzdelem oly változatos, hogy az egyszerű érzés kifejezésére hivatott népdal mind ritkábbá lesz. A nehezebb tartalom még a népdal hízalgő lépteit is annyira megnehezíti, hogy nehézkes bókoknak látjuk eddig könnyed, természetes szökkenéseit. A bekezdő kép is ritkul, oly fontos helyre törekszik a lelki élmény. Csak az egyszerűség bája marad meg, s úgy érezzük, a képek között még mindig az egyszerűek felelnek meg Tóth Kálmán erejének (*Nem is lenne*); a népies felfogás néha művészivé mélyíti egy-egy kapcsolatát, mint teszem azt, mely a holdas leányt és ábrándot hozta össze. Megmaradt azonban a sok küzdelem közt is néhány percznek az emléke, melyet a boldog várakozás (*Várás*), a boldogságban eltelő öröm (*Mi vagy te én nekem*), az aggodalmon túl nem csapó féltés (*Nem jövök én*) rabolt el a nehéz óráktól. Lírája, mely most már nem szorult idegen ihletőre, ezeknek a daloknak bájában éri el a legtöbb szépséget. Ilyenkor nem kell hangoztatnia azt, hogy a dal nem lehet hű tükre az érzésnek (*Nem az a fájdalom*), ilyenkor a költő leveti azt a büszkeséget és magasságot, mely egy vallomása szerint az érzés kimondásától visszatartaná, a búról és örömről eltűnik a sűrű fátyol és szeb-

ben áll előttünk ez a közvetlen hangja a szívnek, mint a lázas éjszakák sóhajai vagy a nehéz vágyak erőlködései.

A léleknek érzésben való illetén gazdagodása képein is érzik. *Nem tréfáltam* cz. költeménye pl. emlékekkel indul és bókba merül; az emlék azonban hirtelen vágygyá erősül és a bájos csalogatás színes nagyításai kedves egymásutánban folynak; most már a nagyítás is jó, oda illő, megfelelő — még pedig annál inkább, mert az utolsó szak a vágygyá erősült kéréssel végzi a verset. A késkeresés is önkéntelenné és érthetővé válik, a mikor a kiemeltnek ad lendületet azzal a vallomással, hogy megfelelőjét egyszeriben nem tudja megtalálni (*Ború* utolsóelőtti versszaka). A hangulatot erősíti most is a kép, a mint a *Viszontlátásra* című dal váltogató találgatásából látjuk: ha kép nem lenne, a dal prózai felsorolássá válna, míg így minden hangulat az olvasóba száll, megállítja és meghatja. A szebbnél szebb képek gazdagon fakadnak, mintha a fájdalom és öröm könnye termőföldjüket csak még termékenyebbé tette volna (*Beborított*).

A képek egyszerű mesterkéletlensége azonban művészi figyelemből sarjadt. Rendkívül érdekes tanulság nyílik előttünk, ha ebből a szempontból végiglapozzuk azt a kis kéziratkötetet, mely e költemények nagy részét magában foglalja. Számos kis töredék is akad itt elénk, a mi verssé sohasem nőtt, de alkotásának menetére ép ezért jellemző. Az egyikben ezek között az álmában mosolygó leány fakaszt néhány képet. A mosolynak okát akarja megmondani; lehetett az valami álombeli szép látvány vagy álombeli boldogságérzés. Először csak az első jutott bele: »lebegnek előtted gyönyörű tündérek, avagy visz a képzelet holdvilágos tó felett«. Majd az érzést is ki akarja emelni, s ezért angyalt, később tündért láttat, a ki lejön érte; azaz a képet nem csak látja a leány, a látás a boldogsághoz való emelés reményét kelti benne, a mivel a vivés is mozgási tartalmat nyer. A képkialakulás menete, a menyinyiben a kidolgozás tökéletesíti, az, hogy a közönségesebb kép helyébe mélyebb lép; rostálgat közöttük; ha tartalmuk nehéz volt, el-elhagy belőlük. Sokszor a kép csupán helyet cserél, hogy ne ismétlésnek, hanem mélyítésnek hasson, fonódó szerkezetet nyerjen. Az ismétlés művésziatlenebb fajait lehetőleg kerülni törekszik: vagy valami elképzeltetével pótolja, vagy legalább is gondolatritmussá finomítja. Még a hangsúly szerepére is ügyel, s érte szórendet vagy mondattani viszonylatot változtat. A túlzást szelidíti; a *Sejtelemben* a szép ajakhoz azt fűzte, hogy: »fáj én nekem hallani«; ez a jelenre vetné a fájást, pedig költőnk csak a boldogságban fölvetődő félelmet akarja kifejezni — helyébe vet tehát egy elgondolást: »Mivé leszek... ha nem fogom azt hallani«.

Másít azzal is, hogy az eredetileg individualis ítéletet általánossá teszi;¹ a maga hangulatát néha háttérbe szorította, mint

¹ Ebből: Irigylem a szolgát... lett: Boldog az a szolga, ki ott van melletted.

pl. *Az eltávozott után* írt dalában, hol a rózsza után önmagára tért az első compositióban, most pedig nem is szól az önmaga vágyódásáról, csak a háznépéről, de ép ennek az általános várásnak a megérzékítésével tesz művészi elrejtettséggel bizonyoságot a maga vágyódásáról.

Azt is látjuk, hogy néha egészen más hangulat adta kezébe a tollat, mint a milyent a dal mai alakja tükröz. *Vágy* cz. dala szemrehányással indult, de a vágy annyira elhatalmasodott a költőn, hogy a kezdésen is csak ez érezhető most már. Ez egyszerűsmind azokat a költeményeit is igazolja, melyek a hangulat kialakulásának pillanatait örökítik meg. A versek keletkezésének kezdőpontjára is érdekes világot vetnek a kézirat töredékei: elröppent sóhajok ezek, csiszolás nélkül, eredeti alakjukban megőrizve. Ép azért hangulatból indulnak, rendesen hangulatot halmoznak utána természeti képekből, s a végén fájón kapcsolnak ahhoz egyéni élethez fűződő gondolatot.

A hangulatnak ez az uralkodása jellemző természetleíró költeményeire is. Érdekes, hogy itt önállósul legkésőbb Tóth Kálmán tehetsége. Az a modor, mely Petőfi három-négy leírása alapján (*A Tisza; Pusztá télen; Alföld; Kiskúnság*) az ötvenes évek költői között kifejlődött, a *Száz új költemény* keletkeztéig költőnknek is sajátja volt. 1853-ból és 1854-ből egész sereg leírása maradt reánk, de alig mondhatunk róluk mást, mint legelső illetlen verseiről: a szülőföld emlékeinek fölújulása egy otthoni látogatás alkalmából, a falunak szeretete, a sok apró eseménynek leírására csoportosítása, a természeti jelenség megérzékítésére szánt, erősen a köznapi életből vett képek, a magáratérés a tárgyak felsorolása kapcsán — mindez vajmi kevés önállóságra mutat. Sok leírásában még a jelenetek is rokonok Petőfi jeleneteivel: mint teszem a *Szülőföldem tája* címűben, mikor a leány a tó felé közeledik. Szinte szerencse, hogy ő is ezüstszerű folyam vonalára tekinthet, melynek partján sötét erdő látszik, a másik oldalon pedig messze elterülő mezőn pihenhet meg tekintete. Így azután mégis Baja vidékére ismerünk, ha a Tisza partja rokon is vele. De leírásainak alakjai is Petőfi alakjaira emlékeztetnek, különösen apja (*Hazatérés*). Pedig nem az élmény hiányzott — hiszen az túlnyomóan egyéni még itt is (*Szülőföldem*) — nem is a természetszeretet, mert hiszen arról többször vallomást tesz (*Honvágy*), nem is csak az alföldi képek ragadják meg (*Hegyek közt*) — csak a leírás módjának ígáját nem tudja levetni. Megtörténik ezzel, hogy költőnk, ki oly hangulatos természeti képet tud dalainak megkezdő akkordjául kiválasztani, hangulatos leírást nem tudott összeállítani. Petőfi leírásaiban ugyanis a cselekvések uralkodnak, a hangulat csak másodrangú; a természeti jelenség elképzeltetése a fő, s azért mondhatta Riedl, hogy Petőfi képei alapján akár megrajzolhatnák az ábrázoltat; hiszen vita tárgya lehetett, hogy a *Tisza* nem egy kész kép kísérszövegéül készült-e. Tóth Kálmán annyira a han-

gulat embere, hogy mást, mint a maga hangulatát nem tudja oly elevenen élénk állítani, hogy egyéninek érezzük. Leírásai is csak akkor szabadulnak ki eddigi szűkös formájukból, mikor az ábrázolásban a hangulat került felül. Az a sok lelki élmény, melyet 56. évi gyűjteményén tükröződni látunk, meghozta itt is a fordulatot. Mennyire más a *Boru*, mint előző leirói kísérletei; már tárgyválasztása is jellemző: a borút, azt a jelenséget választja ki, mely legjobban megtehető emberi hangulatokkal. És a költemény nem is más, mint egy emberi hangulatnak az egész természetben való elhatalmasodása. Ezért megindulása is lelki hangulat, ezért a vége is az emberi életből vett kép (ravatal). De nemcsak ilyenkor telik meg a természet emberi hangulattal, az öröm is ép úgy áthathatja (*Mily szépen szól*). És ilyenkor minden történés eleven, őszinte, igaz, mert megadta költőnk mindegyiknek azt, a mi minden sikerült dalának éltető eleme, a maga hangulatát. Így már közel van a lelkéhez a szellő, a felhő, a harmat (*Ugy szeretem*), így már megértjük sajátos látását, mikor csillagos homlokú paripán vágatva mindent másnak, mindent a maga hangulata jelének képzeli (*Szép csillagos*).

VI.

Nehéz, hatalmas események viharzanak át Tóth Kálmán lelkén: szerelme a válással lassan megszakad, édesanyját a temetőbe kíséri, szívének kései föllángolását pedig rideg józansággal fojtja el, s ezeket a nagy megrázkódásokat csak néha, pillanatnyi időkre pihenteti el a fia látásán fakadó öröm. A szomorúság fájó nyugalomvágjat teremt: nem boldogságot, nem örömöket, nem dicsőséget — csöndes, szenvedélytelen életet óhajt, »a minék a halál csak a folytatása«. *Sötét órában* föl-fölszakadnak fájó emlékei, de a szomorú megváltozhatlanság tudata sóhajjá mélyíti őket: csak megnyugvást kíván (*Felsóhajtság*). Az emlékeknek ilyen végigkísérése is már nem a kitörő harag szavával hangzik, legfeljebb a fájdalmas tapasztalatból kisarjadó csendes megvetés bús keserősége érzik meg rajta; inkább csak fájdalmas sóhajzás (*Este*). Lemond minden reményről, nem vár semmi boldogságot (*Dalok egy meghasonlottól, IV.*), és kialakul benne a gondolat, hogy a halál, a mit mi nevezünk annak, az elköltözés, korántsem a legszomorúbb, a legkeserűbb. Ez ihleti legmélyebb költeményét, a *Halál* címűt. Az ember újra meg újra valami irányban fejlődik: a gyermek játszi, gondatlan világnézetben, a fiú a nagy eszmék világában, a férfi a szerelem és barátság boldogságának hitében: de ez az irány nem haladhat az életen végig, megtörik. A gyermeknek meg kell tudnia, hogy mesevilága álomvilág, a fiúnak meg kell érnie, hogy az eszmék emberkézben eltorzulnak, a férfinak a csalódás zátonyára kell jutnia: éreznie kell, hogy így nem élhet tovább, hogy azt, amit eddig életelvnek vett,

el kell temetnie. Meg-meghal ez a világfelfogás: ez a fájdalmas, többször ismétlődő, igazi halál.

Milyen mélyről fakad immár a dalmegihlető hangulat; s költőnk mennél mélyebbre száll le, annál nehezebben kelt dalt a lantján az, a mi fölszínes. Egyszerűen el tud beszélgetni bármiről, de a szépség és valódi költészet csak a mélyben tudja megakasztani gyökerét. Ott van *Szüleim aranylakodalmára* cz. verse: a család öröme, vidám ünnepe könnyed, de hangulattalan sorokat fakaszt, még apjához való ragaszkodása sem tud teljes versszakká erősülni, általánosabb érdek fokára emelkedni, anyjának szeretete azonban egyszeriben megerősíti és olyan meleg tűzzel csap föl, hogy a bajai sírkertnek arra a szomorú kövére is reá került, mely Tóth Györgyné hamvait jelzi. Az érzésnek ez az elmélyedése máskor is tud, egyébként mesterkélt költeményében is, művészi részeket teremteni. *Elszakadás után* cz. dala nagyon is tudatos beállításával teljesen hidegen hagy, a mikor azonban a búcsú során az emlékek a fájdalom egyszerű közvetlenségével föl-föltűnnek, mesterkéletlensége, képeinek hangulatossága megragadja érzésünket, s a fájó emlék nehéz felszakadásának sorai lassan, nehezen, a sebföltépés szomorú vontatottságával indulnak.

A szomorú visszaemlékezés a tompa fájdalommal, a reménytelenség közvetett megnyilatkozásával újra Parny elégiáira emlékeztet. A természeti jelenség lop a lelkébe valami hangulatot, s ez a hangulat fűzi magához élményi rokonát. Mind a kettő fájdalmas, mind a kettőn a változhatatlanságban való megnyugvás köde ül, de ezt a ködöt nem a hangban érezteti, hanem csupán azzal, hogy a vágyat szóhoz nem engedi (*Eső után*).

Az a sok lelki élmény, a melyeken élete átvezeti, így teszi mind sajátosabbá dalait. Még szerkezetük is mutat új alakulásokat. Néha valósággal chriaszerűen veti papírra gondolatait, hogy ítéletei annál mélyebbre vágjanak, a mikor egyénire fordulnak (*E szenvedés*); máskor viszont élmény a kezdet, az terjed el a dalon, csak a végső sorok sóhajtják a tanulságot úgy el, hogy annak általánosítása az olvasó lelkéhez közelebb férközhessék (*Egy szó*). Mivel pedig a chriaszerű túlságosan gondolati volna, a dal általánosító része bájos, hangulatos mesévé alakul (*Karácsonykor, Olyan meseféle*). Ezekre a szerkezeti újításokra vonatkozólag érdekes a Tolnai Vilmos birtokában fennmaradt levelének az a helye, a hol az *Emlékezések Erzsikére* cz. dalcykusról szól: »Azt hiszem, ez egészen új genre. Heine sírva kezdte verseit s nevetve végezte, én itt megfordítva próbálom; eleinte nevetek s azután sírok. Ősz fejjel már csakugyan nem is illik az embernek másforma verset írni« (1870 decz. 3.). Voltakép nem a cyklus egyes darabjaira illik ez; a dalok, melyekről szól, egyenként teljesen heineiek; modoruk az, hogy az utolsó versszak sebző humorral végződik, tréfával, mely azonban fájdalmat leplez. A heineiség nem az *Ötletek* hangulatára emlékeztet itt, ezek a megnyugvó szerelem ege alatt ter-

mettek. Az egész ciklus szerkezete az, a mit Tóth Kálmán megjelöl: tréfás, gúnyoros, humoros dalokkal indul, majd az emlék kezd komolylyá válni, végén pedig az elszakadás tudatának a fájdalma hatalmasodik el. Sajátos a kifejezőmódja annak a kis dalcsoportjának is, mely *Dalok egy meghasonlottól* címet visel: nagyjában közös bennök, hogy a fájdalmat el törekszik rejtteni: megnyugtató a színük, de panaszosak. Komplikáltabb művészi forma példája az *Őszi idő* is: a gondolatok kapcsa belsőbb, a kevesebb külső kapcsoló ellenére is szorosabb; az átmenetek elmaradnak, előzmények nélkül csak a levont következmények sorakoznak, s ép ezért a dal tömörebb; a gondolatok természetesen fölvetődők, mesterkéletlenek; az egész dalt pedig a sóhajszerű versszakvégződés és az utolsó versszak »sohasem«-je a teljes elszomorodásba mélyítik. Az önállóvá emelkedő természetleírás teljesen elmarad: csak emlék vagy hangulat veti a természeti képet a dalba. S ha kezd is kidomborodni valami jelenség részletes lefolyása, rögtön hangulati tartalma felé hajlik az író és ezzel az olvasót is a hangulatba viszi át. A *Halál* cz. költemény is az ellentétek hangulatos fokozásával kezdődik, s mikor a kimondott hangulati benyomást három reflexión, melyek nemcsak korban, de érzésük ereje szempontjából is fokozatok, végigvezette, egy összefoglaló képben mélyíti el. Hogy az élmény annál erősebben álljon előttünk, képet is alig enged bele. Egyáltalán a tömörségre való törekvés mind jobban érezhető líráján. A versek is ritkábban fakadnak, ép ezért ritkább a henye sor, köznapi hang, közönséges, költőietlen kép is. Most sem a fenség, hanem a báj az ő költői országa, s ép ezért a csendes vágy avagy a békés megnyugvás hangulata fakasztja a legharmonikusabb énekeit. A képek kapcsa is mind mélyebb, de maguk a képek is megújulnak, és a színes, új képek mellett a mély érzelemből fakadt hasonlatok is gazdagabban folynak. A mellett a kép és az ábrázolt lelki élmény között egyre szorosabbá válik a kapcsolat: oly közvetetlen ez néha, hogy egybe is folynak.

A képeknek gazdagsága még a költőietlenebb tartalmat is költőiség látszatával tudja bevonni, de azt is érezzük képeiből, hogy az érzésébe most mind több kerül az érzékiségből. Ép ezért a lelki mozzanatoknak testi tükröződésére is jobban figyel, még olyankor is, ha komplikált a lelki alap (*Szép vagy*). Megpróbálkozik most már technikai nehézségekkel is, s nem egyszer sikerülten (*Csak vissza*).

Ennek a fájdalmas korszaknak egén rövid derűt fakasztott az a szerelem, mely költőnkben az Erzsike néven megénekelt Hoffbauer Zsófia iránt ébredt. A szerelmi daloknak színes csokra maradt reánk; de bennük már semmi a Nina- és Flóra-dalok ama törekvéséből, hogy az érzelmet mentől nagyobbnak hitessék el: semmi túlzás, semmi színpompa bennük. Rövid, csattanós versek, legfeljebb heinei fordulatokkal. Ép azért rendesen olyatán összefoglaló szerkezetűek, hogy a végsorban valami kérdést vetnek elénk, esetleg két ellenkező állítás közt engedik a döntést nekünk,

vagy pedig ott fordulnak hirtelen ellentétes hangulatba. Szeretik az ilyen ellentétbe forduló szerkezetet, a mit ügyesen használnak fel erősítő fokozásul. Megterem e szerelemben néhány népdal is — minden külső cziczoma, minden hosszadalmasság nélkül, teljes tökéletességben. A találkozások színes emléke, a boldog bírásnak büszke vallása, az elutasított udvarlók fölött való kaczagás, a ragaszkodó szeretet az első dalok egész világa, míg később az önvád, a meggondolást kikaczagó, de a fájdalmas szakítást megváltoztatni nem tudó szerelem, az önmaga erőszakos alkalmazkodásából kitörő gúny szólal meg bennük.

Kevésbé értékes termékei vannak annak az örömnak, melyet költőnk fia mellett érez. Ha valahol, ennek a túlzásaiban lehet érezni betegségének szomorú megerősülését. Közvetlennek, enyelgők, sokszor tréfások ezek az énekei, a keserűség — ha szóhoz jut bennök — inkább fájó, mint haragos, inkább menekülő, mint ellenálló. A kényeztető szeretet a becéző megszólítások üde sokféleségét hozza létre; az öröm a naivság sajátos lelkivilágát teremti meg, melyben még a fájdalmas megemlékezés sem tud elkomolyodni. A játékversek egyszerű csilingelése hangzik felénk a legtöbbször, az enyelgő képek és szavak gyorsan és könnyen kapcsolódnak. Emberszeretete, sőt még természetszeretete is ennek az új föllángolásnak az uralma alá kerül, csak az a kár, hogy néha az értelmet is elnyomja ez az apai szeretet.

Érdekes az is, hogy a lelke legmélyén lakó érzelmek között a hazafiúi érzés ihlette a legkevesebb esetben költőien lantját. A magyarázatát abban látjuk, hogy a *Bolond Miska* cz. élezcslap hangja, melynek bátor szókimondása Tóth Kálmán politikai pályájának legnagyobb érdeme, sajátos modorba ragadta, a mely egyrészt a nyíltabb felszólalásnak egyetlen módja volt, másrészt mesterkéletlen, formára és kifejezésre alig ügyelő, csak az ötlet kiélezésére törekvő szabadsága a legközvetlenebb és legkevésbé fáradtságos megnyilatkozáshoz segítette. Költői értékű a Bolond Miska dalai között nem akad, nem is törekszik művészi hatásra:

Néha tréfás dalra gyűjtök,
Néha szúrok, mint az ár,
Kelevénybe nagyot metszek,
Elevenre úgy talál.

Az igazság szóban, képben
Mértékemnek nyelvin ül,
Jöttömön sok elborult arcz
Egyszer-másszor földerül.

Ha valamelyes választékosság tűnik a kifejezésben elénk, az csupán olyan irányú, hogy a mit a cenzor kibetűzni nem tudott, az olvasó könnyen megtalálja. Hazafias költeményein ezeknek a tréfás ötleteknek a hatása erősen megérzik: a nagyon közönséges képeknek is helyet enged, a rövid, csattanós végződés kedvéért a szerkezetnek minden művészségét félre veti, szavai is válogatatlanok. A harag néha erőt tud adni sorainak, de ritkán emelkedik olyan magasra, hogy lelkesedése meg tudna hatni (*Emlékezés, Kossuthnak*). A belső ihlet helyét legtöbbször az alkal-

miság pótolja. *A megholt Széchenyi* cz. verséről maga írja, hogy az »határozottan rossz, forma tekintetében gyalázatos; mentse az, hogy nem akart egyéb lenni aféle hírlapi versnél, aminőt ex offo kellett írnom minden héten kettőt, hármat is« (1875. szept. 15.). Magunk is megállapítottuk, hogy igazi költői ihlet ritkán szállja meg. *A mit az Isten végzett* című költeménye pl. Dobsa Lajos egy jelenetének köszöni létrejöttét (*István király*): a darab végén István haldokolva visiót kér és nyer az Úrtól. Tóth Kálmánnak megtetszett az ötlet, s úgy próbálta érthetőbbé tenni, hogy az égbe helyezi a királyt. Ezzel a népiesebb felfogással lehetővé teszi, hogy a stíl is népiesebb, sokszor szinte profán. Hatása azonban nem jeleneteiben van, melyek sem nem elég rövidek, sem nem elég összefoglaltak, s nem elképzeltetők, hanem azzal teszi a költeményt lelkesítővé, hogy a hazára jövődönt boldog kort még csak bekövetkezendőnek mondja. Ez a nagyobb compositio is mutatja azonban, hogy Tóth Kálmánnak az ilyen alkotásokhoz kevés az ereje. Az a két vers is, melyeknek egyike Kazinczy emlékét elemzi, a másik Deákot siratja, a fenség kergetésébe fül: a képek is, gondolatok is túlságosan magasan igyekeznek szállani, de ép ezzel a valósághoz való kapcsolatukat elvesztik. Megpróbálkozik allegóriával is (*A szegény özvegy*), de a leplet fölföllebbenti: hatása nem a megszerkesztéséből, hanem maguknak a föltárt sebeknek riasztó vadságából ered. Költőnk maga három hazafias költeményének követelte az elismerést: a *Ki volt nagyobb* kezdetű azonban különösebb emelkedettség nélkül szűkölködik; nem fokozatosság, csak időbeli sorrend szerint halad; nem hangulat, csak prózai elsorolás érzik belőle. *Kik voltak a honvédek* cz. »öt strófában az egész forradalom történetét« összefoglalja: a rövidségre való törekvés válogatottabb, többet mondó stílust teremt; az a közösség pedig, mely költőnknek honvédi szereplését a témához köti, egyszerűen meleg hangulatot ad a költeménynek, s mi is megérezzük a büszkeséget és a szomorú emlékezés hangulatát. *Előre* cz. költeménye terjedt el legjobban, sikerültebb is az eddigieknél. Sok benne a fokozás, művészibb a kifejezés — csak a látszólagos ellentétek ügyes felhasználására utalok — és eleven az elképzeltetés. Az emlékezés újra le tudja vinni a lelkesedés legmélyére, a dal le tud szállani az ihlető érzésnek, a honszerelemnek bensejére, és ezzel a költői termék újból művészivé válhat. Mert hogy csak ez a mélyre való leszállás volt szükséges, azt legjobb hazafias költeménye, *A legszebb dal* is mutatja: itt már nem szónokias alkalom, hanem érzés a dal ihletője; érzés, melyet egy közvetlen élmény egész mélységében tár föl; cziczoma nélkül, pathetikus föllángolás szállangja nélkül, egyszerűen, szerelmi dalainak szokott, őszinte compositiójával nyilatkozik meg — oly ellentét fokán emelkedve, mely maga is hangulatos, nem pedig kiélező: ép ezért rövid, ép ezért élményi igazságú.

* * *

Tóth Kálmán lírájának egyik legkiemelkedőbb sajátossága az önkéntelenség, mesterkéletlenség: a képeknek gazdag, kereketlen, magától jövő, mindig odaillő változatossága, a melylyel hangulatait megjeleníteni tudja. Nem mindig; a harag legtöbbször durva prózává, az öröm dévaj csapongássá válik. A vágy csendes álomszövegetése, a szomorodott szív sóhajos elgondolkozása az ő legalkalmasabb daltermő hangulata. Sikerült dalai azonban azzal tudják a művészi hangulatot fölkelteni, hogy maguk is hangulatnak közvetlen termékei. Az élmény könnyen száll a költő szívére s kelt érzelmet. Nemcsak a jelen élménye, a múlté is. Sully-Prudhomme írja magáról, hogy gyermekkori érzelmes szerelmébe idősb korában is annyira vissza tudta vinni az emlékezet, hogy egész erejében érezte azt a fölcsapó féltékenységet, melylyel diákos kalandja végződött. Tóth Kálmánban ez a hangulati emlékezés erősen ki volt fejlődve; megvolt nemcsak ebben az irányban, hanem az ellenkezőben is: a természeti környezetben szívéen önkéntelenül elhatalmasodó hangulat könnyen találta meg és idézte föl élményből táplálkozó rokonát.

Dalairól mégis önmaga vallja, hogy bennök az olvasó nem ismeri meg teljes hűségében a dalfakasztó hangulatot. Az okot abban keresi, hogy az olvasót a boldogság az ő fájdalomának megértésétől megfosztja. Nyilván téves magyarázat: de a jelenség annyiban igaz, hogy a háborgó lélek nyilatkozása nem teljesen hű. Nem hű azért, mert a lelkében sincs teljesen kialakulva a hangulat, melyet kifejez, ép ezért nem is tudja híven tolmácsolni. Jellemző ebből a szempontból szerelmének rajza a *Flóra-dalokban*: állandóan valami elégtelenség, valami meg nem nevezett vágy rágódik a lelkén, de maga sem tudja, miért. Helyesen mondja Zlinszky Aladár: »Tóth Kálmán szerelmi ideáljának a képe oly kevésbé alakul ki költeményeiből, mint a hogy maga is aligha tudott volna róla számot adni egészen«. Ép ezért szerelmi lírája egyhangú; hangulátváltozásának okai nem állanak eléggé az olvasó előtt. Kedvesének hidegsége fáj neki, de lelkének ez irányú törődéséből csak az egyedüliségtől való irtózás és büszkeségének a megsértése jut szóhoz. Lírájában hosszú ideig uralkodik a fájdalom szeretete; maga is keresi ennek az okát, de meg nem találja; költ eseményeket megokolásul, pedig egyszerű physiologiai magyarázata van abban az általános panaszkodásra és búslakodásra való hajlandóságban, mely a férfikor éve előtt az érzékenyebb ifjút hatalmába keríti. Színben és hangban ez a líra ép ezért nem is változatos; azok közül a dalkeltő hangulatok közül, melyeket *Mi az én szerelmem* sorai összeállítanak, mind fakasztott dalt költőnknek líráján, és mégis a dalok mind csaknem egyszínűek.

Pedig egész lírájában megvan a nyíltság, az őszinteség: elkülönítésre, hangulatok és élmények szerint való csoportosításra tehát bőséges alkalom és mód lenne. Csakhogy Tóth Kálmán rendszeren nem a maga életének eseményeit teszi dalainak tartalmává,

hanem a hangulatát; az élményi részt a természeti jelenség pótolja. Innen van az, hogy Tóth Kálmán lírája oly gazdag képekben. A dalok hangulatosak, de a hangulatot nem eléggé pontosan, inkább fátyolozva tolmácsolják.

Érdekes ebből a szempontból természetérzésének a fejlődésére vetni egy pillantást: a bajai tájnak legmegragadóbb pontja, a Sugovica-torkolat, az ő költészetében csak a Tiszába ömlő Túr-nak a mása. Ha viszont hangulatfestő képeit nézzük, meglepődve látjuk sokféle, változatos megfigyelését. Az ellentétet csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy a leíró költeményeknél a modor jármából nem tudott szabadulni, míg a hangulatjelző természeti képeknél semmi sem köthette le. Ez a példa is mutatja, hogy milyen fontos Tóth Kálmán lírájának fejlődésében a belső és külső formának a tökéletesbülése. Nehézkes, hosszadalmas — mint Gyulai mondta — terpedt leírásai egyszeriben elmaradnak, a mint a lelkének jobban megfelelő belső formát megtalálja.

A kifejezésben való lassú fejlődés segíti a költőt hangulatának pontosabb tükrözéséhez. Ha költői pályáját végigtekintjük, szinte kényszerítő erővel hat reánk ez a megállapítás. A hosszadalmas, képet és gondolatot untatóan elhúzó, változatossághoz nem szokott forma vajmi nehezen kelt hangulatot az olvasóban; annyira részelt, annyira apróz, hogy az olvasót hidegen hagyja. A pálya legelején ez azért is természetes, mert nincs a költő lelkében semmi igazi dalfakasztó erővel bíró érzés vagy hangulat. A mikor tehát írni kezd, utánozza a tartalmat és utánozza a formát is. Lassanként azonban az ő lelkében is érzelmek sarjadoznak, csakhogy ennek a lelki életnek az eseményei még nem sajátosak; nagyon is megegyeznek a költők érzelmi életének sablonjával. Ennek azután kettős a következménye: egyrészt a lelki élet eseményeit gyarapítja a dalokban költött, illetőleg utánzott mozzanatokkal, másrészt a kifejezésben sem tud sajátossá válni. Most még oly kevés színt talál a maga életében, hogy színeket kell kölcsönöznie ahhoz is, hogy más költők egyéni életéhez hasonlítson — arra tehát, hogy különbözőségről tegyen akár a tartalomban, akár a kifejezésben tanúságot, nem is gondol. Majd elmélyülnek az érzelmek; kiszorulnak tehát azok a hangulatok, a melyek nem szoktak költőnk életében föltűnni, nagyobb térhez jutnak azok, a melyek uralkodnak. Észreveszi, hogy az ő lelke nem olyan, mint mindenkié, hogy van benne sajátos is. Ez a sajátos a bizonytalanságnak a szeretete, a kora-tavasznak a hangulata. Mivel ennek sajátosságát tudja, túlságosan nagy szerepet juttat neki. De azzal, hogy most már ilyen sajátos hangulatvilág ihleti, eljut annak a megállapításáig is, hogy eddigi verseiben sok volt a hosszadalmasság, sok volt az ismétlés, sok volt az utánzás. Megindul tehát a szerkezeti tökéletesbülés útján. Figyelme különösen arra irányul, hogy az egyhangúságtól szabadítsa meg verseit: ezért ügyel a belső csoportosításra. Észreveszi a kifejezés művészetének következményeit

is, és gondot fordít verseinek erre az oldalára is. A kora-tavaszi hangulatának nagy szerepét is megsokallja: a maga lelki életének minden eseményét megnyitja képzelete előtt; lírája gazdagodik tartalomban. Lelki élete mozzanatainak mind több helyet enged: foglalkozik velök, vizsgálja őket. Ez a vizsgálódás csaknem a bölcselkedés mélyéig vezet le és a lelki analysisnek legszebb dalai teremnek meg. A formai tökéletesedés is haladt és a kifejezés művészete harmonikusan olvadt össze a lelki fejlődés gazdagabb virágzásával. A tartalom egyéni volta létrehozta az egyéni formát; a költő elért művészetének tetőpontjáig. A szobron is, mikor a művész első vésővonásait teszi a tömbön, a tartalom csak nagy vonásokban domborodik ki: az anyag uralkodik; sok a kő, sok a szöglet. A faragás mind közelebb hatol a testhez: lekopik róla az anyagság, minden, a mi nem téma. A fejlődésnek ezt az útját tette meg Tóth Kálmán lelki világának lírává válása.

ALSZEGHY ZSOLT.

RÁDAY PÁL IMÁDSÁGAI.

Czélunk Ráday Pál helyét a magyar imaköltészet fejlődésében megállapítani és megítélni, mit vett át előzőitől, s mi az ő újítása. Hogy feladatunkat megoldhassuk, ki kell tértünk és fővonalaiban vázolnunk kell a magyar imádság történetét a legrégibb kortól egészen Rádayig, mert a különböző imatípusok már a gyökereknél megtalálhatók, s csak így lehet ellenőrizni, hogy az utódoknál mit változtatott a hagyományon az ízlés, a korszellem, s mit adott hozzá az egyének tehetsége.

A magyar egyházak imádságainak történetét összefoglalóan nem tárgyalta eddig senki, sőt tudtommal nem hogy a magyar, de az egyetemes egyház imakészletének a története sincs még megírva. Pedig ez a tárgy nagyon érdekes és hálás lenne nemcsak a vallásos felfogás és gondolkozás fejlődésének szempontjából, hanem nyelvi, irodalmi, főleg összehasonlító irodalomtörténeti szempontból is. Az ősegyházban eleinte közösen csak az Úr imádságát, valami egyszerű symbolumot, de elsősorban a zsoltárokat és a canticumokat (Benedictus, Nunc dimittis, Benedicite, Cant. Izai. XII. 1. és Izai. XXVIII. 10.; Cant. Moys. II., 11., 1. és V., 32., 1.; Cant. Habac. stb.) imádkozták, és ha egyéni imák az Istenhez való felemelkedésből születtek is, azok jobbára a szív rejtekében maradtak, s leírásukra senki sem gondolt. Azonban a dolog sokáig így nem maradhatott; a zsoltárok örökös egyformasága és határolt, bár a maga korlátain belül fölülmulthatatlan szépségű érzelemköre mellett eget kért az egyénekben szunnyadó külön lélek és a maga kizárólagosságával akart az Úrhoz fordulni. Igazi buzgalommal imádkozni azonban még nem annyi, mint szépen és kereken imádkozni. Az átlagember, bármilyen vallásos is, legtöbbször kérésének vagy hálájának egyhangú ismétlésénél marad, a helyett, hogy folyamatosan elgondolná vagy megfogalmazná azt, a mit kérni akar.

Innen van, hogy a csekélyebb tehetségű, vagy hézagosabb phantasiájú egyének hamar érezték a típusok hiányát, melyekkel mindennapi lelki vagy testi szükségüket a Mindenható elé terjeszték, illetőleg a vett jókért hálát adjanak a Gondviselésnek. Szükség volt imatípusokra. Természetes, hogy a mélységes vallásosságú, nagy eszű, jó tollú egyházatyák jutottak először egyéni hanghoz, s imáikat az egyes gyülekezetek lázas buzgalom-

mal másolni kezdték, hogy a hívek lelkének segítői és megter-mékenyítői legyenek. Így kerültek sz. Ágoston, sz. Jeromos, sz. Gergely, sz. Ambrus, Anzelm, utóbb Benedek, Ferencz, Domonkos, sz. Bernát, Brigitta stb. stb. (hány névtelen?!) imád-ságai a hívek ajakára és vándoroltak ma már szinte kibetűzhetetlen nyomokon országról országra, kolostorról kolostorra. Az egyes szent férfiak mellett maga az egyház is hozzájárult az imatőke gyara-pításához. A breviarium kibővülése¹ a miserészek rendezése, a szentségek és a szentelmények kiszolgáltatása mind újabb és újabb könyörgések készítésével s az imádságtőke gyarapításával járt. Az imádságok fejlődésének lánczát talán így köthetnénk meg: először a külön-külön embernek még nincs saját szava, egészen elmerül a csodás christianismus bámulásába s szent félelemmel csak a zsoltárokat és a szentírás nyújtotta többi fohászt rebegi. Utóbb enged a szigorú betűhöz való ragaszkodásból s a sorok között, legalább egy-két szóba rejtve, becúsztatja a maga gondo-latát, egy-egy mondatba a maga egyéni vágyát s így öntudat-lanul zsoltár-paraphrasist készít; majd több zsoltárból, innen is, onnan is, vesz verseket, a mint érzelmének vagy ízlésének megfele-lőbbek. Természetesen ez a fejlődés elsősorban a legkiválóbbaknál indul meg. Ezek állanak elő az újításokkal, s ezek mennek, ki előbb, ki utóbb, egyre tovább. Keresztény érzelmekkel itatják a psalteriumot, majd zsoltárfoszlányokkal (a mint a tudatban zsonganak) ékesített imádságokkal lépnek fel, sőt részben megszabadulva a hatalmas befolyástól, könyörgéseikben csak idézetül használják a szentírási szöveget, hogy végre teljesen egyénileg fogják fel, s belátásuk szerint alakítsák a hagyományt, külön hangon, a pillanat és helyzet, a nemzetiség és korviszonyok adta érzelmekkel fordulván Istenükhöz. Az imádság már ennek az evolucionak minden rezdülésén átment, mikor codexeinkben megjelenik. Fontos itt megjegyeznünk, hogy egyetlen fejlődési mozzanat sem kövült meg, hogy kiválasztódjék és elszigetelődjék, hanem a mint egy-egy új alak megjelenik, az is beáll a sorba s együtt él, együtt vándorol és hat a többivel.

Fontos kérdéseket kell itt érintenünk, mielőtt rátérnénk a legrégibb magyar imák anyagára: mely codexekben vannak imád-ságaink? kik fohászokdta a codexek imáival, s így az imák kikre hatottak? vajjon csak a szerzetesekre vagy világiakra is? s a mi a legfontosabb, legalább részben eljuthattak-e ezek az imák a népig, vagy sem? Az első kérdésről összefoglalólag legelőször Ipolyi Arnold írt pár sort Nyáry Krisztináról szóló életrajzában.² Szerinte »a Halotti beszéd imájától kezdve a XVI. századig terjedő codexek-ben feltaláljuk a régibb egyházi írók munkáiba szőtt imák magyar

¹ Hogy a világiaknak nehezebben hozzáférhető szakmunkákat ne is említsem, a breviarium kifejlődésének rövid és áttekinthető képét adta Horváth Cyrill (Világiak régi magyar imádságos könyvei. IK., 1895: 263. és köv. lk.).

² Bedegi Nyáry Krisztina. (Magy. Tört. Életr. III. k.) 1887. 85. és köv. lk.

fordításait; és szintúgy a középkor végéről bírnak azokból szerkesztett egész imakönyveket. Az előbbieket sorába, melyek buzgalmi iratokat, ájtatos elmélkedéseket s ezek mellett fohászokat vagy imákat tartalmaznak, sorolhatók: a Guary-, a Weszprémi-, a Nádor-, a Nagyszombati- és Virginia-codexek. A Peer-codex és Winkler-codex még nagyobb számban foglalnak magokban imádságokat. A későbbi imakönyvszerkezetet mindinkább megközelítik a Thewrewk-codex és Kriza-codex töredékei, míg azt teljesen eléri a Kinizsiné imádságos könyve.¹

Ennyi az, a mit Ipolyi mond, s mindjárt látjuk, hogy megállapításai nem felelnek meg teljesen a valóságnak. Mindenek előtt tisztázzuk, milyen codexeket kellett ismernie?

1877-ig a *Nyelvemléktárnak* tizenhárom kötete jelent meg, S azóta újra kettő, de ez utóbbiak anyagából Ipolyinak ismernie kellett a Czech-, a Guary- és a Nádor-codexeket, mivel korábbi kiadásokban már megjelentek. Érdekes, hogy sorozatában felemlíti a Weszprémi-, Virginia- és Guary-codexet, pedig nincs bennük imádság (legfeljebb elmélkedés). Valószínűleg csak a címeket nézte, s a Weszprémi-codexben a »Christusnak keserűes foházkodási«, a Guaryban pedig »az zent imadfagnac dícerete es ű neki nag' haznalatt'a« ejthették tévedésbe. Nem említi azonban a Gyöngyösi-, Gömör-, Pozsonyi-, Horvát-, Tihanyi-, Keszthelyi-, Kulcsár-, Apor-, Debreczeni-, Teleki- és Festetich-codexeket, továbbá nem sorolja fel, minthogy még nem ismerhette, a Lázár-, Batthyány- és Lobkowitz-codexeket, a melyekben több-kevesebb imádság fordul elő.

Irodalomtörténetíróink közül továbbá bővebben Pintér Jenő szól az imádságos codexekről, és becses munkájában² az elmélkedésekkel együtt külön fejezetben kor szerint sorakoztatja őket. Az elmélkedések révén kerültek közbe a Guary- és Weszprémi-codex, sőt az Apostolok méltósága is, bár csak egy prédikáció töredéke az egész. Kimaradt azonban és a zsoltárfordítások közé jutott a Czech-codex, pedig, mint a legtökéletesebb codex-imakönyvnek, inkább az imák fejezeténél lett volna helye. Sorozata gazdagabb, mint Ipolyié s csak négy codex imádságait nem említi.

A teljesen és részben imádságokat tartalmazó nyelvemlékeket időrendben így állíthatjuk egybe:

1. A Halotti Beszéd könyörgése	XIII. sz. eleje.
2. Apor-codex	XV. sz. második fele. (Nyt. VIII.)
3. Festetich-codex	1493. körül. (> XIII.)
4. Göttweigi töredék	XV. sz. vége. (M. Könyvsz. 1881.)
5. Winkler-codex (elmélkedés is)	1506. (Nyt. II.)
6. Nádor-codex (elmélkedés is)	1508. (> XV.)
7. Döbrentei-codex	1508. (> XII.)

¹ Ipolyi, i. m. 87—88. lk.

² A magyar irodalom története a legrégibb időktől Bessenyei György fellépéséig I. k. Bp. 1909. 187. és köv. lk.

8. Nagyszombati-codex (elmélkedés is)	1512—1513.	(Nyt. III.)
9. Czech-codex (az egész imákból)	1513.	(> XIV.)
10. Lobkowitz-codex (elmélkedés is)	1514.	(> XIV.)
11. Gömör-codex (az egész imákból)	1516.	(> XI.)
12. Debreczeni-codex (elmélkedés is)	1519.	(> XI.)
13. Pozsonyi-codex	1520.	(> XIII.)
14. Horvát-codex	1522.	(> VI.)
15. Keszthelyi-codex	1522.	(> XIII.)
16. Teleki-codex (elmélkedés is)	1525—1531.	(> XI.)
17. Lázár-codex (elmélkedés is)	1510—1520.	(> XV.)
18. Gyöngyösi-codex (az egész imákból)	XVI. sz. eleje.	(> II.)
19. Peer-codex	XVI. sz. eleje.	(> II.)
20. Tihanyi-codex	1530—1532.	(> VI.)
21. Thewrewk-codex (elmélkedés is)	1531.	(> II.)
22. Kriza-codex (az egész imákból)	1532.	(> II.)
23. Kulcsár-codex	1539.	(> VIII.) ¹
24. Batthyány-codex	1541—1563.	(> XIV.) ¹

Berendezés tekintetében a Czech-codex a legtökéletesebb imádságos könyv, a többiben nagyobbbrészt rendszertelenül sorakoznak az imádságok. Legtöbb imádság van a Gömör-, Thewrewk-, Nagyszombati-, Peer- és Czech-codexekben, azután a Winkler-, Pozsonyi- és Lobkowitz-codexben stb.; egy-egy imádságot találunk a Horvát-, Apor-, Debreczeni- és Nádor-codexben, s végül egyetlen latin imádságot ad a Tihanyi-codex, hol a magyar megfelelőnek már csak a címe van meg.

A codexeket nagyobbbrészt női kolostorok használták, egypár-ról azonban kétségtelen, hogy világiak számára készült; ilyen a Festetich-, Czech-, Peer-, Gyöngyösi-² és Gömör-codex.³ Ez a körülmény sokkal fontosabb, mint első pillanatra látszik. A codexek imakészlete (zsoltárok, himnuszok, a melyeket a codexíró általában imádságokul írt le,⁴ különféle könyörgések) ezen a réven magánosokhoz, gazdagabb úrinőkhöz és lovagokhoz is elkerült s így egyrészt a családtagok és a cselédség közvetítésével (a kiknek ősibb keresztény szokás szerint az imákat ünnepeken felolvasták), másrészt a fegyvertársak révén, (kik sz. Ágoston minden veszedelemtől megóvó imádságát,⁵ vagy a nyíl ellen szóló csodaimát bizton lemásoltatták és megtanulták⁶) a hívek szélesebb rétegeiben is hatott, többszöri hallás után hagyományyá, sőt a népi ima- és

¹ Az évszámokat Zolnai Gyula: Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig, 1905. után írtam.

² Vö. Horváth Cyrill: Világiak régi magyar imádságos könyvei, IK. 1895. 257—281. lk.

³ Vö. Bárdos Gy. József: Szent Brigitta tizenöt imádsága codexeinkben. Bp. 1903. 70 l.: »Valami Krisztiana nevű asszony rendelt meg az apácáknál egy imádságos könyvet« — mondja a Gömör-codexre vonatkozólag.

⁴ Horváth Cyrill, i. m. 275. l. — Volf György a NyT. XII. kötetének bevezetésében a Döbrentei-codex rímtelen himnuszfordításával kapcsolatban. (XV. l.)

⁵ Thewrewk-c. 63—68 (a codex lapszámait idézem!), Peer-c. 186—194, Gömör-c. 153—156, Teleki-c. 314—315, Czech-c. 169—173.

⁶ Peer-codex.

dicséret-költészet megindítójává lett. A nép egyébként nemcsak ezen az úton jutott anyanyelvén imákhoz és énekekhez, hanem a kolostorok és egyházak révén is, a hol (fel kell tennünk a codexek szövege után) magyarul prédikáltak, magyarul imádkoztak és énekeltek, ha miséken és az officium horáin nem is, de kétségtelenül az áldásokon, körmeneteken és más magánjellegűbb ájtatosságokon, vagy ide-oda utazó papok és barátok útján, a kinnél bizonyára mindig kéznél volt egy-egy lemásolt vagy hallott szép új dicséret vagy ájtatos könyörgés.

Fentebb szoltunk arról, hogy codexeinkben a kifejlődött külföldi imádság-irodalom a maga gazdag életének minden mozzanatával egyszerre jelenik meg. Van itt szószerinti zoltárszöveg, szószerint lefordított mise-oratiók és breviáriumi antiphonák,¹ canticumok;² azután megnevezett szent-szerzők könyörgései: zoltárokból összefűzve,³ esetleg már eredeti imák zoltárbeszövéssel,⁴ zoltár-reminiscentiákkal,⁵ egészen a szentíráson, illetőleg nagy bibliai általánosságokon alapuló könyörgésekig sz. Ágostontól,⁶ sz. Bernáttól,⁷ szent Gergelytől⁸ stb.

A szentek imádságai közül nagyon kedvelték Brigitta tizenöt imádságát a szenvedő Krisztushoz; ez forrástanulmányi szempontból tudósainkat legújabbban is érdekelte.⁹ Érdemes megfigyelnünk, hogy Brigitta könyörgései »kinél meghatóbb imádságokat senki a vérző Megváltóhoz nem intézett s a középkori magyar

¹ Winkler-c. 31—41, Kulcsár-c. 364—367, Keszthelyi-c. 409—413, u. o. 434—450, Czech-c. 158—162, Festetich-c. 141—177 stb.

² Apor-c. 126—128, 135—136, 138—139; Döbrentei-c. 230—256. Arra, hogy honnan nem szedtek össze s fordítottak le latin imádságokat, érdekes példát nyújt a Tihanyi-codex. Egy parabolát másolt be a szent-író (133—336), hogy »mel igön haznos embörnek iduőffegere az oraciót naponked meghmondani aietatofalag az zyz marianak tiztőffegere: Mel imigeen kezdetik el *O inlemerata et inelernum benedicta*...« Ez a cím felhívta a jámbor szerzetes figyelmét, utána keresett, valahol megtalálta az ima szövegét és később könyvébe írta (398—400): »Köuetközik az oracio kinek haznat es az zyz marianak előtte kellemetős uotat ede fel eg' peldaba megh iram«. — A latin szöveg végére vetette: »Köuetközik Imar ez Imadagoknak magarfaka«, de itt a codex megszakad.

³ »Zenth bernaldh zolthara« (Peer-c. 181—184, = Öt elmélkedés szüz Mária zollárának harmadik részéről. (Teleki-c. 151—197.)

⁴ »Azzonyunk zyz Marianak ew dycheretyre kezdetyk tyzen pfalmofra valo ymadfagok ky hyuattatyk quindecim gradufnak.« (Gömör-c. 250—259.)

⁵ Nagyon szép és kerek az »ydwőzeytenk Kryftus Jefufról« szóló ima. (Czech-c. 82—87.) — »Kezdetnek ayoitatos gondolatok awagh ymadfagok... kealthafiam dauid prophetanak mondafath...« (Winkler-c. 236—237.)

⁶ Thewrewk-c. 91—103; ezenkívül a fentebb említett minden veszedelem ellen való imák.

⁷ Thewrewk-c. 91—103, Horvát-c. 269—273, Czech-c. 43—67.

⁸ Festetich-c. 405—413 (igen szép!), Lázár-c. 215—220.

⁹ L. Szilády Áron kijelentéseit az IK. 1896. 199. és köv. lk., de főleg Bárdos Gy. József értekezését. (Szent Brigitta tizenöt imádsága codexeinkben. 1903.) Szerinte Brigitta imádságai megvannak a Czech-, Pozsonyi-, Thewrewk-, Gyöngösi-, Kriza-, Gömör- és Winkler-codexekben (i. m. 7. l.).

imádságoskönyvek íróira mélyebb hatást nem gyakorolt,¹ épen Krisztushoz szólnak, vele töltekeznek; érdemes, mondom, sőt fontos, mert már Horváth Cyrill megjegyzi, hogy »épinséggel tévedés, a mit egynémely író hirdet, mintha az isteni fölség nagysága mintegy visszaretentette őket és e miatt menekültek volna a szentek cultusához. Ellenkezőleg a kor fiúi szívvel járult a mennyei Atyához, még inkább Jézus Krisztushoz«.²

Igaz, hogy aránylag az Atyához,³ a sz. Lélekhez⁴ vagy együtt a sz. Háromsághoz⁵ kevés imádság van a codexekben, de igen sok a Fiúistenhez. Különösen szenvedése, melylyel a világot megváltotta, forog szüntelenül az ájtatos lelkek előtt:⁶ összetört tagjain siránkoznak,⁷ Jézushoz forró üdvözléteket küldenek.⁸ Váltóságának szent jelvénye, a keresztt is tisztelet tárgya lesz,⁹ s kifejlődik a ma is dívó keresztúti ájtatosság¹⁰ szokása. A mérhetetlen hálaérzet, melyre Krisztus elégtételadása készíti a keresztény szívét, gyönyörű imákban tör fel a kegyes Megváltóhoz, szerelméről elmélkedik,¹¹ feltámadásán örül,¹² s szentséges nevében »dragalatus zent« vééréért kér irgalmasságot bűneinek.¹³ Ez a pont az, a honnan később a protestánsok a Krisztus érdemeiben való hit *egyedül* elégséges voltát kifejlesztették, azt a fontos dogmát, melynek a protestáns ima- és ének-költészetben oly hatalmas és jellegzetes visszhangja van. Ezen a helyen főleg azért említém ezt a nevezetes hittételt, mert a codexek imakészletében, a Gyöngyösi-¹⁴ és a Czech-codexekben¹⁵ is van egy imádság, mely az egyéni érdemtelenység végletes kiélezésével s a krisztusi érdemek közbevetésében való bizakodás rendíthetetlenségével, *kifejezés* tekintetében megközelíti a későbbi protestáns felfogást: »En vram mendenhatto isten: en vettem en kezettem es atte ittellettednek kezette en vram ihūs criftufnak ev hallalat: Jo! lehet en erdemeltem az erek halalt az en byneymnek myatta de maga vettem kezben: azon vr ihūscriftufnak kenyanak erdemet mely erdemeknek enekem nyavalyas bynefnak kellene lenye es nychen oh en vram isten vettem en vram ihūscriftufnak azon zenth kenyat es

¹ Horváth Cyrill: A régi magyar irodalom története. 1899. 166. l.

² Horváth C. i. ért. (IK. 1895.) 272. l. — Ugyanígy Pintér, i. m. l. 195. l.

³ A zsoltárokat itt nem veszem tekintetbe.

⁴ Gömör-c. 156—160.

⁵ Lobkowitz-c. 1—3.

⁶ Winkler-c. 235. és köv. »Ayoitatus gondolatok mynden orakra«. — Czech-c. 68—81.

⁷ Peer-c. 205—213.

⁸ Peer-c. 231—234.

⁹ Pozsonyi-c. 17—19. Kereszt előtt. = Thewrewk-c. 249—251.

¹⁰ Thewrewk-c. 49—59. Nagyhéti keresztjárás egy Domonkos-rendbeli Ferencz nevű atyától. — Gömör-c. 3—10. Keresztút.

¹¹ Winkler-c. 357—368.

¹² Peer-c. 224—225.

¹³ Peer-c. 199—205.

¹⁴ Gyöngyösi-c. 28. és köv.

¹⁵ Czech-c. 67. és köv.

hallalat en kezettem¹. Ez a felfohászkodás érzelmi őszinteség és formai bezártság tekintetében is a legkiválóbbak közül való.

A szentekhez, nem számítva Máriát, sokkal kevesebb könyörgést írtak a codexekben, mint hinnők:² alig tízet; annál több a szűz Máriához szóló.³ Nem akarok itt ismétlésekbe bocsátkozni, miért foglalkozott az emberi képzelet legtöbbször a szűz Anyával, miért a leggazdagabb ez az imaforrás stb., az okok úgy is eléggé közel-fekvők, csak nagy általánosságban jelzem, hogy a Mária-könyörgések két főcsoportba oszlanak, a mint élete is kettős érzelemben olvadt fel, az isteni öröm és az emberfeletti szenvedés szenvedélyességében. Az előbbi kör bájosabb, vidámított, az utóbbi komor, epés, drámai, de vigasztalóbb, mert nem felemelő-e olvasni a Siralomvölgy csalódó és csapássújtotta vándorának, hogy a Megváltó anyja is szenvedett s végre jutalmat nyert és dicsőségbe ért?⁴ Kétségtelen, hogy a Mária-epeségek »a keresztyén lélek meghatottságának, Krisztus szenvedéseinek és halálán érzett felindulásainak a legnagyobb fájdalom hangján, Mária szavaival való kifejezése«-i, »voltaképpen a keresztyén lélek siráma«-i⁵ s így imaköltészetünknek csaknem legszebb virágai, a melyeknek — sajnos — a későbbi korban méltó kertészük nem akadt.

Az itt megvonalt kettős körön kívül is találhatók ájtatos és szerelmes szép könyörgések a szent Szűzhöz:⁶ hogy járjon közben — a mi oly természetes — isteni fiánál;⁷ ezek a maguk nemében méltán állíthatók a híres Mária-hymnuszok mellé. A Mária-cultus szinte túlzásba csap akkor, midőn a Te Deum-ot is átírják az ő dicsőítésére.⁸

¹ A Gyöngyösi-codexből.

² Szent Barbarához (Thewrewk-c. 123—126), sz. Dorottya-hoz (két imádság a Nagyszombati-c. 360—361), sz. Mihályhoz (Czech-c. 165—168), sz. Annához (Thewrewk-c. 123—126 és Lázár Zelma-c. 209—210), sz. Katalin-hoz (Debreczeni-c. 631, Thewrewk-c. 182 és Lobkowitz-c. 263—264), Mária Magdolnához és sz. Ferenczhez (Thewrewk-c. 182—184), végre sz. Jánoshoz a Lázár Z.-c. 230—238.

³ A Mária-költéssel sokan foglalkoztak; így mindenekelőtt Beöthy Zolt: A magyar lyrai költészet története. 1906—7. (könyomatos jegyz.) 29. és köv. lk., azután Békesi Emil: A Mária-síralmak (Új Magyar Sion 1876), Horváth Cyrill: Codexeink Mária-költészetéhez (Bud. Szeml. 1895), Varga Damján: Codexeink Mária-síralmai (1899) stb.

⁴ Boldogasszony örömről a Peer-c. 213—223; hét örömről a Thewrewk-c. 264—275; Gömör-c. 259—265. Kilencz örömről a Nagyszombati-c. 361—380; = a szűz Anya szenvedéséről a Thewrewk-c. 127—156; epeségéről a Winkler-c. 329—337; Nagyszombati-c. 382—393; Pozsonyi-c. 23—31; Czech-c. 88—100; síralmáról a Nádor-c. 342. és köv.; Lázár Z.-c. 107—138. stb.

⁵ Beöthy Zs. i. m. a lyráról 30. és 31. lk.

⁶ Gömör-c. 176—190.; Pozsonyi-c. egy áldozáskori imádságába (37—52) beszöve: »Idwez legy te oh zep tewyfk nekewl walo rofa...«; Lázár-c. 1—44.

⁷ Czech-c. 104—124.

⁸ Thewrewk-c. 258—264. — Itt a sz. Máriáról szóló imáknál említem meg, hogy a Czech-codexben a rózsafüzérnek a nyomait is megtalálhatjuk: (174.) »Előzőr egy kredothe mondy. az vitan őthwen Aue mariath. ees myndőn thyz Aue maria vitan. egy Pater noster mondy«.

Érdekes köre az imádságoknak, melyből később olyan nagy huza-vona támadt, a búcsúimádságok csoportja,¹ s ezeknek egy alfaja, a mely szinte a ráolvasások körébe csap át.² A búcsúimák, az egyházra szállt legfőbb kormányzói hatalomban s Krisztus és a szentek kimeríthetetlen érdemébe vetett hiten alapulván, a mai napig tovább élnek a katolikus imatökében; az exorcisálás mellék-hajtásai: a rákönyörgések azonban lassan végleg elcsenevészték. Ha ma a hívő gyógyulásáért vagy épségéért fohászkodik, nem *egyenesen* a nyavalyához és a nyílhoz, hanem az Istenhez fordul és folyamodik.

Hogy a tárgykorokat végleg kimerítsük, szólnunk kell még a napi foglalkozás fohászairól (felkelés, étkezés, lefekvés stb.) a kísértések legyőzésére szolgáló imádságokról, az utolsó dolgok (halál, ítélet) és a bűnbánat könyörgéseiről.

A codexek virágzása idején a napszakok, a foglalkozás, általában a helyzet még nem befolyásolja annyira az imákat, mint később a protestánsoknál. Van ugyan egy-két nyom (reggeli imádság,³ esti ima⁴ — áldozáskor,⁵ mise-ima;⁶ [Peer-c.] »PAal wram betegfeegerewl«;⁷ [Czech-c.] stb.), hogy az imádkozó állapotához, vagy éppen kizárólagos egyéniségéhez szabták a könyörgéseket, de ez csak szórványosan fordul elő, s a codexek rendeltetése mellett (kolostori közvagyon) a Zsolozsma óraszerinti beosztása (matutinum, prima = reggeli ima; completorium = esti ima) is magyarázza.

A krisztusi életnek legnehezebb próbája a csapások békés elviselése⁸ s a kísértések (ördög, világ, test) elleni tusakodás,⁹ azért esdekel szüntelenül a szerzetes: »... adgyad hogh tawoz-tathaffam el pokolbely őrdögnek chufolafath. ees az őrók halalth... Aggyad neköm ees vram iften vifelnóm Az een kőőztömeth kes

¹ Peer-c. 173—180; Lobkowitz-c. 244—263; Teleki-c. 363—366. stb.

² Sz. Ágoston minden veszedelem ellen (ignis, aqua, venenum, infernus) védő imádsága (Peer-c. 185—194; Thewrewk-c. 63—88; Gömöry-c. 153—156; Teleki-c. 314—316; Czech-c. 169—173). — Nyíl ellen való ima (Peer-c. 272—275); »Keth elő thór« »lancea« »mind közönfeges fegwerek« ártása ellen való ima (u. o. 275—278); hideglelés ellen való stb. — Vö. Horváth C. i. m. (IK. 1895: 273.)

³ Lobkowitz-c. 342—352: »mikorón Regel fel kelz mongiad ez imat-fagot«; Lázár-c. 38.

⁴ Thewrewk-c. 132—134, Czech-c. 193—196, Lázár-c. 39—41.

⁵ A Lázár-c. elején több található; Pozsonyi-c. 37—52.

⁶ Nádor-c. 681—682.

⁷ Festetich-c. 178—181.

⁸ A Debreczeni-c. (595—602) is utal erre: »Vrnak Neuebe kezdetic zentfegős életneec felyeb való gradiča Tudnámint, haborufagoth bekevel zenvedni...«

⁹ Határozottan kifejti ezt a Bod-c. i.: »EMbernek három fő ellenfege vagon, kikkel eyel nappal kel viwña. mind holtaiglan. Kiket ha meg gőzendí. mehorzagot vezi. ha kediglen ő tőlők meg gőzetik, pokolban lezen hele, Elfő (elfew) ellenfeg, ez velag. Mafod. Teft. harmad Erdewg«. — U. így a Lobkowitz-c. 265—308; Debreczeni-c. 283—291.

teghódeth könethnöm».¹ Az élet sokszor elviselhetetlen, máskor bosszantó kellemetlenségei, csapásai, a kísértések folytonos alattomos kerítgetése, egy jobb hazába hívják a lelket, s a jámbor barát, vagy Krisztus jegyese, vágyik is a halál, az isteniekkel való egyesülés után; ha mégis fél az utolsó órától, valójában nem az elválástól fél, nem az életet sajnálja, nem a gyönyörűségeket, melyekről jószántából úgysis lemondott, hanem fél a végső pillanat rettentő, igazakat is megingató kísértéseitől, a »pokolbéli dög« dühös támadásától, fél a büntől; ez a haláltól való szorongás voltaképpen a nagy Bíró félelme, ki a gyászkapun túl az élet könyvével áll. A halál,² az ítélet³ s a vele kapcsolatos bűnbánati érzések⁴ már a codexekben javában virágoznak. (Ezek a részek nagyobbára elmélkedők.)

A bűnbánat gondolata átvezet bennünket a hét bűnbánati zsoltárra, ezek ismét a zsoltárfordításokra, a melyeknek a mellett, hogy szinte határtalan befolyásuk volt és van az egyetemes imaköltészetre, a magyar imádságos irodalomban egészen sajátos, nemzeti színezetű jelentőségük is lesz.

A bűnbánati zsoltárok (6, 31, 37, 50, 101, 129, 142)⁵ a psalteriumtól külön, a Festetich-(364—405) és a Keszthelyi-(414—430) codexekben fordulnak elő. — A Festetich-codex zsoltárai Katona Lajos megállapítása szerint⁶ »Petrarca *Septem Psalmi poenitentiales*ének szözszerinti hűségű, bár helyenkint eléggé esetlen és nehézkes, sőt nem is minden botlástól ment fordításai«. A másik codex fordítója talán még nevesebb forrással dicsekedhetik, mert ő egyszerűen Dávid király nyomán dolgozott, jóval fordulatossabban végezvén a munkáját, mint a Festetich-codex fordítója.

A codex-kori zsoltárfordításokkal nagyon röviden végzek, minthogy erre vonatkozólag van egy igen pontos és részletes tanulmányunk Boros Alán tollából.⁷ Itt csak arra hivatkozom, hogy a szözszerinti szövegviisszaadástól (Apor-c.) a paraphrasisszerű magyarázgatásokon át⁸ (Czech-c.) a legszabadabb keresztény vonatkozásokkal, egyéni felfogással teleaggatott zsoltárfordításig (Batthyány-c.) minden változat megvan a codexekben. Nagyon érdekes kérdés, vajjon imaköltészeti szempontból melyik zsoltárfordítás az

¹ Winkler-c. 239.

² Gyöngyösi-c. 52, Lobkowitz-c. 309—324. Lázár-c. 119—138, u. o. 238—262.

³ Lázár-c. 263—283.

⁴ Gyöngyösi-c. 41—50, Thewrewk-c. 169—181 (lelkiismeretvizsgálat Soror Justinának — Soror Kata!).

⁵ A Vulgata szerint.

⁶ Katona Lajos: A Festetich-codex bűnbánati zsoltárai. IK. 1905: 150. l.

⁷ Zsoltárfordítás a codexek korában. 1903.

⁸ A magyarázgatást már a középkorban is nagyon szerették; magyarázzák a Miatyánkot (Debreczeni-c. 472—483, Nagyszombati-c. 337—345), Üdvözlégyet (Nagyszombati-c. 345—353), Hiszekegyet (u. o. 314—336) stb. — Ezeket a sajátosságokat azért említem meg, mert a protestáns korban is gyakran előfordulnak.

értékesebb, az-e, a mely szép is, hű is, vagy az, a mely szép és e mellett a fordító a maga lelkét is beleheli az átültetett gondolatok közé? Vagy másként fogalmazva a kérdést: szabad-e második helyre helyoznünk a Batthyány-codex zsoltárfordításait a Kulcsár- és Festetich-codexek javára csak azért, mert a Vulgátához nem ragaszkodnak? Véleményem szerint nem. A psalteriumnak mint szentírásrészletnek a fordítása *hűség szempontjából* a theologusok vitatkozásának tárgya lehet, s értéküket e tekintetben az egyházak állapítják meg, de szépség, fordulatosság, magyarság szempontjából az aesthetikusok és philologusok döntenek, itt a dogmatikus értelemben vett hűség nem esik súlylyal a latba. A két szempontot össze-zavarni lehetetlenség, hiszen így az összes irodalmi és művészeti kérdésekben a legviasszásabb helyzetek jöhetnek elő. Hibáztatom tehát Boros megállapítását, a ki a Kulcsár—Festetich-c. zsoltárait »első helyre« állítja,¹ bár elismeri, hogy a Batthyány-codexről, ha »a hűtlenséget nem tekintve, más tulajdonságait vizsgáljuk... azt kell mondanunk, hogy stílus szempontjából kiváló fordítás, főltte áll az eddigieknek, még a Kulcsár-codexnek is...«² A codexek zsoltárfordításai nagyobbrészt nem azért készültek, hogy az egyháztól elfogadott szöveg pontos mása álljon a hívő előtt, hiszen a theologusok úgyis a latin szövegen építették fel vitatkozásaikat, hanem hogy imádság legyen a szerzetesek és világiak kezében, vagy hogy megértsék, nem a hittételi vonatkozásokat, hanem a zsolozsmánál elmondott psalmus-szavak értelmét. Imádságra, tehát lehető kerek, síma mondatfűzésre, csinra való törekvés világos példáját mutatja a Czech-³ és Döbrentei-codex⁴ zsoltárainak szabados ditiója, s az a már többektől észlelt körülmény, hogy a verseket is prózában adja a codexíró, nem mintha nem tudna verselni, hanem mert egyszerűen az a szándéka, hogy imádságot nyújtson.⁵ A Batthyány-codex — a melyről Horváth Cyrill kétségtelen belső érvekkel kimutatta, hogy a maga teljességében protestáns munka,⁶ az új vallásnak abból a szakából, midőn még a római egyház erős hatása alatt állott, sőt tulajdonképen még el sem szakadt — kivezet bennünket a magyar imádságtörténet legrégibb szakából egy újabba, mely a könyvnyomtatással és protestáns jelleggel indul meg, s a melybe Ráday Pál is tartozik.

A protestánskorban az imádságszerzés, akárcsak a zsoltár- és bibliafordítások, az énekeskönyvek, egyáltalán a vallásos irodalom, bámulatos lendületet vesz. Okai a könyvnyomtatás elterje-

¹ Boros A., i. m. 139. l.

² Boros, i. m. 191. l.

³ U. o. 78. l.

⁴ U. o. 100. l.

⁵ Vö. Horváth Cyrill: A Batthyány-codexről (IK. 1905. 129—148; 257—292; 388—430) írt tüzetes értekezésével.

⁶ Id. értekezésében.

désén kívül főleg a szabadabb vallási felfogásban és az egyéniség bátrabb nyilvánulásában keresendők. Egyéniségről beszélt és öntudatosan gondolkozott a megelőzőleg szerteáramló renaissance is, de nem kell felednünk, hogy a nép alsó szegény rétegének protestánskori egyéni öntudata amavval homlokegyenest ellenkezik s egyben felette áll a humanismus úri gögijének és kizárólagosságának. És bár a rejtett összefüggést tagadni nem lehet, mégis külsőleg a humanismusban rendi alapon berendezett, a protestantismusban pedig egyetemes emberi egyéniségről, illetőleg felébredésről van szó; amaz szoros kapcsolatban áll a katholicismussal, s az emberek lelke a humanismus és dogmatismus egyeztetésén fáradozik, ez szakít vele s legalább elméletben a lelkiismereti szabadságot írja zászlajára.

A korai nyomtatott protestáns imádságos könyvecskék a Heltai Gáspártól kezdve végig az egyénítés jegyében indulnak nálunk is. A zsoltárok átdolgozásai, a mindennapi szükségletek szerint, helyzetekből és foglalkozásokból folyó könyörgések, a kort kitűnőleg jellemző bűnbánati és halálra emlékeztető elmélkedések: mind a hagyomány fölé kerekedő szabadságérzés szülöttei. Az átvett anyagot: középkori imakészletet, szentírást vagy idegen, német, cseh, flamand, angol imádságos könyveket saját tetszése vagy hangulata szerint bővíti, kurtítja, változtatja és értelmezi az új szellem harczosa, a prédikátor, esetleg az egyetemes papság elve alapján a világi is.

Letűnnek egy jó időre a Máriához és a szentekhez intézett szépséges foháskodások, az exorcisálás és rokonai, s helyükön a psalterium tőkéje, bűnbánati és alkalmi imádságokat hajtva, tör elő. Mikor a tömkelegben egyelőre ritkán (Pécsi Lukács, Telegdi Miklós), utóbb bátrabban, majd Pázmánytól kezdve lépést tartva, a katolikusok megszólalnak, az ő nyelvükön is megérzik az új imádságirányok nyomása.

A zsoltároknak ez az újjászületése és népszerűsítése, mint állandó jegy az egyéni feltörekvés mellett, az egész protestáns ének és imaköltészetten kimutatható.

Ráday Pál is ebben a szellemben nevelkedett, s hogy költészete mily nagy mértékben került a zsoltárok hatása alá, *Lelki Hódolása* a megmondhatója.

A *Lelki Hódolásban* »adó« néven tizennégy (az I. három, a XIV. két részből) könyörgés, ezenkívül egy reggeli és egy esti ima, vagyis összesen tizenkilencz imádság van. Továbbá a Ráday-könyvtárban, kéziratban található egy *Hitvallás* és egy *Üldözéskorra való Imádság*, melyek a nyomtatott Ráday-imádságok sorozatát huszonegy darabra egészítik ki.

Irodalomtörténetünk máig csak a *Lelki Hódolás* imádságait ismerte, de hosszú ideig ezeket sem igen méltatta figyelemre — íróink egyszerűen átvették Bod Pétertől,¹ hogy »kéfzi-

¹ Magyar Athénás 1766. 229. l.

tett ízép Imádságokat és Énekeket», de az imákat nem nagyon vizsgálatták, hiszen Toldy Ferencz is a *Handbuch*-ban Ráday Pálnak csak istenes énekeiről beszél.¹ A magyar költészet történetében már annyit tud róluk, hogy »egykor köz kedvességű« volt az imakönyve.² Ezt ismétlik irodalomtörténészeink egészen Ambrus Morig. Ő az első, a ki Ráday költészetével tüzetesebben foglalkozóban, megjegyzi: »Tárgyalhatnám ez alkalommal a „Lelki hódolás”-nak első részét is, az imákat, mert azok őszintén igaz, páratlanul mély vallásosságuknál s nemes nyelvezetüknél fogva teljesen megérdemlik az irodalomkedvelő figyelmét; de ez imák kötetlen beszédben nagyobb részt annyira azonosak az „Istenes új énekek”-kel, hogy mindkét részt tárgyalván, sok ismétlésbe kellene esnem».³

Négyesy László volt az első, a ki finom érzékével rámutatott az imádságok jelentőségére, kiemelve stíltörténeti értéküket Ráday egyéb prózájával szemben; az imák benne azt a gondolatot ébresztik fel, hogy »a *Lelki hódolás* stílusa... érdemel annyi figyelmet, mint az *Istenes énekeké*. Tiszta, választékos és ihletett stílus az, melyhez a Benderi naplóét hasonlítani sem lehet; mondatai kerekén és simán peregnek, a nyelv szép és kifejező. A magyar próza történetében legalább az a hely illeti meg Rádayt, mint a költészet történetében, s ott talán nem is múlják annyira felül, mint itten»⁴ és később: az imák »tiszta, jó, folyékony prózájukkal hasonló helyet érdemelnek a magyar imádságstíl történetében, mint a könyv második felét alkotó „Istenes énekek” vallási költésünk terén».⁵ Valóban a *Lelki Hódolás* prózai része figyelemre méltó.

Első feladatunk, hogy a *Lelki Hódolás* imáinak a keletkezését tisztázzuk: mikor és hogyan keletkeztek a *Lelki Hódolás* adói? — Ennél a kérdésnél két látszólag ellentmondó állítás áll szemben egymással. Ráday Pál Önéletírásában Anno 1709, írja: »Küldtettem... Benderben... a’ holott, míg meg jött a’ Portarúl a’ válasz, csináltam nagyob részrül, a’ *Lelki Hódolás* nevet viselő Imádságos Konyveczkét», de ugyancsak ő a kiadások előszavában, mint fentebb láttuk, az imák tíz év előtt elkészített módjáról szól. Négyesy Lászlót megelőzőleg ez az ellentmondás nem sok zavart okozott, mert irodalomtörténészeink a két szöveget egyszerre nem ismerték,

¹ Handbuch der ungarischen Poesie. Pest und Wien. I. 1828. S. 105.: »Ráday schrieb... und liess 1724 zu Debreszin seine geistlichen Lieder unter dem Titel drucken: *Lelki Hódolás*«.

² II. kötet, Pest 1854. 105. l.

³ Ráday Pál, XVIII. századbeli vallásos lantos költő. (A losonczyi magy. kir. Allamgymnasium hatodik évi értesítője. 1875/6. 8. l.)

⁴ Négyesy László: Rádai Ráday Pál munkái. 1889. (Olcso Kvt.) 67. l. — U. o. más helyen mintha ellentmondana. (55. l.): Az énekek és imák tartalmilag jóformán ugyanazok, »de irodalmi nevezetessége csak a második résznek van«.

⁵ L. Négyesy László cikkét (A XVIII. századi szépirodalom) Beöthy Zsolt képes irodalomtörténetében, 1909. I. 467. l.

vagy ha ismerték is, nem sokat törődtek az ellentmondásokkal. Négyesy az *Olcsó Könyvtárban* megjelent és sokszor idézett kiadásában, az addig ismert összes adatok egybevetésével, éles kikövetkeztetéssel szól a *Lelki hódolás* és az *Istenes énekek* keletkezéséről.¹ Megállapítja, hogy az 1710-es kiadás előszavának egyezni kellett az 1715-ösével. A tízévi használat tehát 1700-ra mutat. Ekkor készült el Ráday a tanulmányokkal, ekkor önállósult s telepedett le Ludányban. »Nem valószínű-e, hogy mikor így kész emberré lett, akkor alkotta meg magának az imádságokat is, melyekkel, egybekel mellett, »saját titkos házában» szíve szerint dicsérhesse Istenét?»² Ezért írta meg a saját szükségére való imákat és énekeket már akkor. Benderben »csak a könyvet csinálta, mintegy összeállította, sajtó alá rendezte, könyvvé dolgozta...«; a már meglévő darabokat pedig »simíttatta, sőt átalakította, ... s talán újakat is írt«.³ Ez a keletkezésnek Négyesy felállította elmélete.

Idevonatkozólag van továbbá egy értekezésünk Ferenczi Sári tollából, mely az EPhK. XXXIII. évfolyamában jelent meg, *Ráday Pál »Lelki Hódolás« című imádságos könyvének első kézírata* címmel.⁴ Ferenczi Sárinak 1909-ig két új támasztópont jutott a birtokába: két kézirat. Az Egyetemi Könyvtáré és a Múzeumé, »talán épen az, melyet benderi tartózkodása alkalmával 1709-ben írt«. Ezekkel kiegészíti Négyesy elméletét;⁵ szerinte Ráday nem írta meg 1700 körül csaknem teljesen úgy az imákat, mint a hogy a *Lelki Hódolásban* olvassuk, hanem egy latin imádságos könyvet használt, ezt már 1700 táján fordíttatta, utóbb 1706-ban, Kajali Klára számára teljesen magyarra ültette és leírta. »Mikor aztán 1709-ben huzamosabb ideig tartózkodott Benderben, újra elővette régi kéziratát, kibővítette, elrendezte... Könyvét új címlappal látta el, szép bevezetést írt hozzá, megfelelkezvén a latin eredetiről és nem említvén többé feleségét sem.«⁶ Idegen szöveg — 1706-ban fordítás — 1709-ben kibővítés, átdolgozás, sajtó alá rendezés: ezek Ferenczi elméletének főpontjai.

Eredményeit, az imákat illetőleg, a következőleg lehetne egybefoglalni:

1. A *Lelki Hódolás* keletkezésének korábbi feltevése, mely írását a benderi követség idejére helyezte, *hibás*.
2. A *Lelki Hódolás* adóinak a magvát Ráday *latin eredetiből fordította* 1706-ban, tehát *a szerző nem ő*, legfeljebb annyiban,

¹ 48—55. lk.

² 52. l.

³ 51. l.

⁴ Különnyomatban is megjelent (1909.). — Ezt idézem.

⁵ Mint előbb láttuk, helytelenül hiszi, hogy az övé az első komoly elmélet. — Négyesyt nem is említi ebben a tekintetben.

⁶ Ferenczi Sári, i. m. 10. l.

hogy az eredetileg kerek szöveget értéktelen prédikátori stílusban kibővítette.¹

3. A latin eredetit kereshetjük akár *katholikus*, akár *protestáns* ájtatos termékek között, mert Ráday vallási meggyőződése — épúgy, mint a politikai — nem nyugodott valami túlságosan szigorú alapon.

4. A tartalom a nyomtatott kiadásokban *ugyanaz, mint a kéziratban*, csak lényegesen kibővítve és némileg elosztva.

Mind a négy állítás többé-kevésbé hibás, vagy módosításra szorul. Az értekező bizonyára figyelmen kívül hagyta Négyesy László fejtegetéseit, melyekkel a kizárólagos benderi keletkezést már húsz évvel Ferenczi Sári előtt elejtette s megerősítette az 1700-as dátumot, mint az imádságok és énekek szerzésének kezdetét.²

Ferenczi munkájának azonban van egy maradandó érdeme: a legkorábbi *Lelki meghodulás* kézirat felfedezése és közzététele, mely egyúttal a latin „eredeti”-re is utal³ — de azok a következtetések, a melyeket ebből a kéziratból, illetőleg a megvolt szövegekkel való összehasonlításából von, véleményünk szerint nem fogadhatóak el.

Előttünk áll a kérdéses kézirat címlapja: »LELKI MEGHODULÁS avagy A' Keresztény Embernek Imádságbéli Kötelessége, melylyel magát az eő Urának s Istenének szombatonként ajánlani szokta és most az eő Kedves Edes Házas Társanak Ntes. *Kajaly Clarának kedvéért és hasznára Deákbul Magyar nyelvre fordított és leirt Ráday Pál* m. p. Lossonczon 1706. Esztendőben«. — Ennyi az egész. Honnan meríti Ferenczi Sári azt a véleményét, hogy nem Ráday írta a latin eredetit, hanem valami imádságos könyvből fordította feleségének az imákat? — Az itt idézett címlapból? Hiszen itt csak annyit mond Ráday, hogy ő használt bizonyos imákat s ezeket *most áttette deákból magyarra*; idegen könyvről nem szól, sőt a második (múzeumi) kézirat és a kiadások mindenütt Rádayt, mint *authort* emlegetik! Véleményünk szerint tehát *az alap latin szöveget is Ráday írta*. Ez ellen három ellenvetést lehet állítani: a) az első kézirat prózája szép, világos, kerek, jól kidolgozott, rövid, egyszerű, ezzel szemben a későbbi imaszöveg betoldásai és az új könyörgések virágosak, terjengősek, református prédikátor modorúak: ⁴ nyilvánvaló, hogy a két szöveg egy szerző alkotása nem lehet; a b) ellenvetés az elsőből követ-

¹ Vö. u. o. 10. l.: »Rádaynak volt egy latin imádságos könyve, a melyet használt . . .«, ill. 11. és 12. lk.

² Négyesy i. kiadása: 52. l. Ferenczi Sári i. elmélete (i. m. 10. l.) csak a latin eredeti felfedezésében tér el Négyesy gondolatmenetétől (i. m. 49—53. lk.).

³ I. m. 6. lapján a kézirat címe, a 15—23. leveleken a teljes szöveg. A VIII. ima közlésében egy kis hiba van: (21. l.) F. S. így: »azokért a bűnökért . . .« a múzeumi kézirat glosszája így: »... azokért az én bűneimért . . .«

⁴ Ferenczi Sári jelzői, id. m. 10. és 12. l.

kezik; az t. i., hogy Ráday *csak a kibővitések és néhány új ima alapján* írta magát authornak; ¹ végül c) hogy a források, illetőleg a minták elhallgatása ebben a korban szokás volt. Mellőzve itt azt, hogy az imák végleges szövege keveset érő (erre a kérdésre alább még rátérek!), a szöveget illetőleg csak arra utalok, mily szép latinsággal írta meg szerzőnk a *Recrudescuntot*, mint dicsérik stílusát nemcsak a halotti oratorok, ² de mások is, kortársak, ³ a kik Rádayt ismerték, és szakemberek, a kik vele tüzetesebben foglalkoztak. Ha szépen tudott latinul írni, miért nem írhatta meg a *kötelességek* szövegét is szép latinsággal? Hitbeli képzettsége volt hozzá elég.

Valóban a *Recrudescunt*, több más jeles kiáltvány és emlékirat ⁴ szerzője minden nehézség nélkül írhatta a *Lelki meghodulást* előbb latinul, s fordíthatta le utóbb tisztán és tömören magyarra.

Hitünk szerint tehát Ráday Pál maga írta az alaplunkát is, azt a tömör, kerek, igazságával és közvetetlenül kisugárzó, vallásosságával lélekbekapó latin imasorozatot. Sajnos, a deák szöveg nincs meg, elveszett: a nyelvről nem szólhatunk; de dicsérhetjük a tartalmat és az egyes imák befejezett, teljes szerkezetét. De feltehető-e, hogy Ráday már 1700 táján latinul írt imádságokat? Nem hivatkozom itt a maga kora deákos műveltségére, sem az oratorok fellengő dicséreteire, egyszerűen a Nemzeti Múzeum egy kéziratára utalok (Fol. Lat. 3166), mely *hőszünket 1701-ben, mint latin költőt állítja elének*, ⁵ s Veresmarty Sámuel tudósítására, a mely szerint Ráday »az egész Theológiának magyarázatját Deák Distichonokban foglalta«. ⁶

Nem is valószínű, hogy az ifjú Ráday már 1700 körül fordította a latin imákat; minek? Ő jól tudott latinul. Szerelmes feleségének azonban, hogy még imáikban is egyesüljenek, lefordította a maga kedves *ünnepi* könyörgéseit (»... *szombatonként* ajánlani szokta...«) s Kajali Klára inspirálása egy gördülékeny, válogatott, a deák gazdagságot magyaros fénynyel visszatükröző fordítással ajándékozta meg imaköltészetünket.

¹ Ferenczi Sári, i. m. 12. l.

² Az idézett halotti beszédek között (Párjához igaz és tökéletes Szívnek győgyulhatatlan sebe... 1735.) Sárkány Dávid szól erről legbővebben: »Deák nyelvben a' próbált Auctorok szerint való szólást úgy megtanulta, hogy Rómában a' régi időben — is írhatott és szólhatott volna. Erről az ő Eloquentiájáról mindenek előtt elégséges bizonyosság lehet a' mostan folyó Seculumnak az elein ő tőle concipiatott, és nyomtatásban-is ki-botsáttatott Deák Stylus. Mellyben a' Deákságnak tisztaságát, az Oratióknak ékességét és hathatóságot méltán akárki-is tsókolgathatja«. — Hasonlóképen Koppi Károly a maga *Oratio*jában. (21. l.) »... Hic (t. i. Ráday Pál) a natura . . . celebratae eloquentiae . . .«

³ L. a Szécsényi országgyűlés naplójának szept. 12. bejegyzését (Thaly: Rákóczi-tár I. 433. l.).

⁴ Kiáltványaira nézve l. Márki Rákóczi életr. II. k. 456 és köv. lk.

⁵ Erről a versről más alkalommal bővebben szölok.

⁶ Az i. halotti beszédek között.

Rövidesen megdől a második ellenvetés is, ha megfontoljuk, hogy Ráday pusztán a fordítás, a változtatások, kibővítések és új imák alapján is *nevezhette* magát szerzőnek, de hogy *csak ezek alapján* nevezte, arra nincs semmi adatunk. Miért is kételkednénk Ráday világos kijelentésein: »az author saját kezével« (Muzeumi kézirat). »Az Author Ráday Pál« (a kiadások)? Továbbá Ráday már az 1715. kiadás előszavában, de minden bizonynyal az elsőben (1710) is,¹ ezen »elkészített« imádságok régi (tiz évi) használatáról beszél. Mire vonatkozik ez az elkészített? A kibővített, megváltoztatott és kiadott szövegre nem; hiszen tudjuk, hogy azt nagyrészt Benderben (1709—10) rendezte, tehát a korábbi egyszerűbb és rövidebb imákra, a melyeket 1706-ban latinból magyarra fordított, már akkor is hosszabb használat után.² Tehát ezek azok az elkészített imádságok, a melyeknek »... módgyával már tiz efsztendőktől fogva« gyakorlotta magát 1710-ben. Ha ő »készítette el« őket, ő a szerzőjük is!

Végre, hogy a kor szokása volt az igazi szerző nevének elhallgatása, megengedem; de 1711-ig az igazán a legritkább esetben fordul elő, hogy ne jelezze az áttűtető munkája fordított voltát (csak az imakönyvek sorozatát kell nézni), vagy legalább valami jel ne mutatna az eredetire.

Rátérek Ferenczi Sári harmadik állítására: a latin eredetit kereshetjük akár katolikus, akár protestáns részen. Feltéve, de meg nem engedve, hogy Ráday idegen szövegből fordított, az a könyv csak protestáns lehetett. Ott van a VIII. ima *A' töredelmességnek Kötelessége*³ s benne a protestáns értelemben felfogott Krisztus elégtételéről szóló tan, s ugyanez egy mondatba rejtve a III. imában, *A reménységnek kötelességében*.⁴ Mert bár a keresztények egyaránt hisznek Krisztus valóságos, sőt végtelen érdemű elégtételadásában, melylyel az emberiséget bűneitől megváltotta,⁵ a felfogásban és alkalmazásban azonban összehozhatatlan különbségek vannak a felekezetek között. A katolikus vallás nem elégszik meg azzal, hogy hisz az elégtétel teljességében, szerinte ez nem elég az üdvösségre; a megigazuláshoz istenfélelem, remény, szeretet, bűnbánat, jobb életre való eltökélés és az isteni parancsok megtartása, vagyis személyes jócselekedetek kellenek.⁶ A protestánsok felfogása szerint a hit elegendő az üdvösségre, vagyis a krisztusi elégtételben való bizodalom megszerzi az embernek a

¹ Vö. Négyesy i. kiad. 49. és köv. lk.

² Vö. a kézirat címlapjával.

³ Ferenczi S., 21. l.

⁴ U. o. 17. l.: »Ambár méltatlan legyek, de az te érdemed elég az én méltatlanságomnak.«

⁵ L. Egger Franciscus: Enchiridion Theologiae dogmaticae specialis. Ed. Va. Brixinae 1899. 384—436. és 402. lk.: »Satisfactio et meritum Christi non solum sufficiens, seu condignum fuit, sed superabundans; imo simpliciter tam intensive quam extensive infinitum.«

⁶ Tridentinum, Sess. VI. cap. 5, 6. Vö. Egger i. m. 611. l.

megigazulást, még pedig kizárólag ez, *jócselkedetek nélkül*. Látjuk az áthidalhatatlan különbséget. Mindkettőnél megvan a krisztusi elégtételben való hit, de amott ez nem kizárólagos. Ha tehát egy imádkozónak (*A reménységnek kötelessége*) Krisztus az örök életre egyedül való reménye, mert ámbár méltatlan, de Jézus érdeme elég az ő méltatlanságának, s ha könyörgése így száll fel az eget urához: »Imé azért a' te Szent Fiadban le tészem az én adósságnak díját, az eő drágalátos szent vérét, és el várom bűneimnek bocsanattyát, lelkemnek megh igazulását és végre az örök életet«, ¹ az csak protestáns lehet.

Az imák gondolatömege és fordulatai túlnyomórészen eredetiek, bár az imahagyomány szinte leküzdhetetlen hatalma sokszor kényszerít tollára ismert és közkeletű imahelyeket (pl. *Az Sz: Lélek Istenhez*), sőt egész imákat is. (*Az Imádságnak Kötelessége; Az hálaadásnak avagy dicsőítésnek kötelessége.*) Ráday a zsoltárok és a biblia mellett nagyon sokszor olvasott elmélkedő és imádságos könyveket. Az a, valószínűleg nagyon korai, jegyzék, melyet Ráday maga állított össze könyveiről, ² mindössze két asketikus munkát említ: *Libri Spindi de Tranquillitate Animi* és *Pjalmi Davidis Poeticij Metris Buchananani*; ³ azért mondom korai, mert a Ráday-könyvtárban akadtak a kezembe más, bizonyára később beszerzett könyvek Ráday Pál ex librisével: PÁPAY PARIZ FERENCZ, *Pax Aulaeja* (1696), a *Pax Sepulcri* (1698) és a *Pax Crucis* (1710), ⁴ PETRÓCZI KATALIN SZIDÓNIÁTÓL az Arnd-féle *XII. Liliom* (1705) ⁵ és a *Jo illattal füstölgő Igaz Sziv* (1708), továbbá két latin könyv, a BOEMUS *Enchiridion Precumja* (1715?) és KEMPIS *Imitatio Christije*. ⁶ Ezek a könyvek kétségtelenül a keze ügyébe estek. Felsorolásuk csak ennyit jelent; nem azt, hogy más imakönyveket egyáltalán nem használt. Valószínű például, hogy ha hamarabb nem, Rákóczi udvarában megismerte Pázmány Péter imádságos könyvét, annál inkább, mert némi hatása észlelhető. ⁷

Kérdés mit kölcsönzött ezekről a mintáktól?

Mindenek előtt az *imák címét* (a melyek egy része megvan már az első kéziratban is, de a *Lelki Hódolásban* módosulnak) és a beosztást. Az *igaz Hit* című adónak megfelelőjét találta Petróczi Katánál (*Igaz Sziv*, 1. l. *Az igaz Hitről*, 7. l. *A' Hitnek gyen-*

¹ *A' löredelmességnek Kötelessége*, Ferenczi, i. m. 21. l.

² Ezt a jegyzéket a Ráday-könyvtár levéltárában találtam.

³ Csak a Buchananus-féle paraphrasis van meg egy példányban a Ráday-könyvtárban (Pract. theol. 2625 sz.), de ez sem a Ráday Pál példánya.

⁴ Ebben nincs autogramm, de kétségtelen, hogy Rádayé volt.

⁵ Ebben sincs autogramm.

⁶ Lipsiae, 1725. Ezt a kiadást Bél Mátyás rendezte sajtó alá az 1685. Gotha-Frankfurti kiadás nyomán (Praefatio).

⁷ Apróbb egyezéseken kívül, melyek jobbra a közös szent forrásokra vihetők vissza, érdekes a sorozatos gondolatrokonság miatt a XII. adó (*Halálra való készülgetés*) és Pázmány egyik imájának hasonlósága. (*Az örök boldogságnak kívánsága*. Alább megnevezett kiadás. 129. l.)

geségében való vigasztalás), az *Enchiridion Precumban* (178. l. *Fides*) és Pázmánynál (*Az igaz hitért*¹). Az erős Reménység és Az hű Szeretet címeket is, mint az isteni erények kifejezőit megtaláljuk csaknem az összes imádságos könyvekben. Az *isteni felelem* és az *Embernek maga meg-tagadása* stb. címek szintén közönségesek (pl. az *Enchiridion* 203. lapján is: *Timor Dei*, ill. 75 l. *Abnegatio sui-ipsius*) a keresztény asketikában. Nem kevésbé alapozza meg a tökéletes krisztusi életet a VIII. adó (*A' békéséges-tűrés és kerejzt-vi felés*). Az elszórt imádságokat nem is számítva, egy egész könyv állott Ráday rendelkezésére: Petróczi Kata Szidónia XII. *Lilioma* (*A' Békéséges tűrésről, melly által minden kerejztet meg-győzünk, Indító okai a' Békéséges-tűrésnek, és hasznai a' kerejztnak*, stb. stb.) Az *Háládattosság* és *A' Bűn bótánatért való tőredelmesség* című adók burokbán megvannak ugyan már az első kéziratban is, mint a sz. Háromságáról, az isteni erényekről stb. szólók, de kifejlesztésüket befolyásolták idegen imakönyvek (Pázmány, *Bűneink bótánattyáért*² stb. stb.), főleg a bűnbánati zsolttárok, melyeket a protestánsok sűrűn lefordítottak. Az Atya-, Fiú- és Sz. Lélek-istenhez való könyörgések közkeletűek voltak a korábbi imaköltészetben, Rádaynak könnyű volt mintákat találnia.³ *A' Köz minden jóért való Könyörgés és eledezésbe* Ráday beolvasztotta az első kézirat *A Könyörgésnek Kötelességét*, s nem lehetetlen, hogy a címnél van valami Pázmány hagyományából (*Közönséges jókért, Könyörgések* 143. l.).

Körülbelül ennyi az, a mit a felsorolt könyvek hatásaként, a címeknél megállapíthatunk. Kétségtelen átvételek szöveget illetőleg alig, fordulatokat tekintve csak szórványosan mutathatók ki. Van azonban Ráday imaköltészetében a megjelölt mintáknak két fontos nyoma: a gyötrő büntudat, mely már-már oly elevenen jelentkezik, hogy a korai protestáns jeremiádok és bűnbánó zsolttár-paraphrasisok sötétségével hat, és a halál kérlelhetetlen hatalmának, féltő titokzatosságának megjelenítése, mely valójában a zsidó költészetben, közelebbről azonban a magyar irodalom korai talajában gyökerezik: Rádaynál természetesen mindkettő a reformáczió átszűrődve kap új erőre. Mindkét keresztény érzés a maga kínzó protestáns voltában jelentkezik; az egyént nem vigasztalja az önbizalom és a cselekedetek érdemszerző ereje, csak a krisztusi elégtételbe vetett hit próbálja megnyihíteni, bár ezt is fojtogatja

¹ Pázmányra vonatkozólag a Hittudományi Kár kiadását idézem: P. P. Összes munkái, magyar sorozat II. 1895. — Az Imádságos könyvet sajtó alá rendezte Breznay Béla. 111 l.

² I. kiad. 127. l.

³ Vö. pl. Kecskeméti János: Szép és aytatos Imádságos Könyvecskéjében (Musculus Andreas után Lőcsén 1640) az I. (*Az szent Haromságnak Jegüljégül hívására*), II. (*Az Atya Istenhez való Könyörgéjek*), III. (*Az Fiú . . .*) és IV. (*Az Szent Lélek . . .*) imádsággal; továbbá l. Szenczi Molnár Albert imádságos könyvében (1621) a hasonló című imádságokat. (*Szép Könyörgés* stb.) 155—168. lk.

a reprobatio bizonytalansága. Ilyen főképen a X. és XI. adó, továbbá a III., V., VI., VII., VIII., IX. is.

Hogy az egész megelőző imaköltészetbe mint illeszkedik be a *Lelki Hódolás*, arról később szólok, itt csak azt szeretném még kifejtetni, hogy a többször megnevezett imakönyvekből s általában a maga kora imakészletéből vette át a bibliai és zsoltár-helyek tömeges beolvasztását és idézését is. Bibliai helyek felhasználására legalkalmasabb példa a XII. adó. (Megjegyzem hogy Ráday Szenczi Molnár Albert bibliáját használta.) Említi, hogy elvégeztetett az ember halála,¹ hogy bűnös magból származott;² a mint a források a tengerre, úgy siet a lélek Istenhez, a ki előtt vendég és zarándok vagyunk,³ hiszen nincs is itt maradandó városunk, hanem a jövődőt kell várnunk,⁴ míg bejutunk a mennyei szent városba;⁵ itt nem lesz semmi fáradság, semmi munka, semmi bű,⁶ a szentek sem nem éheznek, sem nem fáznak,⁷ a hol letörli Isten a könnyeket,⁸ a hol a Bárány trónol.⁹ Ide kívánczok minden jámbor, mint a szarvas az elővízre;¹⁰ Krisztus a mi vőlegényünk¹¹ stb. Ebben és a többi adóban lépten-nyomon fordulnak elő bibliai helyek. A mennyire tudom, más alkalommal közlöm a kimutatást, itt csak példaképen hoztam fel ezt az adót.

A zsoltárfelhasználásnak katexochen példája az Isten dicsőítésére szentelt adó (XIV.); egymásután feltaláljuk benne a 91., 18., 8., 64., 102., 88., 34., 117. és 27. zsoltárok nagyobb-kisebb részének szó szerinti fordítását.

Az itt említettem helyeken nincs feltüntetve az imák szövegében, hogy a gondolat, vagy a kifejezés kölcsönzés, hanem a zsoltár vagy szentírási mondat felolvadt, elmosódott a szerző gondolataiba. Sok helyen azonban az »author«, ha a helyet nem jelöli is, cursiv betűkkel feltünteti, hogy idéz. Jóformán tele van így tüzdelve *Az Isten utaiban való járás, mely a Krisztus követése* nevezetű imádság (IX. adó).

Ráday a benderi úton írt egészen új imákat is, melyeknek az alapszövegben nincs megfelelőjük. Ilyenek az V., VII., IX., XII. és XIV. adó, továbbá a reggeli és estvéli imádságok. Az V., de különösen a VII. adóba szorított gondolatok nevezetes imaköröket kötnek le. *Az ördög, világ és test ellen való hartz* ez utóbbi imának a tartalma, mely, mondhatnánk, hogy a lelki, önmegtagadó

¹ L. ezt a gondolatot Zsid. 9, 27; Eccles. 25, 33; Rom. 5, 12.

² Zsolt. 50, 7. (A zsoltárok számát a Vulgáta szerint közlöm!)

³ Zsolt. 38, 13.

⁴ Zsid. 13, 14 és Mikeás 2, 10.

⁵ Jel. 21, 10 és köv. Több helyen Izaiás és Jeremiás is említi.

⁶ Isai. 25, 8, de főleg Jel. 21, 4.

⁷ Isai. 35, 10; 49, 10; [64, 4] — Jel. 7, 16.

⁸ Isai. 25, 8, — Jel. 21, 4.

⁹ Jel. 5.

¹⁰ Zsolt. 41 eleje.

¹¹ Máté 25, 1. és köv.

életnek tulajdonképeni sarkköve. Így állítja be ezt a szentírás és a jámbor könyvek egész raja. Rádaynak nem volt nehéz merítenie. Előtte állott P. Pariz (*Pax Sepulcri*: 83. és 97. lk. *A' Sátán ellen való állás*), Petróczi K. Sz. (*Igaz Szív*: 63. 1. *A' lelki kiferletekben való vigasztalásról*), az *Enchiridion* (86. 1. *Contemtus mundi*, 241. 1. *Custodia in tentatione*), Pázmány (121 1. *Testi kísértetek-ellen*, 122. 1. *A Világ kísérteti ellen*, 126. 1. *Ördög-ellen való győzedelemért*) és mások.¹

A IX. adó a második, a melynek 1706-ban (az első kéziratban) még nem volt megfelelője. A hagyományok kutatásában nem is kell messze mennünk, csak gondoljunk Kempis *De Imitando Christojára*, a szépséges Krisztus követésére, s ez megmutatja a taposott ösvényeket, melyen Ráday az *Isten utaiában való járásban* haladt.

A XII. és XIV. adókról már elébb szoltunk a bibliai, illetőleg a psalteriumi hatásokról. Hogy pedig forrásokat keresve, a halál félelméből sarjadó igen-igen gazdag imatömegben valamelyes biztos irányt vehessünk, csak Pápay Páriz *Pax Sepulcriját* kell kiemel-nünk (minthogy az egész könyv a halálról szól), mert ha egyes imákat akarnánk felsorolni, akkor a halál-siralmaktól a legutolsó imádságos könyvig mindenütt találunk idevágó könyörgésekre. — Ugyanezt kell mondanunk a reggeli és esteli imákra vonatkozólag.

Ráday imádságainak második csoportját kéziratban maradt imái alkotják.

Két ima: az Athanasius-féle hitvallás magyar fordítása — Ráday sajátkezű írása — és egy *Uldözéskorra való Imádság* — nem R. írása, de ő javította — található kéziratban a Ráday-könyvtár levéltárában. Mindkettő quartalakú papíron, az első két, a másik három levélre terjed.

Ebben az imacsoportban az első (tulajdonképen címtelen) az Athanasius-féle hitvallás fordítása. Dictiója nem eléggé sima és gyökeres magyarságú, a mit a symbolum szakkifejezéseinek tolmácsolására való aggodalmas törekvés eléggé megmagyaráz. Ráday magánhasználatra készítette — talán ezt is feleségének. Az összes symbolumok között ezt szerették, s legszívesebben fordígtatták az egyházak. Bizonyára a bekezdés figyelmeztette őket, hogy nap-nap mellett szemük előtt tartsák: »Quicumque vult salvus esse ante omnia opus est, ut teneat catholicam fidem: Quam nisi quisque integram inviolatamque servaverit, absque dubio in aeternum peribit«. — Több codexünk után,² a protestáns kori ima-

¹ Szenczi Molnár Albert imádságos könyve. (1621. 73. 1. Ez világnak kifirteti ellen; 179. 1.: Az Sátánnac, ez világnac és az tefnec kifirteti ellen) Kúrtý lútván: Az elő Istenhez való aieitatos... (1611. 338. 1.: Az ördögnek kifirteti ellen; 341. 1.: Ez világnak kifirteti ellen; 344. 1. Az tefnec kifirteti ellen stb.), Kecskeméti János (i. imakv. 269. 1. Az Satánnak kegyetlenfege és csalárdfaga ellen való könyörgécek) stb.

² Apor-c. (123—124, töredék!), Kulcsár-c. (53—57.)

könyvek is felveszik,¹ a »catholicam« szót keresztyénnek fordítva. Ráday a bevezető részt egyszerűen elhagyja és a hitvallást a szövegénél kezdi. (A' közönséges keresztyén hit penig ez: stb.). Fordításának semmi különös jelentősége sincs.

A másik *Uldözéskorra valo Imadsag* címet visel s Ráday legkitűnőbb imája. Kiválóságát a helyzetszerűségből folyó őszintesége, a hang fájdalmas meghatottsága, a könyörgött segítség szükségességének érzete teszik. Csak akkor imádkozhatott Jehovához így a sanyargatott protestáns magyar egyház egyik főoszlopa s vele az egész félénk nyáj, mikor a III. Károly rendeletei egymásután tették lehetetlenné a vallás szabad gyakorlását, a sérelmek orvoslását, sőt a protestáns egyházi vagyon és a már kivívott sikerek is veszendőnek indultak. Ez az ima a Carolina resolutio idején született. Ehhez az imához őszinteségben A' *Bűn-botsánatért való töredelmesség*, meghatottságban A' *Halálra való készülgetés*, a hit erejében *Az Isten útáiban való járás* fogható. — Ezek Ráday imaköltészetének gyöngyei s a maguk nemében egészen a legújabb korig bátran bármely magyar imádság mellé helyezhetők.

Látjuk a mondottakból, hogy a kor szokása szerint az előtte fekvő szentírás volt a kibővítésnél legfőbb forrása, önlelte helyett. Ennek oka mintáiban keresendő, s ezeknek a példaadó ereje magyarázza meg egyúttal azt a nagy különbséget, mely az alapkézirat és a kiadások szövege között van. Ott még az ifjú, elméje frissességével függetlenül, inkább útmutatók és a szentírás tüzetesebb ismerete nélkül, legfeljebb egy-két jámbor könyv vagy tanítás világánál, saját ízlésével és szükségére írja imáit, itt már a férfi stílusát a diplomácia és a szónoklat élezte, sok idegen divatos imakönyv és elmélkedés nyújtotta, virágozta, a szentírás gyakori olvasása, zsolttárok éneklése termékenyítette, sőt szépségével és gazdagságával a maga vágányára térítette. Kétségtelen, hogy Ráday ezekre a hatásokra áradozóvá vált. A legtöbb ima összefonódó körvonalait, hogy tanulmányainak és olvasottságának helyet szorítson, szétoltatta s a támadt ürességet kitöltötte zsolttár-tömbökkel s teleaggatta evangéliumi vagy prófétai sorok foszlányaival. Igaz, énjéből is adott felzsongó imatöredékeket, de ezeket többnyire elnyomja a reminiscencia, s az egész imasorozat papírra vetve, túlonúl általánosnak, alig az életben gyökerezőnek látszik a léleknek várt síráma vagy szárnyalása helyett. A képek, fohászok gyakran oly súlytalanul halmozódnak, hogy bátran más sorozatot is írhatnánk helyettük az értelem, az áhitat, az ízlés kára nélkül. Legszébb ott, hol Dávid királylyal imádkozik; vele elmélyedünk, szenvedély ül a keblünkre, emelkedünk, s ha újra Ráday szólal meg, szavak árjába csendesedik a hullám: szívünk elhallgat, a száj beszél. Az összeállítást nagy szerkesztőkészséggel, arányosan, tudással, sőt simán és újsággal vitte keresztül; általában a hangbéli

¹ Pl. Szenczi Molnár Albert i. imakönyve. 145. l. — Kecskeméti Jánosnál (i. ik. 22. l.) szintén megtalálható.

őszinteség és a forma ellen nem vét. Ismétléseit és olykor egyhangúságát menti, hogy szerfelett nehéz a nagy köz számára variálni az imádságokat, főleg a protestánsoknál, hol a sz. Háromság: Atya, Fiú, sz. Lélek — a legfenségesebb, de egyben legelvontabb eszmék — mellett nincs meg a hozzánk, emberekhez közel állóbb szent Szűz, az Isten anyja, mint mellékcultus-központ és a legemberibb, vérünkéből vér, a szentek fehér serege, a »candidatus exercitus«, a kikhez bátrabban, a mi szavunkon és nótáinkon, nemcsak a hagiographusok szólamain vagy a zsoltáros hárfájának húrjain merünk fohászzkodni. — Ráday nem volt genius, hogy új hanggal tört volna fel Istenéhez, ő akárcsak a többi imakészítő, még Pázmány is, egészen a legújabb kor néhány kivételéig¹, mások hangjának összefoglalója, szentírás-ismerő, ügyes tollú compiler. Egyénisége: a mély meggyőződés, gyökeres hit és környezete: a háborúk, a szorongó világ csak itt-ott jutnak szóhoz. (IX. és XI. adó!)

Az imádságokra vonatkozólag, ha elszigetelve szemléljük őket, körülbelül ez lehet egy korunkbéli irodalommal foglalkozónak az ítélete. De más volt a kortársaké és némileg — irodalomtörténeti jelentőség szempontjából — kiegészítődik a miénk is, ha Rádayt beállítjuk a magyar imaköltészet fejlődésébe.

A XVIII. század hívó reformátusai az elalélt lelket élesztő gyönyörűséges énekek mellett is élvezettel olvasták az istenes, szent és áhitatos könyörgéseket s azokat az égi hatalmasságnál ellenállhatatlan lelki vítézkedés mesterségének eszközeiül tekintették, meg voltak győződve Rádaynak igaz és törhetetlen vallásosságáról s a *Lelki Hódolást* bizonyosságtételnek vették.² Mások aureus libellus-nak nevezik Ráday imakönyvét, a mely »pietatem spirat«,³ vagy »válogatott« könyörgéseknek,⁴ »mennyei tűzzel gerjedező buzgó Kegyefségének örökké megmaradandó ditsőféles Monumentumá«-nak, »Kisdéd arany könyvecské«-nek⁵ stb. Kétségtelen, hogy nemcsak hitsorsosai, hanem — mint Miskoltzi Sz. János mondja — »hitinek ellenségei közzül-is, sokan róla való bizonyosság-tételekkel ditséretit erősítik«⁶, s így méltán írja Toldy Ferencz a *Lelki Hódolás* (bár ő maga csak az énekekre gondol) darabjairól: »ihm (t. i. Rádaynak) einen ausgezeichneten Ruhm verschafften und öfters aufgelegt wurden«.⁷ Valóban az első kiadás nem egészen három év alatt elfogyott, s a további kereslet a XVIII. sz. végéig sűrűn megjelenő új kiadások alig tudták fedezni.

GORZÓ GELLÉRT.

¹ Tompa Mihály, Prohászka Ottokár, Hock János, Sik Sándor stb.

² Vö. Az i. halotti beszédek között Veresmarti Sámuelével.

³ I. halotti beszédek között lásd a Kármán Andrásét.

⁴ L. a Ráday Eszter felett mondott halotti beszédek között (Ama¹ Mennyei Királynak Arany Veszszéjével Megillettetett ... Kolosvárat 1766.) a Deáki Filep Sámuelét.

⁵ U. o. Intze Istváné.

⁶ Ráday Pál felett tartott halotti beszédek között.

⁷ Handbuch I. 105. l.

VÖRÖSMARTY NOVELLÁI

Van némi egyoldalúság abban, hogy Vörösmartynak, nemzeti renaissanceunk eme nagy alakjának, eposzaival, drámáival és kisebb költeményeivel elég tekintélyes irodalom foglalkozik, novelláiról azonban egy-két futó megjegyzéssel kell megelégednünk.¹ Pedig már Gyulai Pál figyelmeztette rá a magyar irodalomtörténetírást, hogy Vörösmarty e téren »nem közönséges úton járt s beszéleyeit nem akkori beszéleyeink hatása alatt írta«.² Ezt a mulasztást kívánom helyrehozni jelen értekezésemmel, melynek célja hármas. Ki akarja először mutatni e novellák és írójuk egyéb művei közt való belső és külső kapcsolatokat, másodsor vizsgálni akarja őket mint önálló compositiókat, harmadsor bele akarja illeszteni őket a magyar novellaírás történeti folytonosságába, kutatván, hogy mennyire vitték előbbre a magyar beszélyirodalom megformáló készségét és technikáját. Hogy életrajzi vonatkozásaikkal és általános politikai s társadalmi milieujukkal a lehető legkevesebbet foglalkozik, az tudatosan választott szempontjának logikus következménye.

Vörösmarty első novelláját 1829-ben írta, akkoriban, mikor már meg készült válni olyan nagy kedvvel és sikerrel művelt előbbi műfajától, az eposztól. S valóban Vörösmarty utolsó eposzai is már némi nyomait mutatják a novella-stílusba való áthajlásnak, a mint másfelől itt-ott novellái is — s erről későbbben lesz még szó — bizonyos eposzi sajátságokat tüntetnek fel. A *Széplak* és a *Két szomszédvár* eposzi külsőségekkel megírt novellák, de a legpontosabb műfaji megjelölés szerint nem hősköltemények. A nagy eposznak indult *Magyarvár* töredék marad, *A rom* pedig symbolikus meseszerű költemény.³ Hol vagyunk már a *Zalán futásának*, *Cser-*

¹ Tudtommal egyetlen értekezés foglalkozik kissé részletesebben velük, de az is Vörösmarty egyéb prózai munkáival tárgyalja együtt őket: Radnai Oszkár, Vörösmarty mint prózaíró. Néptanítók Lapja 1909. évf. 32., 36., 45., 47. sz. — Külön: Temesvár, 1909.

² Vörösmarty összes munkái. Bpest, 1885. VI. 381. l. (Mindig ezt a kiadást idézem kötet- és lapszámokkal.) Ugyanezt mondja Vörösmarty életrajzában is.

³ *A romra* vonatkozólag, úgy látszik, hogy Toldyval és Gyulaival szemben teljesen igaza van Palágyi Lajosnak. *Vörösmarty egy félreértett művéről*. (Magyar Nemzet. 1910. 252—253. sz.)

halomnak, Egernek a hősi eposz belső és külső formáját megtartó szellemétől! A régi eposzok propositiója és invocatioja természetesen bennük is előhanggá modernizálódott már, de mivé fejlődött ez tovább *A két szomszédvárban*, melynek bevezetése a cselekmény közepébe ragad, hogy novella-technika szerint előbb egy megragadó eseménynyel keltve érdeket, azután magyarázza csak ez eseménynek előzményeit és körülményeit! A csatából hazatért Tihamér legyilkolva leli egész háza népét. Az olvasó elé táruló szörnyű pusztulás képe után következik csak a két család között fennálló vendetta leírása. Ezzel ellentétben előbbi hőskölteményeiben eposzi kényelemszeretettel az események elején kezdi a cselekmény elmondását.

Az eposzokban előforduló párbeszéddek ugyanezt a fejlődést mutatják. Korábbi hőskölteményeiben a szereplő személyek szavait classikus mintára bevezető mondat előzi meg. A dícséretes Árpád, a fejedelmi Zalán és a baltacsapással rettenetes László nem szólhatnak meg a nélkül, hogy a költő maga is ne jelezze szárnyas igéiket vagy viszontag-szólásukat. De már — a különben egészen eposzi jellegű — *Eger* Dobója nem győzi kívánni a kétszínű Handzsa szavai után a kényelmes hexametert, hanem ingerülten vág közbe: »A többit hallgasd el egészen!« (II:296.) Az öreg Káldor még idegesebb, a mikor Simon fia nem akarja lesből lenyilazni Tihamért. »Vessz el hát nyomorú!« vág szavaiba elkeseredett indulattal. (II:444.) Sőt e jelenet után nyomon következő párbeszéde Enikőnek és Simonnak még novellistikusabb felépítésű. Mikor Simon a két család vendettájáról mit sem tudó Enikőt felvilágosítja a történekről, a leányka bátyja beszéde közben sírva fakad. Az előbbi eposzok stílusában a költő bizonyosan megszakítja Simon vigasztalását, s egy-két hexameter bizonyosan kijut a harmatkönnyeknek és a beborult éghez hasonló homloknak. Ennek a költeménynek rohanóbb menetét azonban nem akasztja meg a költő. Csak Simon szavaiból tudjuk meg, hogy Enikő könnyebben tört ki:

Hagyd Enikő, hagyd a sírást, nem fogsz te maradni
Védtelenül . . .

Ennyi az egész, minden megállás vagy megszakítás nélkül. Maga az, hogy egy tetről, egy a jelenetben szereplő személy tetről, csak így, a másik személy szavaiból, ilyen futólag értesülünk, — maga ez már nem eposzi stílus-sajátság, hanem novellistikus.

Vörösmarty első novellája, *A holdvilágos éj*, 1829-ben jelent meg a *Koszorúban*. Három tót diák, Janó, Petró és Gyuró megymendegél az országúton nagy reményekkel a jövőre, de üres zsebbel és korgó gyomorral. Hogy jó kedvüket ne veszítsék el, elbeszélnek egymásnak öregapáik halálát. Furcsa történetek ezek! Véresek és mégis kacagtatók. A harmadik történet után nevet-

tükben földre esnek, elalélnak, mire a környék kísérteties szelleme, egy meghalt korhely úr lelke, varázslatot bocsát rájuk. Az éhkoppot nyelő diákoknak fekete kakas képében jelenik meg. S csodák csodája! Egyszerre tűz, víz, katlan, nyárs és ágas is kerül, s a jószívű kakas megkoppasztja, felnyársalja, megsüti és feltálalja magát. A diákok megeszik, de utána nagyon kényelmetlenül érzik magukat, mert kakas őkegyelme belsejükben örökké kukorikol. Kínjukban szaladton-szaladnak és egy putri gádorába érnek holtra-faradtan. Ez a putri is csodálatos egy hely! Valóságos mozi-jelenet játszódik le benne. Mosófa, guzsaly magától dolgozik, harisnya magától kötődik benne, a nélkül, hogy valaki is mozgatná őket. De az a baj, hogy a piszkafa is magától működik, és hogy éppen a szegény diákok hátán végzi működését. Már-már végüket sejtik, a mikor megjelenik a kakas, s erre a putriban csend lesz. Egy főzőkanál lép eléje s alázatosan kérdezi, hogy lehet-e tálni. A kakas igen szavára újra láthatatlan kezek jönnek működésbe, s egy terülj-asztalka varázslódik a putri közepébe, mindenféle jóval megrakva. Egyszerre azonban vaksötét lesz, majd egy szentjános-bogár bujik elő, s beröpködve a hajlékot, világosságot áraszt. A világosságban három gyönyörűséges leány válik láthatóvá, kik nem kisebb méltóságok, mint a perzsa király leányai. Ezeket a kakas feleségül adja a diákoknak. De mielőtt a sok jóban részük lenne, nagyot kukorikol előttük, mire a varázs elenyészik, s a diákok a gazos ugaron találják magukat, a hová neveltükben dőltek. Felállanak s tovább vándorolnak, hogy a legközelebbi faluban csillapítsák éhségüket.

Compositió tekintetében ez a leggyöngébb novellája Vörösmartynak. Az első rész, a három öreg tót halála, hosszúra nyúlik s nincs elég szervesen odaforrasztva a második részhez, a varázslathoz, pedig ez tenné a novella voltaképeni tárgyát. De a varázs elmondásában sok báj van, s az öreg tótok halálában valami nem bántó groteskség. Az egész történetben mintha két irodalmi hatás keverednék össze: magyar népmesei sajátságok és E. T. A. Hoffmann hatása. Magyar népmesei motívumok: a hármas szám nagy szerepe, a terülj-asztalka s a keleti királykisasszonyok. Hoffmann novelláinak hatása a varázslat egész kidolgozásában és egész menetében nyilvánvaló. Az a minden átmenet nélküli ugrás a realitásból a csodásba, a csodásnak az a magától érthető beleavatkozása mai emberek életébe, modern körülmények közé — ezek Hoffmann egy-két novellájának jellemző sajátságai.¹

¹ Szinnyei Ferencz szerint (Novellairódmunk Jósikáig, IK. 1911. 22. l.) az egyetlen magyar novella, mely Hoffmann hatását mutatja, gr. Mailáth Jánosnak *A levél cz.* elbeszélése. Ezt a megállapítást ki kell egészíteni Vörösmarty novelláival és Kovács Pál: *Éjjeli rémalak cz.* elbeszéléssel. Igaz, hogy ez utóbbiban Hoffmann alakjainak belső rejtelmessége egyszerű pathológiai esetté súlyod, de felépítésében és kidolgozásában nyilvánvaló a nagy német novellaíró hatása.

Technikai szempontból is elég kezdetleges ez a novella. Stílusa nehézkes, mondatai zökkenősek. Az egyes esemény-fordulatok között az átmenetek erőszakosak. A kapcsolást nagyon is kirívóan jelenti be az olvasónak. Így pl.: »...hogy hamarabb haladjunk, jóllakott vendéginket egy falu végén tesszük le...« Vagy: »Lássuk most, hol szedék fel magukat utasaink a varázs eltűntével?«

Vörösmarty a tót diákoktól ezzel a novellával még nem búcsúzott el teljesen. A *Tót deák dalában* (1843) még egyszer visszatér hozzájuk.

A második Vörösmarty-novella, *A kecskebőr*, 1833-ban készült, s az 1834-iki *Aurorában* jelent meg Csaba álnév alatt. Jellemző rá, hogy teljesen népies milieuben játszik. Hősei Lőcsláb Jakab és Röhögi Jankó. Ez a két paraszt közös háztartást vezet, mióta Lőcsláb a félkegyelmű barátjának, Röhöginek, asszonyát elhódította és feleségül vette. Gyermeke is születik, a vásott Peti. Az asszony nemsokára meghal, s a két paraszt még szorosabb barátságot köt egymással. Így éldegélnek együtt, mikor egy szép napon Lőcsláb hírért veszi, hogy a környéken, az egyik barlangban kincs van. Felbuztatja Röhögöt, hogy ássák ki. Petit otthon hagyva szekéren megindulnak, de lovaik fáradtsága miatt a szekeret egy félóra járásnyira a hegytől odahagyják. Elérnek a barlang szűk szájához, s nagy félelmek közt igyekeznek rajta bejutni. Még be sem fűrták magukat, a mikor odabent valami szörnyű, szarvakkal ellátott kísértetet pillantanak meg. Borzasztón megijednek, de úgy látszik, a kísértet is tőlük, mert rémülten rohan a kijárasnak. Lőcsláb beszúrja a bicskáját, de a szarvas-szörny csak kiugrik a barlangból. Nagynehezen kikecsmeregnek ők is és iszonyúan reszketnek. Nem messze azonban a barlangtól megtalálják a kísértet hulláját — egy kecskét, melyet Lőcsláb kése halálra sebzett. Magukhoz veszik, de a barlangba nem merészkednek többé. Haza indulnak, de ekkor veszik észre, hogy lovaikat ellopták. Maguk húzzák hát a szekeret egészen hazáig s azzal vigasztalódnak, hogy legalább a kecskehúst eszik meg jóízűen. A hogy hazaérnek, meg is nyúzzák, bőrét kifeszítik, s a húsát megfőzik. Épen vacsoráznak belőle az udvaron, mikor egyszerre csak kecskemekegést hallanak a hátuk megett. Újra boszorkányságot gyanítanak, s még jobban elrémülnek, mikor a lenyúzott kecskebőr mozogni kezd és feljűk tart. Futásnak erednek, a kecskebőr utánuk. Jót szaladtak már, mikor végül kiderül, hogy a kecskebőr nem más, mint a Peti fiú, a ki gonoszszágból magára vette a lenyúzott bőrt. Persze elnadragolják érte, a kincskeresés vágyából pedig kigyógyulva becsületes munkához látnak.

Ebből a sovány meséből nehéz megérteni ennek a novellának kitűnőségét. Vannak Vörösmartynak e téren merészebb kísérletei is, de ez a legösszhangzatosabb és a legvalószerűbb. Alakjai kitűnően jellemzettek. A furfangos Lőcsláb és az együgyű Röhögi —

a ki maga képtelen a gondolkozásra, mindig csak társa végszavait ismétli — kitűnő figurák. Beszéltetni is pompásan tudja őket. Igazi parasztos kiszólásaik vannak, minden irodalmi vagy papiros-íztól mentesek, a nélkül azonban, hogy durvák lennének. Még beszédjük ritmusa, még a lélekzetvételük is benne van. — S az egészen valami egészséges humor, valami korlátozás nélküli parasztos vídamság vonul végig. Mikor a két atyafi a szűk barlangtorokból kimászik, Lőcsláb lábával, Röhögi a fejével, és Röhögi feje Lőcsláb lába közé szorul, s úgy megy ki a lyukból — ez felejthetetlen kép!

Compositiója is tökéletesebb, mint a *Holdvilágos éje*. Technikai szempontból meg épen nagy haladást mutat. Nem kezdi a legelején a történetet, hanem leírja a falusi házat s mindjárt a két paraszt beszélgetését halljuk. Csak azután értesülünk a közös háztartásról, az asszonyhistóriáról és Petiről. Stílusa is jobb, mint az első novelláé, bár még itt-ott nehézkes. Érdekes, hogy a komikus hatás fokozása kedvéért gyakran vegyít népies stílusába magasabb költői virágokat, az ő maga eposzi stílusának egyes fordulóit. Lőcsláb »összevonja beszéde vitorláit«, az egyik ló, Szellő, »oly bágyadt vala, mint az elcsüggedt szerelem utósó nyögése« stb. Csak az a kellemetlen, hogy az olvasóval gyakran szóba áll, s az újabb mozzanatokra való átmenetet — egyetlen igen ügyes átsiklás kivételével — itt is nagyon feltűnően jelenti be. Pl.: »Mi boldog nép, fogják felkiáltani olvasóim, mely ily kevésel beéri!« — »Olvasóink már eléggé tudják ezen jeles pár beszélgetése módját, azért is annak elmondásával türelmüket nem tesszük próbára.« — »De mielőtt kalandorainkat útra eresztenők, szívünkön fekszik elmondani különös gazdálkodások okait és módját, mely sok tekintetben nevezetes.« Vörösmarty itt még nem tudott szakítani kora hagyományos fogásaival.

Úgy látszik *A kecskebőr* víg párja akart lenni a *Kincskeresők* cz. drámának, mely egy évvel előtte készült. Mindenesetre jobban sikerült, mint az az erőszakos szövésű, levegőtlen rémdráma.

Leghosszabb és legnagyobb apparátussal megírt elbeszélése Vörösmartynak az *Orlay*. 1836-ban írta, s az 1837-i *Aurorában* jelent meg. Meséje röviden a következő: Orlay és Csatár egy leányt szeretnek, a szép Zelemért. Egy pusztai szigeten megvívniuk érte, s Csatár súlyosan megsebzí Orlayt; a vízbe bukván, a hullámok el is ragadják. Orlayt mindenki halottnak véli, s Csatár és Zelemér megtartják az esküvőt. Azonban Orlayt egy Csigolya nevű haramia kimentette s felgyógyította. Orlay felbérelí Csigolyát és társait, hogy az esküvőről haza utazó Zelemért rabolják el, Csatárt pedig öljék meg. A haramiák felkészülnek s az utasokat meg is támadják, de csak Zelemért sikerül elragadniuk, Csatárt a véletlenül arra vadászó Mátyás király megmenti tőlük. A fiatal asszonyt egy barlangba viszik, a hol Orlay szerelmét kéri, majd erőszakolni akarja, de minden hiába! Zelemér hű marad Csatárjához. Közben

Mátyás király és Csatár folytatják a nyomozást Orlay, Zelemér és a rablók után. Már nyomon vannak, mikor Orlay végső elkeseredésében utolsó eszközhöz folyamodik. Bezárkózik Zelemérrel a földalatti üregbe, s mintegy nászompárra készülve díszes ruhába öltözik, pedig a halálra készül. Heves lángolással még egyszer megvallja szerelmét, az után a barlang kulcsait egy szakadékba dobja. Most már nincs menekvés. Itt fognak elpusztulni együtt. Orlay, hogy az éhhaláltól meneküljön, Zelemér lába előtt megöli magát, a nő azonban gyöngé az öngyilkossághoz, s már végső kétségbeesés szélén áll, mikor a király és Csatár emberei megleglik a barlangot, utat törnek hozzá és kiszabadítják.

Erőszakos, túlzottan romantikus történet ez, de tagadhatatlanul van benne hév és erő. Különösen a barlang-jelenet elkeseredett, vad szenvedélye, a halállal való teljes leszámolás, a magyar romantikus irodalom egyik legmegkapóbb alkotásává teszik. — Mátyás kora csak külsőségekben él, igazi történeti levegője nincsen. Alakjai is csak elnagyolt körvonalakkal vannak jellemezve. A rendes romantikus típusok: nemes vitézek, szenvedélyes, sötét jellemek és szelíd, hárfazengésű asszonyi lelkek. Csupa olyan alakok, minőket Vörösmarty drámaiból és utolsó eposzaiból jól ismerünk. Egyedül Sajó, a fiatal koldús, mutat valami újat; ez a szegény világtalan, a ki Zelemérnek hangjába szerelmes. Csigolya és társai, a haramiák, a romantikus drámák és regények ismert requisitumai. Orlay is a megszokott romantikus gazember, alapjában nemes, csak szerencsétlen szenvedélye és körülményei tették gonoszszá. Maga mondja magáról: »Ah Zelemér! bizonyosan a túlvilágon másképp látjuk egymást!... Te ott szeretni fogod azon lelket, mely sugáraid között elenyészni vágy; megbocsátod neki a bűnt, melyet elkövet, hogy veled egyesüljön«. (IX. fejezet.)

De ha alakjai szertefoszlók, korrajza fogyatékos, és meséje erőszakolt is, compositiója szilárd, stílusa pedig a legkiforrottabb, a legnemesebb lendületű a Vörösmarty-novellák között. Úgyesen egymás mellé illesztett jeleneteinek darabjai egymást fejlesztik s megállás, fennakadás nélkül viszik a végkifejlés felé. Csak az a kár, hogy ez a mozaikszerű, sok jelenetre tagolt szerkezet inkább a regényformához illik, mint novellához. Ez az elbeszélés úgy tűnik fel, mintha egy sokágú, nagy regény kivonata volna, és mivel meséje épen nem bonyolult, ez a sok ágra és fejezetre osztás bizonyos dissonantiát visz bele.

Nagy haladás azonban az előbbi kettőhöz képest technikai szempontból. Sablonos kapcsolások nincsenek már, sőt az olvasóval való kellemetlen szóbaállások is elmaradnak. Bevezetése is ügyes: a párbaj leírásával kezdődik és egyenesen a cselekmény közepébe ragad, nem kezdve chronologikusan a történet legelején.

Egyes motívumok bizonyos rokonságot mutatnak Vörösmarty egyéb munkáival. Így például az az ál-temetési pompa, melyet a meghaltnak vélt Orlay számára üres koporsóval rendeznek, *Marót*

bán temetési jelenetére emlékeztet. Itt is, ott is, jelen van a holtinak vélt hős a maga temetésén. A novella megindításában feltűnő az egyezés közte és *A két szomszédvár* bevezetése között. Csendes alkonyi kép, szelíd, ünnepélyes nyugalom, a melyet megzavar az ember. Ebben a békés keretben iszonyú jelenet játszódik le. Az ellentétekkel való megragadás itt is, a *Két szomszédvárban* is nagyon művészi. Íme a két hely egymás mellé állítva:

Még egyszer fölemelte szavát Sár róna vidékén
S hosszú nyögésekkel, mineműk a haldokolóé,
Meggzúnt a zivatar. Csendes lőn mélyen az alkony,
Es kijövének az alkornak szeretői. Csapongva
S földet korholgatva röpült a fecske magányos
Andalgásaiban, s eleségül gyenge fiainak
Kis férgek s füben pihenő bogarakra vadászott.
Mely rémulve buvék, hallván a dúlakodó vészt,
Zöld kapujánál ült immár a kis tücsök és víg
Társaival vígan feleselt egyhangu dalokban,
Hallott a dongó buta kóborlása is, a mint
Meg-megütődve rideg hangját elszegte koronként,
S lomha nehéz szárnyon szomorú zúgással odább kelt,
Messze pedig, hol völgyeiben maradozva foly a Sár,
S késő habjai közt resten nyújtózik az omboly,
Bús panaszát az uszók négy lábú serge zokogta,
S a vizek országát idegen hangokkal ijesztvén
A bikatorku bölöm durván felbőge; csak embert
Nem látott e táj. Ember, ki az estnek örüljön
És szenderre csalo összhangját értse gyönyörrel,
Ember nem jön elő.

(*A két szomszédvár.*)

Csendesen és simán folyt a Duna lombkoszorús-partjai között, s apadt árjai közepén egy kerekded homokszigetet tüntete ki, mely puszta minden növényi disztól, s csak igen kis vízzel látható, egyedül azért látszott a verőfényre koronként kitekinteni, hogy a víz vándor madarai tiszta fővenyén megpihenni s futosni kiszálljanak. Az egész táj ünnepélyes csendben várta az alkonyt s egészen hallgatásba látszék merülni; mert a béke s csend zavarója — ember nem láttatá magát. Azonban e magány s csend ünnepe nem tarthatott soká.

(*Orlay.*)

Philologiai szempontból azonban legérdekesebb eredményre akkor jutunk, ha a novellában előforduló beszélgetéseket vizsgáljuk. A legtöbb helyen jambusokba csendülnek ki, melyeket Vörösmarty szokása szerint gyakran gyorsít egy-egy anapaestus. Aligha csalódunk, ha azt hisszük, hogy Vörösmarty e művét eredetileg drámának tervezte, s később — ki tudja, mi okból? — novella-alakban írta meg, de a párbeszédnek jambikus ritmusa a legtöbb helyen megmaradt. — Egy-két példa hadd álljon itt a sok közül, mindjárt sorokba szedve:

... de én most itt vagyok, szemben veled
Kész harczot állani... (VI:51.)
... Füljön meg a vitéz urad, miatta
Kellott avval a félparaszt Csatárral

Titkos | viadal | ra kelnem ... (VI : 57.)
 ... Ő ingyen bírja mindazt,
 Miért én egy világot elpazarlani ... (VI : 59.)
 ... Mindennek vége van! Őh ördög és
 Halál! Haramia! ... (U. ott.)
 — — — Még most is úgy
 Tekintelek, mint egy kedves regét,
 Melyet | örömet | hallunk, de hinni nem lehet ... (VI : 62.)
 — — — Kívánságodra im
 Elhagyjuk a helyet; távol leendesz ... (VI : 63)
 — — — Megálljatok!
 Ki mer itt | csatázni | Mátyás híre nélkül? (VI : 64)
 [a mily bizonyos, hogy] Halottnak hittem, oly tagadhatatlan,
 Hogy él s elrablá hölgyemet ... (VI : 65)
 — — — mihelyt az erdő tiszta lesz,
 Odább kell állanunk ... (VI : 69)
 — — — vagy visszaszerzed
 Bántatlanul minél előbb
 Az elrabolt hölgyet, vagy eljövök
 Mint törvényes bírád egyike ... (VI : 76)
 ... Távozzatok! Te, Kónya, itt maradsz. (U. o.)
 ... Én jó urad voltam s | akarok | maradni,
 De hallgatást kívánok. (U. o.)
 ... Hogy ily utáltan s így szeretve
 Eltűnjem azt, hogy téged más ölel? (VI : 82)
 ... Minden ily kis jelt úgy tekint, mint
 Hajót, mely messze tengerekre száll ... (VI : 80) ¹
 ... Látod, hogy nem mulatni jöttem,
 Hogy nem szilaj vér csiklandása hajt. (VI : 84)
 ... Ne mondd azt, hogy szeretsz, csak a reményt,
 Hogy valaha szeretni fogsz talán,
 S még nem vagyunk elveszve. (VI : 84—85)

Ezek a tisztán csengő sorokon kívül számtalan olyanra akadunk, a melyek egy-egy értelmi szempontból közömbös kötőszó betoldásával vagy kihagyásával jambikus menetűek lennének. Világos, hogy a költő a versben elgondolt sorokat néhol maga rontotta prózává, miután letett arról, hogy themáját drámai formában dolgozza fel.

De ha a külső forma dráma-tervre mutat is, vannak helyek, a hol eposzi elemek tűnnek fel. Egy-egy könnyebb inversio, egy-egy a szokottnál lendületesebbre hevített mondat a nagy költő eposzainak felcsengő emléke. Orlay és Csátár párbaja is sokkal részletesebben van elmondva, semmint novellában kíváncsún volna. Ez a párharcz édes testvére a fattyú Csornák, a cifra Lemőkök és tiszta Rucsukok annyi buzgalommal és aprólékossággal kidolgozott összecsapásainak.

Orlayval egy esztendőben Vörösmarty még egy novellát írt, s a következő évben még kettőt. E három utolsó elbeszélése mind

¹ Ez a mondat nem párbeszédben fordul elő.

az *Athenaeum* 1837-iki évfolyamában jelent meg. Úgy látszik, inkább ezekre vonatkozik Gyulai ama megjegyzése, hogy »Vörösmartynak e beszélek írására részben szerkesztői szorultságok adtak ösztönt,« (VI: 381) mert igaz, hogy a *Tudományos Gyűjteményt* is szerkesztette egy ideig, de ennek melléklapjába, a *Koszorúba*, csak egyetlenegy novellát írt, a legelsőt.

A *füredi szívhalászat* egyetlen elbeszélése Vörösmartynak, melynek tárgyát kora salon-életéből merítette. Hőse, Kajáry, több évet tölt külföldön, itthon hagyva ideálját, a szép Virginiát. Mikor hazatér, Balatonfüredre utazik, a hol régi kedvesét egy Rontó nevű fiatalember menyasszonyaként találja. A leány szívét külföldi tartózkodása alatt álnok úton elfordították tőle. Kajáry barátai, Radó és Csöngedy, hogy visszaszerezzék az ifjú hölgyet régi imádójának, társasjátékot rendeznek a Balatonon, melynek neve Füredi szívhalászat. A fürdő szépei zászlós csónakokon jelennek meg, s a férfiak kötelessége, hogy elfogják őket. A játék hevében Kajáry gyors vitorlásán elragadja Virginiát, s vele később megesküszik.

Ez a rövid meséje ennek a nagyon valószínűtlen történetnek. Az egésznek motivációja olyan gyöngé, hogy csodálatos módon írója még Virginia családi viszonyairól is alig értesít. Nem tudjuk, hogy ez a szöktetés hogyan fogadtatik és oldatik majd meg családjában. Az egész történet érthetetlen, a levegőben lóg, pedig milieu-je annyira reális és annyira modern társadalmi, hogy nem tehetjük túl magunkat az ilyen nyárspolgári kérdéseken. Különben a hangulati egység tekintetében is gyöngé. Első felében, mikor a menyasszony az esküvőn megpillantja régi szerelmesét és az oltár előtt elájul, a feszültség olyan erős, hogy nem ilyen tréfás és kiokoskodott megoldást várnánk. Az a motívum is erősen elcsépelt, hogy Kajáryt távollétében menyasszonya előtt csapodársággal és hűtlenséggel rágalmazták el, s e miatt nyújtja kezét másnak. Ez az indíték Kisfaludy Sándor regéből lopózkodott a huszas és harminczas évek beszélyirodalmába, s közöttük e novellába is. Alakjai talán még halványabb vonásokkal vannak jellemezve, mint Orlay személyei. Minden különösebb zavar nélkül felcserélhetnők Radót Csöngedyvel, vagy Csöngedyt Kajáryval.

Külső formája azonban épen nem ilyen gyöngé. Ismét ügyes fogással rögtön az események közepébe visz, s beszélgetéssel nyitja meg az elbeszélést. Az olvasóval nem kacérkodik, s az átmenetek finomak s nincsenek bántóan kiemelve. Itt-ott, mint például a félbeszakadt esküvői szertartás elmondásában pedig olyan gyors menetű, hogy a legügyesebb modern írónak is becsületére válnék. Stílusa nagyon gondos; több helyen igen szellemes és fordulatos. A fürdői szépek külső jellemzésébe valami précieux árnyalat és elmés fulánkosság vegyül, de ez a szívhalászat kicsit keresett motívumához nagyon jól illik.

Magának a csónakversenyre való felvonulásnak megszerkesztésében ismét van valami visszhang Vörösmarty eposzi stílusából.

Megokolatlan, hogy a versenyre érkező hölgyeket sorra bemutatja nekünk, hiszen a történet kifejlődésére semmi befolyásuk nincsen. De Vörösmarty eposzi kellékei között ott van a seregszemle, az enumeratio is! S végső eredményben ez a galáns felvonulás oda sorakozik az ossavidéki Philo seregének vagy Eger daliáinak felvonulásához. A görög múzsa otthagyja a Parnassust, hogy a balatonfüredi delnőket csónakversenyre vezesse.

Érdekes, hogy van egy gondolat a novellában, a mely Vörösmarty legkülönbözőbb műveiben igen gyakran megjelenik. Csöngedy és Radó beszélgetnek az északamerikainak vélt Kajáryval.

»Mi elsősegeit hiszi ön Amerikának mások felett?« kérdé kisegítőleg Radó.

»Óriási haladás iparban s művekben, adósságtalan kormány, emberiség börtöneiben s egyenlőség a törvények előtt.«

»Felejtí ön, hogy négerek vannak,« monda Radó. Az idegen arczát pirosság borítá. Most ismét Csöngedy szólal meg: »Ej, a négerek feketék...« (VI : 95).

Ez a rajongás a fenntartás-, kizárás nélküli szabadságért és egyenlőségért Vörösmarty lelkének egyik legnemesebb vonása. Fáj neki, hogy még ott is, a hol az emberi egyenlőség a lehető legkiterjesztettebb, még ott is akad emberfaj, mely ki van rekesztve belőle. Ugyanezt a gondolatot önti költői alakba a *Gondolatok a könyvtárban* című költeményében is:

— — — a mit mondtam fájdalom volt,
Hogy annyi elszánt lelkek fáradalma,
Oly fényes elmék a sár fiait
A súlyedéstől meg nem mentették!
Hogy még alig bír a föld egy zugot,
Egy kis virányt a pusztá homokon,
Hol legkelendőbb név az emberé,
Hol a teremtés ősi jogai
E névhez 'ember'! advák örökölt —
Kivéve a ki feketén született,
Mert azt baromnak tartják e dicsők
S az isten képét szíjjal ostorozzák.¹

Még megemlítésre méltó különössége e novellának, hogy egyik alakja magából Vörösmartyból idéz. A költőnek Ali jellemzésére írott sorát: »Ifjúság nélkül lőn a vad gyermek öreggég«, (*Eger*, I. ének, II : 312) Magyarországra vonatkoztatja. (VI : 96.)

¹ Ugyanezt a gondolatot politikai irataiban is kifejezi. A *Zsidóügyben* ezeket írja: »Ha felszabadítatlan megtűnjük őket, kész anyagot hagyunk fenn a legczudarabb bujtogatásnak. Ők lesznek Magyarhon Irlandja, Északamerika feketéi számunkra, rongy, melyet a szabadság zászlóján szalagul hordozunk, folt, mely Magyarország címerét beszennyezendi«. (VII : 357.) — A *Néhány szó a legújabb időben felmerült három eszme felől* cz. hírlapi cikkében ezeket mondja: »Anglia dicsősége gyárnepe nyomorával, Irland rongyaival, a szabad és gazdag Amerika a rabszolgaság sötét foltjával homlokán, nem látszik kielégítőnek azok előtt, kik szennyetlen s minden hazugságtól ment szabadságot óhajtanak«. (VII : 377—378. l.)

Csodálatos phantastikus világba lépünk, a mikor *Csiga Márton viszontagságait* olvassuk. A hősnek — ki Mátyás király korában él — eszébe jut, hogy elhagyja a becsület útját, s gonosz életre adja magát. A legjövedelmezőbb üzletbe kap, hadseregszállító lesz, s kezdi megszédni magát abból, a mit nem szállít. Azonban nagy adósságokba is keveredik, s hogy sorsán javítson, mindjobban belemerül a bűnbe. Lopni kezd, orgazda lesz, majd egy éjjelre hozzá szállott utast akar megölni, hogy pénzét elvegye. Az utas helyett azonban borzasztó tévedésből saját fiát öli meg. Kötélhalálra ítélik, de a hóhér nem tudja megfojtani. Halottnak hiszik, elvágják a kötelet és megmenekül. Új életet kezd, de még gyalázatosabbat az eddiginél. Elbujdosik, s egy faluban bírónak választják meg. E hivatalában megvesztegettetni magát, sikkaszt és zsarol. Egy napon azonban szörnyű dolog történik. Egy gyilkost vezetnek elé, a kit azzal vádolnak, hogy egy nála megszállott utast megölt. A bíró a vádlottban saját magára ismer. Elszörnyedve, csak hogy borzasztó képmásától szabaduljon, halálra ítéli a vádlottat. De az megragadja őt, rettenetes erejével felkapja a levegőbe és viszi-viszi hegyeken túl, felhőkön túl a magas Isten trónja elé. Megharsannak az utolsó ítélet trombitái, s az örök bíró baljára állítja őt. Erre két ördög megragadja, s viszi magával le a pokolba, szédületes mélységekbe, borzasztó iramodással. Egy nagy sikoltás — és *Csiga Márton* felébred. Mind, a mi történt, álom volt. Ő nem gonosz ember, nem is akart az lenni, csak mivel falujában őt választották meg bírónak, s a bíróválasztási lakomán sokat evett, elrontotta a gyomrát, s innen támadt szörnyűséges álma.

Végigolvassván a novellát, nagyon elhiszszük, hogy *Csiga Márton* uram örült a felébredésnek, de annál kevésbé örülünk mi. Mi jól éreztük magunkat abban a phantastikus világban és szédülő gyönyörűséggel követtük a költőt halálon, életen túl, fel a felhők közé, a végítéletig, a pokolig. De a mikor megtudjuk, hogy a mi phantastikus vágatásunknak gyomorrontás volt az oka, csalódottan kérdezzük, hogy mit akart a költő. Tréfálni akart velünk? Meg akart bennünket bosszantani? Pedig maga az álom a legnagyobb művészettel van megírva. Az első perczben érezzük, hogy bűvös körbe léptünk, borzaszt a titokzatos és a grotesk, s a képek egyre gyorsabban változnak, örült rohamban kavarnak, perczről perczre jobban bonyolódunk a varázslatba, érezzük, hogy repülünk — a mikor hirtelen brutálisan felébreszt a költő. De jól van! Hogy csak álom volt, még ebben is megnyugodnánk valahogy. De miért kell ennyre logikátlanak lennie? Az álmot csak úgy lehet művésziileg szerepeltetni, ha az álmodónak éber állapotával, egyéniségével, körülményeivel kapcsolatban van, ha van valami vonatkozás közöttük. De itt az éber *Csiga Márton* épen az ellenkezője az álmodó *Csiga Mártonnak*. Ha teszem, azon a ponton volna, hogy csakugyan valami becsstelen tettet akar elkövetni, s e felett való habozásában száll rá ez az álom — megérténők. De így? Egy tetőtől

talpig becsületes ember, a ki magát gonosztevőnek álmodja. Elvégre mint pszichologiai furcsaság megeshetik, de semmikép sem művészi hatásu.

Ugyanezt a compositióbeli logikátlanságot formailag teljesen hasonlóan más helyen is elköveti Vörösmarty. A *túlvilági kép* című költeményében egy férfi feltöri hűtelen, meghalt kedvese sírját. A koporsó mélyebben fúródik a földbe, ő utána ás, kergeti a holttestet, mígnem keresztül fúrja érte a földtekét. Átér a földgolyó másik felére, a hol megtisztulva, szűzen kikél a koporsóból ifjú kedvese. De ez is csak álom! A lázbeteg ifjú felébred, magát ágyban fekvve találja, mellette ül szerelmese, a ki épen az ellenkezője az álmokép leányalakjának, hű, nemes és önfeláldozó. Itt is ugyanaz a játék az olvasóval, ugyanaz a két heterogen részre hullása az álomnak és a valóságnak. A költő belehajt a phantastikumba, s a legrealisabb, a legellenkezőbb valóságra ébreszt. Kellemtelen látni, hogy az író szellemet fogott, de a bűvös pentagramma szárait nyitva felejtette, s épen a legkritikusabb pillanatban suhan el a szellem. Valóban, mintha magát jellemezte volna Vörösmarty egyik hősében, Salamon királyban, mikor ezt mondatja vele:

Én harczczal álmodom bár éjemen,
Békén köszöntöm a kelő napot.¹

Es mégis lehetetlen el nem ragadtatni ettől a novellától. Az álom leírása annyira finom, annyira művészi, olyan fékevesztett szárnyalású, hogy Vörösmarty legcsodálatosabb alkotásai közé tartozik. Ezt az álmot csak az a költő írhatta meg, a ki a Mindenség pusztulását és semmiségét átérzette,² az a költő, a ki a Halál és az örök zsidó küzdelmének bizarr haláltánczát álmodta meg,³ a *Vén cigány* mámorosa, a nagyszerű halál prófétája és a túlvilági képet kergető földfúró lázbeteg énekese.

Technikai szempontból sikerült alkotás. Nyelve kiforrott, prózai nyelv, mondatai csiszoltak és nagy műgonddal készültek. Csak az a kár, hogy előbbi két novellájával ellentétben néha újra szóba áll a 'nyájas' olvasóval.

Van e novellának egy motivuma, a mely újra E. T. A. Hoffmannra mutat. Csiga Márton, a kit a saját gonosztevő képmása üldöz, a ki szemben áll saját magával — élénken emlékeztet Medardus barát esetére, kit az *Elixiere des Teufels*ben az egész regényen végig kerget a maga képmása, a kivel megbirkózik, a kit helyette fognak el és helyette akasztanak fel.

Utolsó novellája Vörösmartynak a *Szél úrfi*. Ez már teljesen irreális világban játszódik. Szél úrfi beleszeret egy földi leányba, miatta halandóvá változik, gyermekei lesznek tőle, de nem bír

¹ Salamon király. II. felv. 2.

² Csongor és Tündében az Ej monológja.

³ Az örök zsidó terve és töredékei. (VIII: 36—37, 380—382.)

csapodár természetével s újra kalandozni indul. Öreganyja azonban elfogja és visszaváltoztatja tündérré. Szél úrfi most már visszasírja kedvesét, neki, a tündérnek, visszafáj a halandó élet, hiába akarják megvigasztalni Tavaszillat, Rózsalél, Fűszag, Liliompára és Szegfűlég kisasszonyok. Szélvészként futja be a földet, hogy szép Cseléjét felkeresse, s mikor megtalálja, lassú öleléssel körülfogja régi nejét, s mint gyöngye szellő-sóhajítás enyészik el keblén.

Maga a történet nem jelentékeny, de formailag igen művészi. Nincs henye epizód, nem hull darabokra, és stílusa olyan költői, annyira bájos, hogy Vörösmarty verses alkotásaival vetekszik. Maguk az alakok azonban meglehetősen élettelenek, s a symbolizálás néha nagyon erőszakolt és szembeötlő. A történet főgondolata — a tündér, a ki megúnván égi hazáját, földi érzelem után vágyódik, s mint tündér belepusztul — többször ismétlődik Vörösmarty költészetében. Tünde is lemond lovagja kedvéért a halhatatlanságról. Az Éj királynője meg is átkozza érte:

Ösmerlek, nyughatatlan lányka, te;
Tündér hazádban üdvnek századi
Valának megszámlálva éltedül;
De föld szerelme vont a szívedet,
A fényhazából földre bujdosál;
S mert boldogságod ott is elhagyott,
Segélyt keresni későn visszatérsz;
De mindörökre számkivette légy,
Legyen mint vágytál, a kis föld hazád,
Órákat élj a századok helyett,
Rövid gyönyörnek kurta éveit. (V. felvonás.)

Később maga Tünde mondja:

... Éj, ki nem nagy bűnömért,
Fényhazámból számkivettél,
S kis gyönyört és kéjt ígértél,
Add meg őket s nem sohajtok,
Fogyhatatlan évekért. (V. felv.)

De Tündén kívül *Szél úrfiról* eszünkbe jut a *Zalán futásá-*nak délszaki tündére is, a ki földi lányba, Hajnába, lesz szerelmes és elpusztul érte.

Ez az egyébként nem nagy igényű elbeszélés zengő nyelvével méltóan zárja be Vörösmarty novella-költészetét.¹

Hátra van még, hogy Vörösmarty elbeszéléseit beleilleszszük a magyar novella-irodalom történeti folytonosságába, s megjelöljük azt a helyet, a mely tartalmi, formai és technikai szempontból megilleti őket.

¹ E novellákon kívül van még Vörösmartynak egy töredékben maradt beszélya is. (Összes munkái VIII. k. 38—48. lk.) A pár lapnyi elkészült részből lehetetlen az egész munka meséjére bármit is következtetni. A lovagkorban játszik.

A huszas és harminczas évek novella-irodalmában termékenység és népszerűség tekintetében legjelentékenyebb Fáy András és Kisfaludy Károly iskolája. Hozzájuk egész sereg munkás csatlakozik, legkiválóbb közöttük Kovács Pál. Ez a csoport főképen a köznemes-társadalmi rajzokat műveli. Anekdotaszerű történeteikben egymást kergetik a nevettető helyzetek, erőszakos félreértések és botlások. Kedvelt alakjuk az elmaradt vidéki nemes ifjú, a ki jószívű, de egy kicsit együgyű, s a ki sok baklövés után végre révbe ér, a szent házasság révébe. E társadalmi rajzok között alig találunk tragikus fejlesztésűt. Szomorú tárgyaikat inkább történeti milieube illesztik, melyet külsőségekben elég gondosan tanulmányoznak, de a korszakok lelkét nem tudják vissza-
tükröztetni. Eltérő utakon járnak egyik oldalról Bajza és Kölcsény, kik modern novelláikban is tragikus összeütközéseket rajzolnak, másfelől Csató Pál, ki tárgyait magasabb körből veszi. Csató ott is, a hol polgári körbe visz bennünket, alakjainak műveltségi niveauja révén, bizonyos emelkedést mutat az előbbi csoport alakjai fölött. A vidéki nyersebb és faragatlanabb társadalmi körök helyett szívesen rajzolja a fejlettebb és finomabb salonok társaságát. Ezekről tárgyaik tekintetében különálló egyéniségek Gaál József és Vajda Péter. Amaz tiszta népies rajzaival és alföldi képeivel, emez exotikus, keleti témáival válik el tőlük.

Vörösmarty egyik irányhoz sem csatlakozik. *Orlayja* Kisfaludy Károly romantikus történeti novelláinak mutatja némi hatását, de felfogásának és szellemének mélyebb voltával felette áll. Kisfaludyban az események nagyszerűek és itt-ott megrendítőek, *de* emberei kicsinyes erényhősök és mindennapi nyárspolgárok, *addig V. alak nagy szenved* Orlay jellemeit nagy szenvedély és mély hevület fűti. Nemcsak az események, hanem a temperamentumok is romantikusok. *A füredi szívhalálszat* témájában megint ugyanezzel a csoporttal mutat némi rokonságot, de az elbeszélés nyugatibb, emelkedettebb hangjával inkább Csatóhoz közeledik. De ezzel aztán meg is mondtunk mindent, a mi Vörösmartyt tárgyválasztás tekintetében magyar kortársaihoz fűzi. *A Holdvilágos éj* és a *Csiga Márton* grotesk phantastikumának, a *Szél úrfi* lepkekönnyedségének, s a *Kecskebőr* paraszthumorának inventiójában egyikük sem közelíti meg. Új utakon jár, új témákat keres.

A meseszövé, a cselekmény bonyolításában voltaképen egyik írónk sem mutat nagyobb ügyességet. Meséik erőszakoltak, bonyolításuk mesterkéltséget és sensatiót hajhászó. S ez épen úgy áll parlagi tárgyú elbeszéléseinkre, mint a történetiekre, vagy Csató és Vajda novelláira. Mindenhol ugyanazt a törekvést leljük meg: lepő fordulatokra, s ugyanazt a hibás elsiklást ferde és kiero-
szakolt megoldásokra. Az egy Bajza törekszik egyszerűbb és tisztább meseszövére, de túlzottan érzélgős hangja miatt ez az egyszerűség alig érvényesül. Vörösmarty novellái közül ennek a hibának csak *A füredi szívhalálszat* esik áldozatul. Ennek bonyo-

lítása teljesen a kor novellista-gyakorlata szerint történik, s legkevésbé is sikerült elbeszélései közül. A többi beszély fonalát azonban biztos kézzel szövi, s ha compositióbeli hibák, az egyes részek közötti aránytalanságok itt-ott mutatkoznak is, meseszövése mindig eredeti és sohasem erőszakos.

Az emberi alakok jellemzésében azonban már sokkal kisebb Vörösmarty jelentősége, a mint egyáltalában e korszak novellistái közül nagyon kevesen tudnak a karakter-ábrázoláshoz. Kisfaludy és Fáy alakjai a vidéki nemes-világ örökké ismétlődő típusai. Jóízűek és furcsák, de csak külsőségekben jellemzettek, Bajza alakjai könnyekben olvadnak szét, Vajda Péter hősei pedig eszmék trombitái, nem pedig vér- és hús-emberek. A Fáy-csoportban egyedül Kovács Pál ért az emberábrázoláshoz. Iskolájának hagyománya mintha itt-ott megkötné az ő kezét is, de annyi bizonyos, hogy vidéki alakjainak rajzában bizonyos elmélyítésre törekszik. A *Farsangi kalandokban* a fiatal asszonynak és anyósának csendes, kitörésekben nem explodáló, fojtott ellenszenve nagyon ügyes vonásokkal van jellemezve. A *Polgárleány* cz. novellájának kártyajelenetében pedig oly határozott és éles körvonalakkal van megrajzolva a kapitánynak, Bibornak, és Emelkának jelleme, hogy párját ritkítja e korszak irodalmában. Ez a jelenet különben is egész felépítésében, s a vad, betyáros és könnyelmű szenvedélyeknek bemutatásában elsőrangú alkotás.

E korszak novellistái közül egyedül Csató Pál próbálkozik meg bonyolultabb lélekrajzolással. Egy-egy megjegyzése, melylyel az asszonyi lélek redőibe világít bele; jellemfestései, melyekben az emberi külsőből következtet a belsőre; alakjai múltjának pár mondatba való tömörítése, hogy jellemük mai stadiumát magyarázza meg: olyan sajátságok, melyekkel Kemény Zsigmondig nem találkozunk.¹ Meséinek fejlesztésében ő is erőszakos és lélektanilag hihetetlen mozzanatokon viszi hőseit keresztül, de alakjainak elgondolásában ő a legmerészebb és a legmélyebb hatású társai között. Romfy (*A fiatal szív*), Benedicta és Zerednyi Artur (*A szerelemmel nem jó játszani!*) csupa érdekes és a magyar irodalomban eddig szokatlan lelki összetételek.

Vörösmarty e téren nem haladja túl kora novellistáit, sőt Kovács Pálhoz, de különösen Csató Pálhoz viszonyítva elmarad mögöttük. Érezte és éreztetni is tudta egy-egy jellemnek összbenyomását és általános jellegét, s eddig a határig igen ritkán vét a lelki valószínűség ellen. De alakjainak részletesebb jellemzésével vagy adós marad, vagy ha megpróbálja, alig sikerül neki. S ez a megállapítás épen annyira érvényes eposzaira, drámáira, mint novelláira.

Technikai téren e korszakban érdekes próbálkozásokat találunk.

¹ Irodalomtörténetírásunk még nem vizsgálta Csató hatását Keményre. Pedig néhol még mondataik felépítésének hasznosságát is szembeötlő.

Ügyszólván ebben a két évtizedben születik meg a magyar novella- és regénytechnika. Ennek a kornak forma-próbálkozásait szövik tovább mai novellistáink is. Már maguk a compositiók külső keretei is a legváltozatosabb képet mutatják. Találunk az egyszerű, chronologikus-rendű elbeszélések mellett művészebb, bonyolultabb szerkezeteket is: első személyben elmondott elbeszélést, levél-formát, keretes-elbeszélést, álom-compositiót.

Legtöbb változatosságot mutatnak a novella-kezdés formái. Kisfaludy Károly legtöbb elbeszélésében a legprimitívebb és az unalmasság legnagyobb veszedelmével fenyegető chronologikus kezdést használja. Legkezdetlegesebb a *Tihamér* megindítása, a melyben mielőtt még érdeklődnénk a thema iránt, másfél lapon meg kell tudnunk Endre meggyilkolását, Lajos király olasz hadjáratát, itt kell megismerkednünk Apor István, Tihamér és Werner jellemével. Kisfaludy Károly csak a *Mit csinál a gólya?* cz. anekdotájában emelkedett művészebb compositióig, a hol mintegy keretbe foglalva halljuk a gólya-históriát, miután magunk is kíváncsivá tettünk rá. Kisfaludynak ezt a kezdetlegesebb technikai módját alkalmazza Kovács Pál is, legfeltűnőbbben a *Kicsinyből mi lesz?* címűben, a hol egy meglehetősen közönséges házassági történet meghallgatásához értesülnöm kell a főszemély származásáról, nevelkedéséről és ifjúkoráról. Később Kovács is több ügyességre tett szert e téren, de mestere hibájába gyakran vissza-süllyed. Ebben a csoportban legügyesebb Fáy András. Az ő novellái annyira a közepébe visznek a cselekménynek, s annyira érdekeltő mozzanatot ragadnak ki, hogy az olvasó kíváncsisággal és kedvvel fog a tovább olvasáshoz. A technikai fogás e területén azonban ismét Csató Pál a legmerészebb. Ő megpróbálja a legnehezebbet: jellemrajzzal kezdeni. (*A szerelemmel nem jó játszani!*) S charakterrajzoló tehetségéből következik, hogy így is meg tud ragadni bennünket. Gaál József rendszeren valami vonzó tájleirással kezd, s úgy fog a történet elmondásához. Vörösmarty ezen a téren nem marad kortársai mögött. Egyedül első novellája, a *Holdvilágos éj*, mutat primitívebb formát, de technikai szempontból ez különben is a legkezdetlegesebb.

Nagyon elterjedt hibája e kor novella-íróinak, hogy unostaltalan szóba állanak az olvasóval, s a legritkább esetben tudják az újabb mozzanatokra, az elbeszélés új mozzanataira az átsiklást feltűnés és kirívó figyelmeztetés nélkül megcsinálni. E tekintetben ügyességük Kisfaludytól kezdve Csató Pálig, az egy Fáy Andráson kívül, valamennyinek fogyatékos. Fáy az egyetlen, a ki nem szólítja meg olvasóját, s a ki zökkenések nélkül vezet az elbeszélés fonalán tovább. Érdekes, hogy még a nagyon kedvelt levélforma sem segít mindig ezen a botlásán. Pedig azt hinné az ember, hogy itt minden lehetősége megvan az írónak arra, hogy kikerülje. Es mégis ebben a formában is érezzük itt-ott, hogy mikor a címzettet szólítja meg a levélíró, a novella költője mégis mi velünk áll

szóba. Így p. o. Kovács Pálnak *A polgárleány* cz. novellájában érdekes ez a két hely: »Rózát a mi illeti, egyébiránt tűrhető volna, — de hogy a történet folyamának élébe ne vágjak, főlebb kell kezdenem, reménylven szíves türelmedet«. (Bibory Gusztáv Lendecsyhez, jan. 14.). — »De engedd kevéssé függőben tartanom kíváncsiságodat, valamit még előre kell bocsátanom.« (Wiesner Emelka néjéhez, jan. 23.) Vörösmarty novelláiban látszik a törekvés ennek a bántó eszköznek kerülésére, s későbbi novelláiban alig él vele, de teljes ügyességre e téren sohasem tett szert. Itt Fáy marad a kortársak közt a legnagyobb.

A mi azonban a novellák nyelvét illeti, ezen a téren talán Vörösmarty a legjelentékenyebb. Kisfaludy nyelve fellengős és sokszor épen mondatszerkezetei miatt válik untatóvá, Kovács egyszerűbb, de sokszor nehézkes, Csató Pál későbbi novelláiban megközelít valami francziás könnyedséget és fordulatosságot, de hosszú mondatai néhol valóságos stílus-szörnyetegek. Vajda Péter novelláinak nyelve csak a beszótt hymnusokban lendületesebb és erőteljesebb, egyébként sokszor erőltetett. Fáy itt is egyike a legvirtuozabbaknak, s hosszabb mondatainak könnyed felépítésében valóságos mester, de az ő stílusából hiányzik az emelkedettség. Kölcseyben, Bajzában megvan ez az emelkedettség, de feszesek és hidegek. Egyedül Vörösmarty prózai stílusa tud egyesíteni nagyobb lendületet világossággal és egyszerűséggel. A költői szárnyalás (*Szél úrfi*) épen annyira sikerül neki, mint kora salonnyelvének használata (*A füredi szívhalászat*). S a hol parasztokat beszéltet, ott is felette áll Fáynak is, Gaál Józsefnek is, a kik természethez híven cselekedtetik ugyan népies alakjaikat, de egy-két pórias kiszólás használatán kívül, nagyon is irodalmi, nagyon is papiros nyelven beszéltetik őket.

Vörösmarty novellái tehát épen nem annyira elhanyagolható jelenségei a magyar irodalmi fejlődésnek, mint irodalomtörténetírásunk eddigi mostoha bánásmódjából következnek. Tárgyainak újszerűségére gyakran meglepő merészségére, forma-törekvéseire nézve egyaránt számottevő alkotások. Ha költői értékre nem is mérkőzhetnek drámaival és eposzaival, de beható ismeretük irodalomtörténeti szempontból el nem hanyagolható kötelesség. A nagy költő pszichologiai megértéséhez és novella-költészetünk fejlődésének ismeretéhez egyaránt becses források. A bennük nyilatkozó művészi törekvések határozottan étape-ot jelentenek a magyar irodalom történeti folyamában.

GALAMB SÁNDOR.

ADATTÁR.

PETRŐCZY KATA SZIDÓNIA VERSEI.

1. Gróf Pekry Lőrinczné báró Petrőczy Kata Szidóniának, mint fordítónak¹ neve már régebben ismeretes volt irodalmunkban, de mint számos, maradandó becsű, szép költemény szerzőjét, tehát mint költőt, csak 1867 óta ismerjük.² Költeményeit tudósaink közül ekkor kéziratban még csak Gyulai Pál, Toldy Ferencz és Thaly Kálmán ismerték. A nagyközönség még nem olvashatta őket.

Az eredeti kézírású verses füzetet báró Radák Istvánné gróf Rhédey Klára, a költőnő egyik dédunokája, fedezte fel s ugyanő hívta fel rá Thaly figyelmét. Majd el is küldte Budapestre Gyulai Pálnak »oly kijelentéssel, hogy az felhasználás után az erdélyi múzeumnak adassék át«. ³ Gyulai a kéziratot 1864-ben Toldy Ferencznek, 1865-ben pedig Thaly Kálmánnak adta át. A verses füzetet mindketten olyan értékesnek találták, hogy lemásoltatásáról nyomban gondoskodtak.

A Toldy gondoskodásából készült másolat jelenleg a Magyar Tud. Akadémia tulajdona. Címe: *Petrőczy Kata Sidonia | tulajdon kezével írt Énekei*. 4-r. Félvászon kötésben. Toldy czeruzás lapszámozásával 1—70+1—69 lap. A címlapon Toldy czeruzával írott következő jegyzete olvasható: *B. Radákné sajátja. Gyulai Pál közölte velem martiusb. 1864.* — Ez a másolat két kéz írása, még pedig az első lemásolta a költőnő tulajdon kezével írott énekeit, vagyis az első részt (1—70 lap), a második pedig a második részt (1—69 l.). Az első kéz nagy gonddal igyekezett az eredetit utánozni. Annyi szöveget és úgy írt egy-egy lapra, egy-egy kikezdésbe, egy-egy sorba, a mennyi és a hogyan az előtte fekvő eredetiben volt. A versszakokat kezdő sorok kijebbe írásával, sőt egyes nagybetűk észrevehető utánzásával is nyilván az eredetihez való hűségre törekedett. Betűi függőlegesek. A második kéz írása gondos, de betűi jobbra dőltek s kisebbek. E másolat könyvtári jelzete: »M. Irod. Régi és újabb írók művei 4-edrét. 24. szám«. E Toldy-féle másolatról irodalomtörténeti munkáink és folyóirataink egyike sem

¹ Szabó K.: RMK. I. 1399. 1424. 1704. 1747. sz.

² Toldy F.: A magyar költészet tört. 2-ik kiad. 1867. 301. lap.

³ Thaly: Tanulmányok, 170. l.

közöl adatot. Arról, hogy ez az eredeti kéziratról készített másolat az Akadémia könyvtárában őriztetik, csak igen kevesen tudhattak. Benczúr Gyuláné úrnő is (levélbeli szíves értesítése szerint) csak az eredeti kézirat kutatása közben talált rá és saját használatára le is másolta.

A Thaly-féle másolat 4-r. alakra hajtogatott ívekből (I. rész), illetőleg félívekből (II. rész) áll. 1—64 + 1—28 lap. Füzetlen. Az első rész ívei fekete selyemczerzával vannak átvarrva. E másolat a Thaly-hagyaték egy részével 1911-ben került Debreczen város múzeumába. Jelzete: »Lsz. I. 198/1911«. Ez is két kéz írása. Az első részt (1—64 l.) Várady Béla 1865-ben másolta le Thaly számára, a másodikat (1—28 l.) pedig, a mely az eredetiben Thaly megállapítása szerint, négy kéz írása, maga Thaly, ugyancsak az eredetiről. Várady az eredeti verses füzet másolásakor ugyanúgy igyekezett eljárni, mint a Toldy-féle példány másolója. Az eredeti szöveget igyekezett ő is híven, a maga nyelv-sajátságaiával visszaadni. Sőt néhol a nagy kezdőbetűket is utánozza (pl. XXXV. sz.). A versszakok kezdősorainak kijebbi írásával ő is bizonyára az eredetit utánozza. Thaly, a sajátkezűleg írott másolati részben, a Toldy-féle másolat írójától és Váradytól eltérőleg, a helyesírást modernizálja s egyes verseket tagoltan, rövidebb sorokra osztva, ír le s utólagosan a másolat Váradytól írott részét (1—64 l.) is, hol tintával, hol czeruzával, a helyesírás szempontjából modernizálja.

Ez a másolati példány két borító levéllel van ellátva. A külsőre Thaly kék czeruzával e címet írta: *Petrőczy Szidonia versei*. A második borítékon már a Várady írásával e cím áll: *Másolatok. — Petrőczy Kata Szidónia | Tulajdon Kezével írt Énekei*. E cím alatt Thaly következő tájékoztató sorai olvashatók:

»(Az eredeti kézirat jelenleg gr. Pekry Lőrincz és Petrőczy Kata-Sidónia utódának b. Radák Istvánné szül. gr. Rhédey Klárának birtokában van, a Pekry-féle régi ózdi kastélyban — Erdély —, hol Pekry Lőrincz arcképe is őriztetik. A könyvecske octáv-formatum, puha, pirosas táblában. Vége felé újabb keletű 1796—1808 közti versek vannak egész a jelen század elejéig, idegen ̣ négyféle kezekkel írva. Petrőczy K. S. ez énekit betűhíven lemásolta számomra Várady Béla 1865-ben az eredetiről, mely is sokáig nálam vala) Thaly Kálmán.« Ez alatt ugyancsak Thaly írásával: »Comportáltam« (helyesen: confrontáltam).

A második boríték belső lapjára Thalynek következő jegyzetei vannak írva (lila tintával): »Cserei Mihály, historiájában 1679. évnél miután előadná miként tudá ki Teleki Thökölyt (boszúból, hogy leányát el nem vevé) Erdélyből, s krakai jószágát magának foglalá, folytatja: Így bánék (Teleki) *Pekri Lőrincz*zel is, Bethlen János mostohafiával, a kit ̣ kellett, ̣ ű, ̣s árestáltatott (Béldy Pál ligájának ürügye alatt?) s úgy mortificált; eluná a sokat utóljára, kibujdosék Erdélyből, s mivel különben Magyarországbán elő ű meheti: ketelenség alatt pápistává lön, s gróffi titulust adának neki Bécsben, — úgy jöve vissza Erdélyben'. (123. l.) n. b. Pekry Erdélybe visszamenetele már a Leopoldi diploma ideje és hatálya alatt történt. Majd czeruzával: »Pekry 1703 octoberben esett mint a kiostromolt Balázsfalva parancsnoka a kuruczok

fogságába. Vejei: Klára-Szidonia, Kata, Polixena, Teréz és Zsófia leányai után b. Révay Imre, b. Kemény László (majd gr. Bethlen Elek volt kurucz gárdista), Dániel István, b. Radák András és Kemény Sándor. — id. Petrőczy Istvánné, Thököly Erzsébet.«

Miután a maga módja szerint mindkét másoló az eredetihez való hűségére törekedett: abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a két másolat gondos egybevetése alapján a régi nyelvvel ismerős olvasó — bár tudott dolog, hogy a legjobb másolat sem pótolja az eredetit — minden egyes esetleges másolási hibánál vagy eltérésnél szinte teljes bizonyossággal meg tudja állapítani, hogy az eredetiben mikép hangzott a kétféleképp másolt szó vagy szótag. Mi magunk az egybevetések folyamán arról győződünk meg, hogy a Thaly-féle másolat készítői (Várady és Thaly) sokkal gyakorlottabbak voltak a régi írás olvasásában, mint a Toldy-féle példány készítője, a ki akarva-akaratlan igen sokszor modernizálta a helyesírást s kijavította az eredeti hibáit.

Thaly a birtokában volt másolatról két helyen is tesz említést. Az *Adalékokban* (II. k. 197. l.) azt mondja, hogy az eredeti verses füzetet teljesen lemásolta s egészen közre akarja bocsátani; az *Athenaeum*-ban (1874 : 2508. Vö. *Tanulm.* 170. l.) meg azt, hogy: »Mi az egész kötetnek lehető gonddal készült másolatát vettük«. Antalffy Endre a Thaly-féle másolaton csupán csak azokat a bő szemelvényeket értette, a melyeket Thaly e versekből közölt. »A Petrőczy Katalin költészetét — úgymond — csupán abban a hiányos és töredékes másolatban tekinthetjük át, melyet Thaly az *Athenaeum* 1871. [helyesen: 1874.] évfolyamában, majd *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból* cz. könyvében közölt.«¹ Pedig Thaly az idézett helyeken világosan megmondja, hogy az egész kötetnek másolata megvan nála. És bár Baros Gyula az Antalffy munkájának ismertetésekor (EPHk. 1906 : 371.) fölkerítte Thalyt, hogy bocsássa közre immár a teljes másolatot, mert könnyen megeshetik, hogy szerencsétlen véletlen következtében ez is elpusztul: a másolat kiadatlan maradt. Három év múlva (1909) Thaly elköltözött az élők sorából. Lakos Géza *Hol vannak Petrőczy Kata versei?* cz. cikkében még 1911-ben is² csak az eredeti verses füzet föl kutatására hívja föl a figyelmet s a verses füzet tartalmát a maga teljes egészében felölelő Thaly- és Toldy-féle másolatokról említést sem tesz.

Mikor a kuruczkori költészet tanulmányozása közben rájöttünk arra, hogy a Palocsay-kéziratok a Thaly hagyatékának egy részével a debreczeni városi múzeumba kerültek:³ akkor fordultunk a Szilády Áron és Ferenczi Zoltán urak szíves buzdításától is sarkalva, az ottani múzeum igazgatóságához azzal a kéréssel, hogy nem került-e oda Thaly hagyatékával együtt a P. K. Sz. eredeti kéziratos verses füzet is? Zoltai Lajos múzeumi őr úr 1914 ápr. 17-én azt válaszolta, hogy

¹ Petrőczy K. Sz. élete és munkái. 1904. 43—44. l.

² IK. 120. l.

³ A kurucz balladák hitelessége. Irták Harsányi István, Gulyás József és Simonfi János. 1914. 35. 88. l.

az eredeti kéziratos füzet nincs ugyan ott, de ott van ennek egy betűhív másolata, csakugyan a Thaly hagyatékában. E másolatot a múzeum igazgatósága szíves volt számunkra kikölcsönözni. Majd személyesen átkutattuk a Thaly-hagyaték Debreczenbe került részét, nemkülönben a Magyar Nemzeti Múzeumba jutott részt is (Thaly-csomók), de az eredeti kéziratos füzetet nem találtuk meg.

A Thaly-féle másolatról Benczúr Gyuláné úrnőnek, szíves értesítése szerint (1914 ápr. 26), még Thaly életében tudomása volt. Thaly több ízben ígérte, hogy oda fogja neki kölcsönözni, de közbejött halála ebben meggátolta. Thaly halála után aztán kutatta a másolatot a hagyaték Budapestre került részében s kerestette Debreczenben is, de eredménytelenül. A napilapok híradásából tudta meg, hogy a Thaly-féle másolatot ott találtuk meg, a hol ő eredmény nélkül kerestette. Erről a Thaly-féle másolatról Kovács Sándor pozsonyi ág. hitv. evang. theol. akad. tanár 1897-ben készített a maga számára egy másolatot.¹

Az eredeti kéziratnak azóta, hogy Thaly 1865-ben lemásoltatta, illetőleg részben maga lemásolta, nyoma veszett. Lappang valahol. Thaly az *Athenaeumban* (1874 : 2508.) és a *Tanulmányokban* (Bp. 1885 : 170.) azt mondja, hogy immár régen átadatott az Erdélyi Múzeumnak. Rimeg Ödön Thaly e tájékoztatása alapján írta aztán költőnőkről szóló dolgozatában,² hogy az eredeti kéziratot »ma az erdélyi múzeum őrzi kegyelettel«. Az Erdélyi Múzeum könyvtárában azonban nincs. Arról, hogy odajutott volna, nem beszél semmiféle följegyzés. A könyvtár 1908 előtt néhány évvel, a Thaly adatára támaszkodva, megkísérelte a kézirat visszaszerzését, de eredménytelenül. Thaly akkori tudósítása szerint a kézirat Gyulai Pálnál (a kitől kapta), Gyulai tudósítása szerint Thaly Kálmánnál maradt.³ Melyikük kezén veszett el, nem lehet megállapítani, véleményünk szerint Gyulaién. Az eredeti kézirat föl kutatása céljából fölkerestük levélben az ózdi Pekry-kastély jelenlegi tulajdonosát, özv. Bornemisza Andrásné bárónét, aki 1914 május 12-iki levelében arról értesített, hogy báró Radák Istvánné annak idején elárvereztette az ózdi kastély berendezését s az ózdi könyvtár most már nincs többé.⁴

2. Azok az íróink, a kik Thalynek P. K. Sz. életéről és verseiről írott igen értékes és úttörő tanulmánya (1874) óta költőnőkről írtak :⁵ mindnyájan Thaly tanulmánya alapján dolgoztak s jó részben az ő megállapításait fogadták el. Csak az Antalffy munkájában találunk olyan új adatokat, a melyek segítségével az addigi tévesnek bizonyult megállapításokat

¹ Ez idő szerint tehát P. K. Sz. verseinek a következő másolatairól van tudomásunk : 1. A Toldy-féléről. Készült az eredetiről 1864-ben. 2. A Thaly-féléről. Készült az eredetiről 1865-ben. 3. A Benczúr Gyuláné úrnőé. Készült a Toldy-féle másolatról. 4. A Kovács Sándor theol. tanáré, a Thaly-féléről.

² Gr. Pekry Lőrinczné, Bárány Péter Kata Szidónia élete és költészete. Marosvásárhely. 1905. 50 lap.

³ Erdélyi Múzeum. 1908. 57. lap.

⁴ A kastélyt gróf Teleki József vette meg. Századok. 1908. 310. l.

⁵ Kovács Sándor : A kurucz világ költő asszonya. (Prot. Esték. I. sorozat. Pozsony, 1897. 87—109. l.) — Antalffy Endre és Rimeg Ödön id. művei.

helyesbíteni kellett. Ez új adatok szerint P. K. Sz. 1664-ben (és nem 1658 végén) született. Ifjúságát idegenben, Lengyelországban (és nem Erdélyben) töltötte. 1682 tavaszán (és nem 1675—6 táján) 18 éves korában lett Pekry Lőrincz felesége. Házasságukból 5 leány- (Klára, Katalin, Polixena, Teréz és Zsófia) és 6 fiúgyermek született; a fiúk azonban kora gyermekkorukban elhaltak. (Pekryné 1700-ban kelt végrendeletében két fiáról: Sámuelről és Lőrinczről tesz említést.) Halálának ideje és helye: 1708 október 21 (és nem 1708 eleje), Beregszentmiklós (Rákóczi-kastély),¹ eltemetetésének helye: az ózdi (és nem huszti) református templom. A *Joillatú XII. Liliomot* nem 1705-ben (mint Thaly állítja), hanem 1704-ben, szebeni rabsága idején írta. A *Jó illattal füstölő igaz szív* (Lőcse, 1708) nem eredeti műve a költőnek s nem 1707-ben írta (mint Thaly hitte), hanem Arndt János híres pietista író munkájából fordította 1707 végén és 1708 elején. A *pápista vallásra hajlott Lutheránusok* cz. művének eredetije nem Mayer Józseftől való (mint Thaly írta), hanem Mayer Fridrik Jánostól. És e művét — Antalffy szerint — nem Pekry Lőrincz visszatérítése céljából írta, hanem ama tömeges kitérések meggátlására, a melyek abban a korban Felsőmagyarországon a lutheránusok között, az üldözések miatt, oly gyakoriak voltak.² Szádeczky Lajos szerint azonban a Thaly vélekedése a helyes.³ A mű közvetlen célja szerintünk is az, a mire Thaly rámutatott: férjének visszatérítése.

Az eddigi megállapítások szerint P. K. Sz. református vallású volt (Thaly, stb.).⁴ Ez a megállapítás azonban téves. Szerintünk ugyanis vallására nézve döntő adatnak kell tekintenünk a költő végrendeletében kifejezett eme rendelkezését: »Temetessen [t. i. férjem] az én édes fiaimnak kedvéért az ozdi templomba az édes Sámuel és szerelmes édes Lőrintz fiaim közé. Ha megengedik, a háznál prédikáljon a *lutheránus prédikátor*, s úgy a templom előtt; *ha pedig meg nem engedik, senki se*«. (Tört. Tár. 1895 : 736.) E rendelkezéséből kétségtelenül megállapítható, hogy ágostai hitvallású evangélikus volt. Ág. hitv. evang. voltára vall az is, hogy lutheránus pietista írók műveit fordítja magyarra.

3. Petrőczy Kata Szidónia költészete kiemelkedik a XVII. század költészetéből. A kép, melyet eddig ismert költeményei alapján alkotott róla az irodalomtörténet, hűnek bizonyult most is, a mikor a rendelkezésünkre álló egész kézirati anyag alapján tekinthetjük át költészetét. Nem szükséges változtatni rajta. Lírikus természet volt P. K. Sz., a kinek lelkében a külső hatások fokozottabb reakciókat keltenek, és még a legjelentéktlenebb hatásoknak is megvan az eredményük. Innen magyarázható meg az is, hogy a költő szerelemföltő szívével

¹ Századok. 1908. 311. lap.

² Antalffy id. m. Vö. Sárospataki Füzetek. 1905. 41. s köv. 1. EPhK. 1906. 369. s köv. 1.

³ Századok. 1908. 423. lap. 3. jegyzet.

⁴ Kovács Sándor, Antalffy protestánsnak mondják, minden közelebbi megállapítás nélkül.

nagy fontosságot tulajdonít apró jelenségeknek is (pl. az asztal alatt való jelenet), a mi Antalfyt (51. l.) arra a határozott következtetésre csábítja, hogy Petrőczy Katának ajkára csak beteges féltékenység, exaltált lélekállapot, s nem valóban átélt érzelmek és események adták a költészet mélabús hangjait. Nem, hanem a külső behatások iránt fogékony lelkét a sorscsapások, a megpróbáltatások, férjének kitérése, labanczczá létele még érzékenyebbé tették, mint más kortársnőjéét, s megérthető, hogy a különben is győnge női lélek nagyobbban látta s érezte még a kisebb csapásokat is és hogy, mert ember már nem segíthetett, Istenéhez fordult vigasztért.

Költészetének általános jellemvonása a *vallásosság*. Ebbe olvad bele, mint mélabús harmoniába a *hazafiság* és a hitvesi *szerelem érzése*. Istenhez fordul, mikor férje szívét hidegedni érzi maga iránt, tőle vár segédelmet, mikor e zivataros korban a maga javai is áldozatul esnek férje szabadságával együtt a haza ellenségeinek kezébe. Nemcsak a hitvesi szerelem, hanem a vallásos érzés is hathatósabb erővel jelentkezik nála, mint más közönségesebb lelkű embernél, hajlékonyabb már lelkealkatánál fogva is a pietismusra, a melynek ő az első képviselője hazánkban (Kovács S. 101.). Nincsen, a kinek panaszkodjék, Istenhez fordul hát s versekbe önti panaszait.¹

A fentebb említett három érzelmen kívül nyomát látjuk költészetében még a *természetszeretetnek* is. Thaly a maga másolatában színes czeruzával felfőlte meg azokat a helyeket, a melyekben a költőnő bántában a fákhöz, csermelyhez fordul s azoknál próbál keresni vigasztalást.

Bús embernél legkedvesebb az szép zöld erdő,
Az sem adhat vigasztalást, az is nem kellő
Folyóvizek, szép források, nyári szép szellő
Minden világi sok szépség búdat nevelő. (XVIII.)

Szánjatok kösziklák,	Vizek friss forrása
Erdők, kies puszták,	Erdei sok vadak
Mezők szép virági,	Repülő madarak ... (XX.)

Változatosságot azonban nem találunk költészetében. A boldogság már nem csal lantjára éneket.²

Jó formaérzéke volt Petrőczy Katának. Ügyesen írta a Balassi-strófát. Balassi hatása sokban érezhető költészetén. Nemcsak dallam-mintákat vett tőle (*Forog a szerencse*. Szilády-kiad. 136. l.; *Egy török nóta*. 64. l.; *Mindennap jó reggel*. 70. l.), hanem a természetszeretet (Óh magas kösziklák, óh nagy kerek egek) és vallásos áhitat tekin-

¹ A szerelmi és a vallásos érzés összekapcsolódásának szép bizonyítéka e versszak:

De méltán Istentől félhetnél édesem
Mert esküvésemet meg szegted sok ízben
Bizony meg tekint meg az én inségem
Mert előtte(m) nyilván van az én hűségem. (XII.)

² Az a nő, a ki miatt férje elhidegedett tőle, Apponyi Miklósné volt, rokona, vére Pekrynének. (Antalfy, 53. l.)

tetében is hatott rá Balassi. (*Egekben lakozó.*) Fordított énekei is meglepő verselő készségről tanuskodnak. Összevetettük két németből fordított énekét az eredetivel s azt tapasztaltuk, hogy nem fordít szolgailag, sőt az eredetit meg is bővíti. Az egyik ének az *Ach wie nichts...* kezdetű, mely megvan az *Evang. Gesangbuch*-ban (új kiadását használtuk: Berlin, 1899) is, a 402. lapon (586. sz.), M. Franck (1609—1667) szerzeménye, mely az 1., 2., 3., 4., 10., 12., 13. versszak anyagát adja, a többi strófa (7) teljesen a költőnek sajátja. A másik az *O Jesu Christ, Mein Lebens Licht* kezdetű, melyet Martin Böhm (Behm) írt (1557—1622), ugyanazon énekes könyvben a 618. számú (422. l.). Eredetileg 9 versszak volt, P. K. Sz. 16 szakra bővíti. Az eredeti anyaga az 1., 2., 3., 4., 9., 10., 13., 14., 16. versszakokban van. De ezekben sem fordít szolgailag. A 4. szak két végső sora például Petrőczynél a 11. szak két első sorául szerepel. A külső forma könnyed, dallamos.

Költészete mindössze negyvenöt versre terjed, de bizonyosan többet írt, mert a másolatból három levél ki van tépve, a melyen szöveg volt; sok versből hiányzik néhány strófa, egy 18 soros vers pedig ki van húzva, több lap meg üres volt a kéziratban, úgyhogy elmondhatjuk: költeményeinek csak kis része veszett el. A 45 versből is 36 a költő saját kézírásával van írva, 9-et pedig valamelyik leánya írt bele (valószínűleg Polixena), a ki a második részben a XIV. számúig másolta. A XIV.-től az utolsó három versig egy harmadik kéz, az utolsó három versből kettőt egy negyedik kéz, az utolsót a harmadik kéz írta be.¹

A Petrőczy Kata 45 versét eddig csak töredékesen ismertük a Thaly közlése alapján (*Athen.* 1874., *Tanulm.* 1885). Csak 11-et ismertünk teljesen. A szövegben mindenütt jelezni fogjuk, hogy mi volt eddig az egyes költeményekből kiadva. Költőnk fenmaradt verseinek (45) körülbelül egyharmada most jelenik meg először nyomtatásban.

A II. rész X. versétől kezdve már nem a Petrőczy Kata költeményei következnek, hanem valamelyik leányáéi vagy unokájáéi, a ki a sors csapásain búsulva, bánatát P. K. Sz. példájára, versekbe önti. De e költemények mind az érzelem mélysége, mind a kifejező erő teljessége, mind a forma, mind az alakító képesség tekintetében messze mögötte maradnak a P. K. Sz. költeményeinek, bár nem tagadható el, hogy néhol igazi költői hang üti meg fülünket (Fejem felett csattognak Hangjai az átoknak). Hogy ki lehetett ez a nő, a ki gyermekei sorsa, elborult elméjű atyja, üldözött férje miatt aggódó lélekkel kesereg, vagy sanyarú házaseletét siratja, azt adatok hiányában nem tudjuk eldönteni. Benczúr Gyuláné úrnő sejtése szerint Radák Ádámné és Dániel Istvánné irogattak a könyvbe, s az elmebajos családtag felett búsongó verset pedig Dánielné egyik menyé vagy unokája írhatta, kinek férje elmebajban halt meg. Ezeknek a költeményeknek (ha azoknak nevezhetők) közlését más alkalomra halasztjuk.

¹ Thaly a Thaly-másolat II. részében a IX. sz. dal után s a XIV. sz. után írott megjegyzésében ellentétes dolgot mond. Valószínűleg az utóbbi állítása helyes.

Még csak P. K. Sz. költeményeinek keletkezési idejéről kell néhány szót szólni. Az I. rész V—XI. számig terjedő ciklusa Antalfy szerint 1686 augusztusa utáni időből való (Thaly szerint 1676 után), a XI. számú után jövők 1690 után keletkeztek, a *Bolond szerelemben előkről* című pedig 1689 elejéről való. A második, itt nem közölt, s nagyobbára nem P. K. Sz.-tól való rész XIV. számú költeményéhez s az utána következő versckhez oda van írva az évszám (1796—1808). Az utolsó (XLVI.) vers a harmadik kéz írásával (1796—1808) van írva.

* * *

Jelen kiadásunk alapjául az első részben (I—XXXVI. vers) a Thaly-féle másolatot vettük, mely kétségkívül megbízhatóbb a Toldy-félenél. A két másolat közül ugyanis a Thaly-féle sokkal többször tér el az egyes szavak mai alakjától, s általában jóval rosszabb a helyesírása: már pedig még föltenni is bajos, hogy a másoló, ha előtte rendes alakjában áll a szó, következetesen tökéletlen helyesírással másolja. Így p. o. a múlt időnek magánhangzó utáni *tt* ragját a Thaly-féle másolat majd mindig egy *t*-vel írja, *ly*-t ír *ly* helyett, *j*-t gyakran *i* helyett (*kinjaj*), vagy *i*-t *j* helyett (*iai*), a *sz.* rövidítést fölöldja *szent*-té stb. Vannak azonban elvétve esetek, a hol nyilvánvalóan a Toldy-féle szöveg a jobb. Ha végleges kritikai kiadását adnók P. K. Sz. verseinek, nem haboznánk, a classikus-philologusok példájára, a két úgy is csak másolt s nem eredeti szövegből összeállítani a helyeset, így azonban inkább a jobbikhoz tartjuk magunkat, de a Toldy-félenek is közöljük jegyzetben összes eltérő variánsait, ha nem pusztán helyesírási természetűek, hanem vagy elütő hanganyagot vagy a helyesebb formát tüntetik föl. Ilyenek p. o. a 197. l. 3. sz., a 204. l. 2. sz. jegyzetei. Thaly önkényes sorbeosztását azonban nem követjük.

A sorok előtt sarkos zárójelekben a Thaly-féle másolat lapszámozását adjuk, a sorok után állókban Toldyéit. A versszakok számozása fölünk van.

I.*

[1. lap.] 1. Megvallom Istenem gonoszt cselekedtem	[1. l.]
Sok bűnnel lelkemet én meg fertesztettem,	
2. Csak az Ur egyedül az en segetségem	
Noha nem érdemlem de van remenségem	
Hogy még megkegyelmez 's el nem hagy ¹ engem.	
Tudom hogy kinokot szenvedet érettem.	
3. Zokogva könyörgök Szemed reám fordícz	
Hogy tisztulyon Lelkem Lelkeddel erősicz	
Penitentiára kit keztem bátoricz	
S irgalmasságodk ² jó jrraval gyógyicz.	
4. Istenem adj erőt töredelmességre,	
Szivembe malasztot tiszta könyörgésre,	
Ez elkezdet harczon Pokol seregére,	
Nyertes legyen s neved nagy dicsíretre. ³	

* A szöveg alatti, folytatólagosan dült betűkkel szedett, számokkal jelzett jegyzetek a Toldy-féle másolat fontosabb eltéréseit adják.

¹ és élnem hagy — ² irgalmasságodnak — ³ dicsíretire.

5. Kárhozat rút mocskát mosd le en Szivemről :
Bűnnek nagy fáydalmát ved el bús fejemről
Véreddel meg váltott keserves lelkemről.
Ki téged megbántot kis gyaló fergedrül.
6. Az te sz. testednek ostromozásaért, [2. 1.]
Segíts meg engemet öt mely¹ sebeidért,
Nyuicsad kegyelmedet drága haláloedért
Ne hadgy el engemet annak érdeméért.
7. Tartos meg én lelkemet az kit belé² adtál,
Kit nem Pokolnak de magadnak tartottál.
- [2. 1.] Az te sz. véreddel drágán megváltottál,
És dicsiretedre neveltél s tápláltál.
8. Az én szivem pedig³ jótul elhanyaglat,
Az jót nem követvén az gonoszhoz hajlot
Meljet az Gyalóság énnékem ajánlot.
Kárhozat töríbe ime megakadot.
9. Szent Isten engemet szegény⁴ kis férgedet
Ne hady el de segics had álgyon⁵ nevedet,
En hozzám is mutasd uram⁶ jó kedvedet
Hogy az megtérőkhöz nyuitod kezedet.⁷
10. Igaz vagy Istenem és igen irgalmas
Mint mennyen és földön csak te vagy hatalmas,
Látod az én szivem mely igen fájdalmas,
És nem gyógyíthatja kívüléd⁸ senki más.
11. Drága szt. vérejeért⁹ légy az én oltalmom, [3. 1.]
Az gonosz sátánon légyen Diadalmom,
Sok gonosz bűnömért ne ad meg jutalmom
Tekéncs szolgálodra s enyhicsed fáydalmom.
12. Oh szány meg Istenem s az én könyörgésem
Én édes Istenem, ne bocsásd üresen
Hogy én legyek példa sok bűnös térhessen,
Penitentiára s gyógyulást vehessen.
13. Nincsen te kívüléd a ki segíthetne
Hogy én szegény fejem üdvösséget¹⁰ nyerne
- [3. 1.] Adgyad könyörgésem te hozzád fel érne,
Az te kegyelmeddel mint jó irral térne.
14. Im bűn tömlőczéből te hozzád kiáltok,
S te tőled az égből segítséget várok,
Kivüled Istenem semmit sem ohajtok,
Álgy meg uram engem ne fogjon az átok.
15. Áldott légy örökké teljes Sz. Háromság,
Az ki bir mindennel ő a hatalmasság,
Hiszem hogy nékem is léssen irgalmasság,
Tőle meg adatik üdvösség s boldogság. Ámen.

[A versfőkben : . . . CZI KATA SZIDONIA. Hiányzik: PETRÓ, vagyis négy és fél versszak. A 3., 8., 9., 11. versszakait kiadta Thaly: *Tanulm.* 128. 1.*]

II.

Vers! Vers!

1. Üdvöz légy jó Jésum, egyetlen szerelmem. [4. 1.]
Üdvöz légy megváltóm, Édes segedelmem,
Üdvöz légy, üdvöz légy óh én üdvösségem,
Üdvöz légy Szép Jésum, édes reménységem.¹¹

¹ Segitz . . . mély — ² Tarcz . . . belém — ³ penig — ⁴ szeginy — ⁵ áldjam
— ⁶ ur — ⁷ kegyelmed — ⁸ kívüléd — ⁹ nevedért — ¹⁰ üdvösséget — ¹¹ reménységem.

* Miután az Athenaeumban (1874) kiadott szemelvények teljesen egyeznek a Tanulmányokban kiadottakkal: itt csak az utóbbit említjük.

III.

Vers.

1. Siralmas volt tudom az én születésem,
Siralmas s¹ árvájul vált fel-nevelésem,
Siralmas¹ keserves szárnyomra kelésem,
Siralmas lesz holtig buba gyötrődésem
2. Mert szívem az buba mint sűrű Füstbe ful
Iai² az szerencsének tettem ki tárgyul
O kegyetlensége nem szűnik de ujiul,
- [4. 1.] Szerencsétlen vagyok s bánatom lángja gyul.

[Kiadta Thaly : Tan. 172. 1.]

*Kezdetelnek Új Énekek melyeket azon személy szerzet, midőn nyögne
sulyos keresztli alat. Notája — Mint az Törbe kerített árva.**

IV.

1. Szegény³ fejem mulnak napjaim hajjal,
Mindenfelől környülvétvén⁴ gonddal,
Iai szüntelen folynak óráim iaijal
Nincs nyugodalmam epedek sok búval.
2. Azt reménlem fekvén estve ágyamra
Talán reggel jutok boldog órára⁵
Megvidulok mert koczka fordul hatra⁶
De szívem faldalmára fordul vakra,
3. Vajha szívem már valaha vehetne
Vigasztolást s nyugodolmot nyerhetne
Bum elmulván boldog időt érhetne
Csendes szível vig orczával élhetne ...
4. De az bánat hatalmába engemet
Vöt s. rabjává tette⁷ az én szívemet
Napról⁸ napra többletven gyötrelmemet
Kimiletlen neveli sebeimet.
5. Sok gondolkodás miat elfáradtam
Reménytelenségemben⁹ el bágyottam.
- [5. 1.] Boldogulást várván bura jutottam
Időtől várt reménségben csalodtam¹⁰
6. Az sok bánat csoportozik ellenem
Víg örömet nem lehet reménlenem
Boldogtalanul kel holtomig élnem
Sok zokogással könyvezvén gyötrődnem.
7. Kis koromba mingyárt jutottam bura
Én anyámtul hagyattam¹¹ árvasságra
Keserves szörnyű gyámoltalanságra
Várt örömöm fordult szomorúságra.
8. Oh ki lehet valaha ilyen buba.
Kinek lehetne része enyi gondba
Elhagyatván nagy gyámoltalanságba
Mint az én ugye¹² ily keserves sorsba.
9. Bőven könyvem szemeimből naponként¹³
Hul 's bus szívem bágyad bennem oraként¹⁴

* E nótául vett dalt lásd a Vásárhelyi daloskönyv 86—87. lapjain.

¹ s — ² I(m?); a zárójel és pótlás Toldytól — ³ Szegény (de őrszól
itt is: Szegény) — ⁴ környülvétvén — ⁵ Talán ... órára — ⁶ koczkám ...
hátra — ⁷ tette — ⁸ Napról — ⁹ reménytelenségemben — ¹⁰ csaladtam —
¹¹ hagyattam — ¹² igyem — ¹³ szemeimből naponként — ¹⁴ óránként.

- Sok nyavalyám szaporodván ¹ nevell kint
 Ujjab gondat bus szivemre hoz megint.
10. Szörnyű bú s gond én szomorú szivemet [7. 1.]
 Telljességel már minden jó kedvemet
 Földhöz verte kicsiny reménségemet
 Homályba buritván nap fénnemet.
11. Ellenségem uralkodnak én rajtam
 Javaimtul már épen megfosztattam ²
 [6. 1.] Illjen gyámoltalan sorsra jutottam
 Irigyem gonosz nyelvét e adattam.
12. Sokan vadnak, ³ kik örülik én búmot
 És nevelik óránként bánatimat
 Meg nem szányák szörnyű könyvhu llásimat
 Sőt nevetik boldogtalan sorsomat.
13. Az irigyek elveszteni akarnak
 Kigyó módra követ ellenem fúnak
 Mint vipera kigyó szörnyen mardasnak
 Ujjabb ujjabb találmányal aggasztnak.
14. Soha nem volt nékem semmi örömöm
- [1., 5—9., 11—13. versszakát kiadta Thaly: *Tan.* 173—174. l.]
 [Toldynál a következő, 8-ik lap üres.]

V.

1. Az bánatot ⁴ Atjám tekints kérlek reám [9. 1.]
 Irgalmas szemeiddel
 És nézd ⁵ bűneimet fertelmességimet
 De légy hozzám jó kedvel
 Vigasztalj meg bumba egyedül voltomba
 Vigasztalj sz. Lelkeddel
2. Noha sok bűnömme l azt nem titkolom el
 Sőt ellőttem megvallom
 Mert azokat látod és orvosolhatod,
 Mert tied az hatalom.
- [7. 1.] Mind Mennyen és földön tenger mélységében
 Tied az birodalom,
3. Sokszor boszontalak s haragitottalak,
 Noha jó Atjám vóltál
 Tőled elpártoltam ördöghöz hajlottam ⁶
 Még is meg nem utáltál
 Noha ostoroddal látogacz próbáddal
 Hiszem, hogy el nem hattál
4. Reám eresztetted én ellenségimet [10. 1.]
 Kik engemet tapodnak
 Mert te megaláztál s lábok alá attál
 Azért hatalmaskodnak
 Ujjab rettentéssel sok fenjegetéssel
 Én reám agyarkodnak.
5. Iovaimat nékem el proedálván ⁷ épen
 Te látod szíve titkát.
 Hogy az mit meghagy is köive hagy abban
 Te tudod ő szándékát
 Tudod nem én jómra sőt nagy romlásomra
 Vetette meg hálóját.

¹ szaporodván — ² megfosztottam — ³ vannak — ⁴ Megbánatott —
⁵ Megnézd — ⁶ hajlattam — ⁷ elprédálván.

6. De ez legnehezebb és legkeserveséb
Háborgatja szívemet
Javunkat el osztván mindentől megfosztván
Azzal gyötör engemet
- [8. 1.] Hogy fogságba tartja nagy vasba jártatja
Tőled rendelt Fériemet
7. Nincs semmi gyámolóm csak te vagy oltalmom
Oh én édes Istenem.
Nints itt Atyámfia ki pártomat fogja [11. 1.]
Csak bekivel kel tűrnem
Itt minden rettegő nagy hatalmát féli
Sőt támadnak ellenem.
8. Ha egyszer vidámit viszontag szomorít
Hol biztat hol nogat.¹
Sokszor hogy már szolgált, vet ismét akadált
S igen ajánlja magát
Hogy meg szabadítja de meg hosszabbítja
Szegény szolgád rabságát.*
9. Hatalmas emberek törekedéseket,
Megutálván megveti.
S én² sok siralmimot és jajgatásimot
Látja de csak neveti,
Hogy utána járok nem szán hogy fáradok
Sőt szívét³ keményíti.
10. Senki nem tudhatja által nem láthatja
Mit forralnók⁴ szívébe
Hogy így tétozódik hol hevíl hol fázik
Ravaszul elméjében.
- [9. 1.] Csak te látod uram Szentséges Jehovám
Mit tölt fel ő szívében.
11. Előtted nints reitve sem semmi elfedve [12. 1.]
Az ő gondolatiban.
Tudod ő szándékát istentelen voltát
Ne segéld dőlgaiban.
Támagj fel melettem és légy segedelmem
Vezérem utaimban.
12. Hogy te ösvénjeden nem tántorodván el
Járjak nagy bátorságban.⁵
Tőle ne rettegjek semmitől ne félljek,
Oh álgy meg okossággal.
Hogy az ő hálójat⁶ megvetet horogját
Elkörüljem jó móddal.
13. Vesd ásót árkába akazd hálójába
Meljet nekem készíttet.
Esmerje meg maga mi volt az ő dolga
S kitől szégyenítetet
És hogy velem voltál tőle oltalmaztál
S nagy hatalmad segített.
14. Szabadíts férjemet bűnös kis férgedet
Ez hatalmas kezéből.

* A lap felső szélére Thaly czeruzával ezeket írta: »NB. Pekryt Teleki (lehúzva: Apaffi) 1679-ben fogatta el s gyötörtette (l. Cserey) s Magyarba menekülván 1686-ban nótaztatta s javait elvette, melyeket cs. (= csak) 1692. a Leop. Dipl. után kapott vissza, már mint gróf. (L. Csereinél 123. 1.)« Ez a megjegyzés bizonyára a »Hogy fogságba tartja etc.« sorokra vonatkozik.

¹ Thaly igazításával: *riogat*. — ² *Én* — ³ *szívet* — ⁴ Thaly igazításával: *forralnók* — Toldynál: *foralnök* — ⁵ *bátorságga!* — ⁶ *hálója*.

- Ad meg szabadságát és minden jószágát [13. l.]
 Ald meg kegyességedből,
 [10. l.] Mint régen sz. Jobbot megalgja jó voltod
 Segécse inségébül
 15. Hiszem nem rövidült se meg nem kisebbült
 Sz. karod és hatalmod.
 Nagy irgalmassagod megvagyon jó vóltod
 Könjen vigasztalhatod.
 Szány meg azért engem tekénts nagy Inségem
 Szívem fáidalmát látod.
 16. Az mit az emberek épen elveszetnek
 Tartnak lehetetlennek.
 Könyü az te nálad, hogy erős te karod
 Had lássák meg mindenek
 És hogy te vagj velem te vagy segedelmem
 Nem hagysz markába ennek
 17. Tölcs bé fogadásod és szép ajánlásod *
 Tölcs be ígéretedet
 Hogyha segítségül hilak tellyes szívből
 Keresem Fölségedet
 Nyomorúságomba velem lész-s nagy bumba
 Nyuitod segedelmedet.
 18. Hiszem erős hittel, hogy az mit igértél [14. l.]
 Megadod sz. Fiadért.
 Engem megvigasztalsz s¹ soha el nem hagysz
 Az ő szent érdemejért.*
 [11. l.] Mert érettem adad keresztfán áldoztat
 Meghalgacz sz. nevéért.
 19. Adassék dicsősség örökké tisztesség
 Tenéked sz. Háromság
 Egy bizony Istenség dicsírendő³ Felség
 Ki vagy örök uraság
 Ne had bús lelkemet nyujcsad job kezedet
 Tied az hatalmasság.
- [1., 3—14., 16., 18., 19. versszakait kiadta Thaly, *Tan.* 174—176. l.*]

VI.

Más. Hol vagyok nem vágyok . . .**

1. Keseredet szívem immár mihez bizol,
 Szomorúságidban kihez folyamodol.
 Nincsen ez világon ki tanácsot agyon
 Avagy meg vigasztallyon.
 2. Ki lehetne vallyon oly igaz barátod
 Kinek jelenthetnéd te titkos bánatod
 Azt nem találhatod, magadat fogjatod
 Fájdalmidat jajgatod.
 3. Mert szintén az földig nyom az keserűség [15. l.]
 Elfogyot s. nem ujiul benned az reménség
 Kik csak⁴ éjiel nappal így epecz sok búval
 Sok titkos sohaitással.

* A páratlan sorokat két sorra osztotta Thaly s a kezdő szavak első betűjét nagybetűre igazította ki.

** A mintául vett dal emez első sorát a Toldy-féle másolat elhagyta. Thaly idézőjel közé helyezte.

¹ és — ² érdemeért — ³ dicsérendő — ⁴ mind.

4. Az reméltelenség benned nevededik
 [12. l.] Senki fájdalmidon nem is szánakodik
 Sőt inkább nevetnek tapsolván örülnek
 Az te irígyid ennek
5. Neveli kinodat az titkos halgatás
 Hogy nem jelentheted senkinek fájdalmas
 Jaj már így kinlódván magadot fogyotván
 Élsz könyveket hullatván.
6. Senyvedgyed békével szomorúságidot,
 Mert az mennyei Úr tudja fájdalmidat,
 Terjeszed elejben ügyedöt s ő ebben
 Megsegít keresztedben.
7. Ő gyógyíthatja meg az te sérelmidet
 Jó irral köti bé halálos sebedet,
 Titkodnak tudója csak ő orvoslója
 Iggyednek pártfogója.
8. Bizzál azért benne mert ad könyebséget [16 l.]
 Az te keresztedbe nyujt még segítséget
 Ha sujtol is itten de azután Menyben
 Meg nyugot nagy örömben.

[Kiadta Thaly, *Tan.* 176—177. l.*]

VII.

Más. Forog az Szerencse. Notájára.

1. Sebes árvizeknek kegyetlen szeleknek
 Érzem kemény zúgását,
 [13. l.] Szívemnek fájdalmi iszonyu kínnyait
 Szemeim könnyv hullását.
 Meg nem állíthatom óránként jajgatom
 Szerentsém változását.
2. Mert naponként nőnek soha meg nem szűnnek
 Bánatimnak árjai.
 Sebesült szívemet elhagyot elmémet
 Szomorúság szelei.
 Igen ostromollyák éltemet fogyotttyák
 Engem vesztő kinnja
3. Már el fogyot nékem mijnden reménségem
 Vig órámot nem várom.
 Sőt mind éjjel nappal epedvén sok búval
 Fájdalmimot jajgatom.
 S Minthogy így gyötrődöm szörnyen emésztődöm [17. l.]
 Halálomat ohajtom.
4. Nintsen orvossága semmi vigassága
 Búba epet szívemnek.
 Keves a szánója nénts vigasztalója
 Jaj ily reméltelennek.
 Nemhogy enyhítője avagy segítője
 Lehetne én ügyemnek,
5. Azért tellyességgel bizony nagy készséggel
 Kévánok elköltözni.
- [14. l.] Ez gonosz világtul s mulandó voltátul
 Nagy örömmel bucsuzni
 Ha Isten akarja ne késsék órája
 Kész vagyok már meghalni.

* Thaly e versnél a versszakok harmadik sorát két sorrá vágta s a kezdő szavak első betűjét nagy betűre igazította.

6. Mert az halál nékem lehet segítségem
 Hogy elfelejcssem búmat.
 És ő enyhítheti sebemet beköti
 Gyógyitya fájdalmit
 Elveszi szívemről le törli szememről
 Gyakor könyhullásimot.

[Az 1. vszakot, a 2-iknak két sorát, 3., 4., 5-iknek két sorát, 6. versszakát
 kiadta Thaly, *Tan.* 178—9. l.]

VIII.

Más. Nótája. Minden nap jó Reggel.*

1. Sűrő könyv hullással gyakor sohaitással [18. l.]
 Emlétem én sorsomat,
 Mert bánatim árja bús szívemnek jaiia
 S boldogtalanságomat
 Naponkint neveli szívemet epeszti
 Ujítván fájdalmit,
 2. Szívbeli sebeim szerencsétlenségim
 Örökké nevednek
 Sok fohászokodásim gyakor jajmondásim
 Szintén megemésztenek.
 Elmult reménségem nőn nő inségem
 S bánatim nem kimílnék. [15. l.]
 3. Mindenbe ismérem szívem kinyát érzem
 Sebeimet jajgatom,
 Az álnok szerentse kegyetlen bilincze
 Rajtam vagy jól látom.
 Mert mikor nyugovást¹ várnék megújulást
 Haragját tapasztalom.
 4. Velem mostohájul nagy kimíletlenül
 Bánék minden jól látja.
 Minden örömet várt reménségemet [19. l.]
 Mert bánatra fordítja.
 Valamit elkezdek semmit nem végeznek
 Boldogul, mert elrontya
 5. Mindenkor háborut nyugvás helyet hoz bűt
 Ellenem hadakozik.
 Sok keserűséget szívbeli inséget
 Hoz reám s meg nem szűnik.
 Valamig életem el nem fogy azt vélem
 Haragja el nem múlik.
 6. Mostoha kezei és mérges nyilaj
 Eitnek halálos sebet.
 Ritka mosolygási és ápolgatási
 Osztanak keserű merget.
 Gyakor változása álhatatlansága
 [16. l.] Nemz reméntelenséget.
 7. Gonosz fősvény marka ki méreggel rakva
 Nyúit kis jó után sok bűt,
 Kincses² adománya mint Ethnának lángja
 Skorpiókkal rakot út.
 Aki jóvát veszi ottan veszély³ íri [20. l.]
 Követi s utána fut.

* A nótául vett dalt lásd: Vásárhelyi daloskönyv 104. l. (Balassié.)

¹ megnyugvást — ² kincze s. — ³ viszely.

8. Kinek jóvát ostya szabadságtul fosztja
 Repesztí¹ hálojába.
 Onnan szabadulni csendességet érni
 Nem lehet mert markába
 Az üstökét tartja és holtig jártatja
 Ő Labirintussába,
 9. Nem bízom ő benne mert minden jó kedve
 Tellyes keserűséggel
 Egy marokni mézzel ha kínál epével
 Tetézi sok inséggel
 Kinek kezét nyuitja veszélybe taszítja
 Jádzik kegyetlenséggel
 10. De hiszem az Isten hogy kegyelmes lészen
 Meg szán szeginy fejemet.
 Az szerencze ellen ő felemel engem
 Megsegíti ügyemet.
 Sok bánatom után üdvesség kutyján
 Viszi Mennybe lelkemet.*

[A 2., 3., 5., 6-ik versszaknak 3–6 sorát, 9., 10. versszakait kiadta
 Thaly, *Tan.* 179–180. l.]

IX.

[17. l.] Más. Nótája: Áldot vagy Méhecske.

[21. l.]

1. Szomorúságimnak* mikor lészen vége
 Elbagjadt szívemnek nincsen reménysége
 Megunt életemnek sintsen kedvessége
 Mert naponkint fogjat szomorúság mérge.
2. Gyakor fohaszkodás, szomorú szívemet
 Bágyasztja mert sok bú háborgat engemet
 Senki nem láthatja az én jó kedvemet
 Az bánat aggasztja én árva fejemet,
3. Nintsen reménysége sohonnan szegénynek
 Semi vigassága nem lehet szívemnek
 Nintsen csendessége búval tölt elmémnek
 Mert homáljba burult özéllja jó kedvemnek
4. Átkozot szerentse szomorúságimnak
 Csak te vagy az oka sok sóhajtásimnak
 Te vagy indítója fohászkodásimnak
 Hogy álhatatlan vagy oka siralmimnak.
5. Kérlek jelencs meg azt mért oly álhatatos
 Az álhatatlanságba vagy 's' oly igen gyors
 Szíveket rettentő serénj s igen okos
 S egy helybe meg nem ál kereked mert szárnyos

[18. l.] 6. Kin tenger közepén álván meg nem állasz

[22. l.]

- Nagy erős galljákat fenékre szállítasz
 Kiknek* kedveskedel reájok mosolygasz
 Mosolygásod méreg mindent szomorítasz.
7. Hogyha job kezedből kis kincsedet nyuitod
 Az ki bizik ahoz szívét vidámitod
 Balkezedbe viszonyt ostorodot tartod
 Kevés jóvad után azzal látogatod
8. Sokat kis kunyhóból uri méltóságra
 Rongyos parasztot is emelsz uraságra
 Viszontag nagy urat gyámoltalanságra
 Jutatsz vig kedveket nagy szomorúságra

* A páratlan sorokat itt is két részre osztja s a kezdő szokat nagy
 betűvel írja Thaly.

¹ *Rekesztí* — * Szomorúságnak — * is — * *Kikk.*

9. Mert áthatatlanság néked minden dolgod
Kit mind csufolhas meg arra van nagy gondod.
Noha szép ragyogó s fénlík uraságod
Boldog kihez nem fér az te álnokságod,
10. Szemed minden féle vigyázással vagyon
Hogy szegint gazdagot kíméletlen rontson
Szegény markod kis jót, főszvény¹ merget agyon
Es kegyetlen szived senkit meg ne szányon.
11. Egy helyből másakra bolygass² szél mentibe [23. l.]
Nem nyugszol meg sohol s vagy természetedbe
Igen álhatatlan és család mindenben
Azon mesterkedel kit ejthes vesztélben
- [19. l.] 12. Bódog az oly ember ki az te zászlódat
Nem látta kerülte láбирintusodat
És jól általlátta sok családságidat,
És meg nem kóstita mérges italodot
13. De én boldogtalan jm mire jutottam
Noha kerültelek hálódba akattam
Még gyermek koromba kezembe adattam³
Gyámoltalanságra árvájul marattam.
14. Te sok változásid ha jutnak eszembe
Sok sohaitásokat indítanak szívembe
Nintsen semmi résznem a jó szerencsébe
Holtig fogok uszni szerencsétlenségbe
15. De tudom az nagy ur reám tekint Menyből
Megmenti lelkemet földi inségéből
Megpirulsz Fortuna mert a te kezedből
Megszabadit hiszem ingyen kegyelméből.

[A 4-ik vsz. 1—2 sorát, 5. 6. 7. 8. 9. 11. 12. 13. 14. 15. versszakait kiadta
Thaly, Tan. 180—181. l.]

HARSÁNYI ISTVÁN ÉS GULYÁS JÓZSEF.

A KEGYESRENDIEK MAGYARORSZÁGI ISKOLÁIBAN 1670—1778. ELŐADOTT DRÁMÁK JEGYZÉKE.

(Második és befejező közlemény.)

1729. *Illustre filialis observantiae ectypon* in Augustissimi Romanorum Imperatoris Decii Filio Decio expressum. Nagy Károly. (Szl. Debreczen, Misc.)
Léday Lénárt előadatott egy drámát, melynek tárgya: Az erény legyőzi az ifjúságot. Czime: *Victoria etiam victis utilis*. U. ott.

Külley Kristóf, prof. Syntax. et Gramm. cum quibus produxit 11^a Junii actionem de Demetrio Macedoniae et Asiae, Antigono Filio ejus, Seleuco Syriae, et Cosroa Persarum Regibus cui titulus: *Auspicata Parentatio*, sive Antigonus Filius e Sepulchro in Thronum e Pio Demetrii Patris Funere in munus Regium Subvectus. Nyitra, C. J. (Szl. Kecskemét és Veszprém.)

Mártonyi Demeter: *Desperata Victoria*, Antigonus ab Alexandro Potentis Pyrrhi ducis Filio triumphatus. Kecskemét, C. J.

Desericzky Incze: 1. in Majo Bucolicam, cui titulus: *Gygantomachia Isaide cum Polyphemo Geitheo* (Szl. Debreczen); 2. actionem Tragicam: *Orbis Turbae* sive Volubile ad Interitum Mundi Chaos. Nyitra, C. J. (Szl. Veszprém.)

Kőszegi Szaniszló, mag. Princip. et Mai. Parv. etc. cum quibus produxit actionem de *Alphonso Maurorum Rege*. U. ott.

Gygas Pusio seu S. Puer Celsus Jesu Christi martyr inclytus. U. ott. (Szl. Nemz. Múz.)

¹ bőven — ² bolygasz — ³ akattam.

Pécsy Domonkos: 1. Színdarab az év végén. 2. *Onomastichus Mercurii Stephanilus*. (Ny. szl. Bpest: O. M. S. seu *Natalis Coronatus* infra octavam S. Stephani Proto-Martyris scenice adumbratus, Koháry István tiszteletére). 3. *Corona Gloriarum Nostrae in Divo Stephano Kupan feliciter subigente*. (Szl. Prónai Antal hagyatékában.) Vg. ez az 1. alatt említett cím nélküli dráma. Pest, C. J.

Molnár Máté: *Placentinus evertor* (igy!) *Veronae*. U. ott.

Mucz Sebestyén előadatott színdarabot. U. ott.

David Consiliarius Vir prudens, Literatus. Sive Vir Coronae Pater Patriae Post fata etiam Superstes. U. ott. (Szl. Debreczenben, Misc.)

Felix violati foederis ultio sive Urbs Toletana & ejus basilica à Mauris dextere obtenta. Privigye. (Szl. Kecskemét.)

Székely Sámuel: *Triumphus intemeratae conscientiae*. Szeged, C. J. (Szl. Kecskemét: T. i. c., seu *Leo e faucibus leonum favente ita Dei gratia ereptus*.)

Sigmondovics Lipót: Actio, quae intitulatur: *Mulieris imperii Infelicitas*, U. ott. (Szl. Debreczen: M. i. i. seu *Laeta Laodice purpureo sanguine natorum inaebrata*.)

Themis rea criminis seu Probus per fraudem à suis proceribus solio spoliatus. U. ott. (Szl. Kecskemét.) Előadatta már 1728. Hranak Tamás.

1730. De iuventute a virtute victa, cuius titulus: *Victoria etiam victis utilis*. Nagykároly. (A nagykárolyi főgimn. tört. 85—86. l.). Előadatta már az előbbi évben Léday Lénárt.

Zsidanics Joakim: *Utriusque sortis exemplar* sive Junius Brutus caeso Tarquinio dictante Roma insignis urbis eiusdem consul salutatus. Nyitra, C. J. (Szl. Debreczen, Misc. és Kecskemét.)

Lendvay Anzelm: *Iustitia Triumphali Serio Redimita*, sive Ob Feliciorum Nativitatis Diem Legitima Xerxis in Regem Electio. U. ott. (Szl. Debreczen.)

Pécsy Domonkos: 1. *Tempestas commensationis Epicureorum*. (Ny. szl. Kecskemét.) 2. *Aeneas* seu Aeneae in deos et Patrem Anchisem suscipiendi Pietas (Budapest). U. ott.

Nelisser Imre, mag. Syntax. et Gramm. cum quibus produxit primo Augusti actio-comaedicam de Faustina, cui titulus: *Fides coniugalis* in Fidibus Deliis exhibita, sive Faustina suum coniugem a Turcico iugo in Libertatem Cythara vindice assersens. U. ott. (Szl. Debreczen, Misc.)

Kácsor Keresztély: *Resplendens gloria Martis*, in Joanne Armeniae rege, dein asceta patriam suam regnique fascies strenue propugnante et una hostem suppressante. Pest, C. J. (Ny. szl. Kecskemét.)

Sélley Farkas a grammatistákkal előadatott egy darabot: *De Apolline pulso et in eius locum substituto*. Rózsahegy, C. S. (Szl. Nemz. Múz.)

Nativitas Domini nostri Jesu Christi duodecim figurarum sub fabuloso cortice latentium Varia Carmine (Carminum?) specie. Szeged. (Szl. Kecskemét és Debreczen, Misc. Sacra.)

Rara Concordia Fratrum Sive Belametes à Gratio minore natu Fratre suo è medio sublatus. U. ott. (Szl. Kecskemét, Misc. Sacra.)

1731. *Subita Metamorphosis* sive Zokomus Rex Pater, a nato christianae fidei genitus. Besztercze. (Szl. Debreczen, Misc.)

Horváth Bonaventura: De Mathia Corvino sub titulo: *Corona Victori debita*. Nyitra, C. J. (Szl. Debreczen és Kecskemét.)

Parens Parentis sive Morte Decora Caesus & pro suo Patre funeratus Insons Oseas. U. ott. (Szl. Debreczen, Misc.)

Triumphatrix Fidelitas sive Divi Stephani Regis Hungariae e Conrado Imperatore Parta Victoria. U. ott. (Szl. Kecskemét és Debreczen.)

Zakovics Lukács: *Lilium inter Spinas Purpureum*. U. ott. (Szl. Kecskemét és Debreczen: L. i. S. P. seu *Arthemiae gentili Patre saetae veritatis ergo a Fratre suo flos caesus*.)

Oszlányi Ferdinánd: *Ira Odium Generans in Guilielmo III. Neapoleos et Siciliae Rege*. U. ott. (Szl. Debreczen.)

Lendvay Anzelm, mag. Princip. et Parv. Maj. cum quibus produxit actionem circa finem anni. U. ott.

Virtus Post Funera In Milo Persa Episcopo. U. ott. (Ny. szl. Kecskemét, Misc.)

Caeca manuductio in Alexio Pupilli Constantinopolitani imperii tutore cum eodem sublato. U. ott. (Ny. szl. Kecskemét.)

Vitzmann (Vicemann) Bernát: *Impietas novercae*, seu Crispus a patre suo coronatus, insidiis Faustae misere prostratus. Pest, C. J. (Szl. Kecskemét.)

Zsidanics Joakim: *Typus iustitiae*, U. ott.

Proteus patrem in omnem versatilis, sive multorum pater filiorum Bromius (vigjáték). U. ott. (Ny. szl. Kecskemét.)

Laurus flos prae aliis floribus diuturnissima seu Martis gloria fati vicissitudinis ignara iugiter florens & c. U. ott. (Szl. Kecskemét és Debreczen.)

1732. *Nihil cum fraudibus* sive Fedardus innocens fraude et casu pressus non oppressus. Besztercze. (Szl. Temesvár, Debreczen.)

Aurum in fornaci probatum sive Divus Pelagius Martyr Corona Laureatus. Debreczen. (Szl. Debreczen, Misc.)

Inevitabilis Fati Sors olim In Mathia Corvino genuinè declarata. Korpona. (Szl. Debreczen, Misc.)

Pater Patris sive Atys mutus Croesi filius in liberando a morte Patre loquelaee et solii Paterni possessor, in scaenam exhibitus. Nyitra. (Szl. Kecskemét és Veszprém.)

Invidia Jugulata sive Caracallae ob Germanum Suum Getam crudeliter erectum miserabilis sed iustus interitus. U. ott. (Szl. Kecskemét.)

Oppressae innocentiae victoria, seu Dacius strato hoste favente numinis ope regia insignitus corona. Pest, C. J. (Szl. Kecskemét.)

Ex Saulo Paulus, e Leone pervicti divini gregis magister. Sub Allegorica Sileni Amaryllidem persequentis adumbratione. U. ott. (Szl. Temesvár.)

Volatile imperium, seu Lusatius post Iacchi fata Biberiae heres. U. ott. (Ny. szl. Kecskemét.)

Reconciliatio Inter Discordes Childebertum Et Clotarium Germanos Fratres. Privigyé. (Szl. Debreczen.)

(P. Simon ?) *Fraus & dolus nemini patrocinantur* sive Maurus & Ascanius duces Mediolanenses suis ipsi insidiis illaqueati. Szeged. (Szl. Veszprém.)

1733. Filgershoffer (Vilgerchoffer) Alfonz: *Nova fodina salis in Mar-matia* (III. Károly tisztt.) Ez volt az első színi előadás Mármaroszigeten. C.

Léday Lénárd, produxit actionem *de Amane Suspenso*. Nyitra. C. J. (Szl. Kecskemét: *Mardocheus de Amane sibi capitali triumphans*.)

Nozdoviczky Severin, mag. Syntax. et Gramm. cum quibus produxit actionem cui titulus: *Oraculum Solonis*. U. ott. (Szl. Debreczen. *Nullus In Vita Beatus* Oraculum Solonis Ad Craesum Lydorum Regem se se beatissimum turgide, at secus atque evenit, existimantem.)

Incrementum Ovilis Oecumenici in Ungaria Per Augustissimum atque Invictissimum Imperatorem Carolum VI. Regem Ungariae etc. etc. Clementissimum sub Allegoria Bucolico-Dramate *Gyarapodása a Közönséges Akolnak*. Magyar Országban A Felséges és meg Győzhetetlen Romai VI. Károly Császár s' Magyar Ország Kegyelmes Királya által Hémes beszéd alatt a Nyitrai Scholarum Piarum Hatodik, és ötödik Iskoláitúl Pásztori beszédben. U. ott. Argumentum latinul és magyarul Kecskeméten.

Kalocsai Kelemen, mag. Princip. et Parv. Maj. cum quibus produxit in publicam actionem *de Athamante Rege Thebarum*. Nyitra, C. J.

Tyrannus Maternus Amor Prolis & sui Carnifex In *Ino Thebarum Regina* expressus. U. ott. (Szl. Debreczen, Misc.)

Hranák Tamás: *De Andrea rege Hungarorum*. Pest. C. J. Ny. szl. Kecskemét: *Discors amicitia*, sive Andreas rex Hungariae Salamone elevato a Bela solio privatus. Ez utóbbi cím alatt színre került 1735-ben is.

Redivivus e cinere Phoenix vel Perseus paterno depositus throno post fata patris Demetriique fratris in solio victor. U. ott. (Ny. szl. Kecskemét.)

Invicta Themis sive Gygantomachia ab Jove fortiter confecta. Privigyé. (Szl. Podolin.)

Ecclesia adversus quam Portae Infernales non praevalerunt. U. ott. (Szl. Debreczen.)

Borsos Dénes: Actio intitulata *Fulgidum Virtutis speculum*. Szeged, C. J. (Sárközy ?) Sándor: Actio, cui titulus *Publici et privati boni assessor*. U. o.

Borsos Dénes előadatott három »actio«-t: 1. *Mirabilia opera*; 2. *De Galliano Idololatra*, in novo Theatro (Halmi: A vaczi főgimn. tört. 1895/96. 18. l.); 3. *Mundi voluptatibus ... secessio*. Vác, C. J.

Kalotsay Kelemen »in novo Theatro primus« adatott elő egy színművet: *Tragica et Cumulata Ullio Deserlae Vocationis Divinae*. U. ott. (Szl. Veszprém. T. et c. u. d. v. d. in *Coryntho filio et Andronico patre consultore pessimo*.) 1734. is színre került.

1734. Filgershoffer (Vilgerzhoffer) Alfonz: *Voluntarius ab aula exul*. Mármarosziget, C.

Tarnóczy Jeromos, mag. Rhet. et Poetarum cum quibus produxit 29. Augusti actionem scenarum 32 in qua *Victoria* repraesentabatur ad *Senderoviam de Alibego Turcarum Imperatore reportata per Stephanum Bathorium Vojvodam Transylvaniae et Paulum Comitem Kinizsium*. Nyitra, C. J.

Gyurovics Glycerius, mag. Syntax. et Gramm. cum quibus produxit Drama de Fratricidio ab Atila in Buda Patrato cui titulus: *Thronus purpuratus sanguine Budae pro regis a germano fratre Atila rege lancea transfossi*. U. ott.

Cörver Elek br., mag. Princip. et Parv. Maj. cum quibus produxit Drama: *Theodosii Senioris sub Valente Imperatore Martyrium*. U. ott.

Parlay Lőrincz: 1. *De Christo nato* (allegorikus játék). 2. *Tempus omnia aequat*. Pest, C. J.

Molnár Máté: *Scena innocentiae in Joseph patriarcha coronatae*. U. ott. (Szl. Temesvár. Collecta, 10.)

Lidl Hippolit: *Perierat et inventus est*. U. ott.

Kaiszer Amadé: *In securitate no[n] praefidendum*. (Lucullus vir nobilis de vita temporali nimium securus aeternum moritur.) U. ott. (Ny. szl. Kecskemét.)

Infantia Deo Sacrata. U. ott. (Ny. szl. Kecskemét. I. D. S. seu non irriti typus amoris, proprio Christi sanguine in Justo et [?] Pastore depictus.)

Vialcinium Anile, sive *Prophetia de Marco Pasche dante*. Privigye. (Szl. Debreczen, Misc.)

Cörver János br.: *Deliciae Dei cum Filiis Hominum*, seu *Dulce ac salutare Pueri Jesu cum piis adolescentulis convivium*. Budae, 1734., infima classis grammaticae. Vác, C. J. (Ny. szl. Debreczen és Kecskemét.)

1735. *Dux conspicuus fide Idantysus, a quo Philomusus in Helicon adiutus est*. Besztercze. (Szl. Nemz. Múz. és Petrik I. 577.)

Vivida Martis imago sive Joannes Armeniae rex, dein asceta, patriae regniue propugnator ferreus, & Turcae terror. U. ott. (Szl. Temesvár, Collecta 10.)

Oszlányi Ferdinánd: *De valente ssam Trinitatem negante Ariano imperatore*. Kecskemét, H. D.

Manina Arzén: *Vectigal devotum literariae inventus*. Mármarosziget. C. (Szl. Pest, Erd. szin.)

Nagy Anzelm, mag. Princip. et Parv. Maj. cum quibus produxit actionem de Pythino Rege et Filio Nicomede cuius titulus fuerat: *Qui fodit alteri foveam incidit in eam*. Nyitra, C. J. Nitr. (Szl. Veszprém, Innoc.)

Klasszensz Ágoston, mag. Syntax. et Gramm. cum quibus produxit actionem, cujus titulus fuit: *Tyrannis expugnata*, seu: *Dionisius iunior a Dione e solio deiectus regnoque profligatus*. U. ott. (Szl. Debreczen.)

Bechart Vilmos, mag. Parv. Min. etc. cum quibus 18 Augusti produxit actionem, cui titulus: *Ingratitudo in Cassano a suis discentibus prodito exhibita*. U. o.

Borsos Dénes: 1. *Contemptus dignitatis*. 2. *Repertus ab Amynta grex*, sive genus humanum a Christo redemptum (allegorikus előadás, declamatio). Pest, C. J.

Cörver Elek br.: *Victor incudis et mallei Adamas Leonides*. U. ott.

Cörver János br.: *Leander optimam partem elegit*. U. ott. (Szl. Debreczen.)

Gyurovics Glycerius: 1. *Duae theatrales et scenicae declamationes*:

α) in *Bacchanalibus*, cui titulus: *Restauratio Bacchi*. β) *Allegoria*. Ecloga.

2. *Opima Laurorum ...* (actio). Vác, C. J.

Fontani (Fontányi) Ede: *De Celso et Juliano Martyribus*, cui titulus: *Celsus Puer Magnus Coram Domino* (actio). U. ott.

Zsidanics István: 1. *Comico-Dramate actio*. 2. *De Papyrio*, cui titulus: *Practextatus Consularis Papyrius* (actio). Vác, C. J. (Szl. Temesvár, Coll.)

1736. Messina Menyhért 1736-ban bejegyzí, hogy Debreczenben nem volt hely actiók előadására. Debreczen, C. J.

Skulteti Sámuel: 1. *Perniciosa auri fames*. 2. *Coronata clementia in Davide rege*. 3. *Ars amoris divini in creaturas*. 4. *Nobile connubium Cyri cum Aspasia*. Pest, C. J.

Lidl Hippolit: *Mavortia sub galeis aetas*. U. ott.

Lanczinger Ferencz: *Palerna educatio Zenonis adversus gratos suos*. U. ott. (Szl. Veszprém, Innoc.)

Hrabowski Pál a grammatistákkal előadatja: *Pastor bonus in Ottone Bambergensium episcopo figuratus*. Rózsahegy, C. S.

Molnarovics János: *Actio cum declamatione*. Szeged, C. J.

Prileszky Mihály: *Actio de Dionysio, Dione et filio eius Arili* (?). U. ott.

Stemmenszky Tádé: *Actio Friderici Romani Imperatoris et filii eius Maximiliani*. Vác, C. J.

Filgershoffer (Vilgerczhoffer) Alfonz: *Poetae extra Heliconem interitus* (actio). U. ott.

Bechárd Vilmos: *Pugna Quotidiana* (actio). U. ott.

1737. *Peregrinatio vita hominis*. In fabulosa Ulyssis navigatione genuine depicta. Besztercze, (Szl. Temesvár, Coll. 10.)

Kácsor Keresztély, mag. Rhet. et Poetarum cum quibus produxit actiones quinque. Közöttük pontosabban megjelölt csak kettő: 1. »*bacchanalistica*« *de Diogene*; 2. *de Alexide* in Majo. Nyitra, C. J.

Jurgia Codri magni Scholae Piae magistri pro patriae libertate sponte victimati. Nyitra. (Szl. Temesvár, Coll. 10.)

Haeres exhaereditatus sive Themistocles Neoclis unigenitus ob seigniores à Patre mores renunciatus exhaeres, disciplinae tandem semet dedens, sub nomine peregrino Amarici factus patris sui adoptivus. U. ott. (Szl. Veszprém, Innocentia.)

Dobraniczky Lázár: 1. *Lucus in gaudia versus*. 2. *Rebus in adversis patientia Socratis philosophi*. 3. Átdolgozás Plautusból. Pest, C. J.

Rátay Egyed: *Immoderatus furoris impetus*. U. ott.

Schwarzl Károly előadatott színdarabot. U. ott.

Prileszky Mihály: *Actio de Philippo et Pausania*. Szeged, C. J.

Kayser Ignác: *Actio de Sancto Vito Martyre*. U. ott.

Vavrik Ödön: *Edmundus Juvenilis exemplar* (actio). Vác, C. J.

Léday Lénárt: 1. *Mendax Propheta*, de Joanne Campano Cliviensium Ministro. 2. *Bucolicus Dramaticus mixtus*. 3. *De Ecclesia ab haereticis adulterii, sive defectionis accusata et absoluta, cui titulus: Ecclesia Xti Sponsa*. 4. *Infelix exitus*. U. ott.

Zsigmondovics Illés: *De filia Judicis Israelitici* ... (actio). U. ott.

1738. *Universalis scientia* a puero Salauno in uno Ave Maria pie tradita. Nyitra. (Szl. Veszprém, Innoc.)

Deményi László, prof. Rhet. et Poet. cum quibus produxit actionem cui titulus: *Victoria ad Szaram*. Nyitra, C. J.

Fontany Ede, mag. Syntax. et Gramm. cum quibus produxit Drama de Damocle Regias aspirante Delicias, sed Cognitas fastidiente cui titulus: *Sollicitae Regum Deliciae*. U. ott. (Szl. Budapest.)

Soós Imre, mag. Princip. et Parv. Mai. cum quibus produxit actionem de filio prodigo, cui titulus: *Lapis Magneticus* sive: Immensus Dei Amor erga animam ferream. U. ott.

Tapolcsányi Gergely: 1. Színdarab farsangkor. 2. 2500 versorból álló színdarab júniusban. 3. Harmadik színdarabját megírta, de a pestis fenyegető híre miatt nem adhatta elő. Pest, C. J.

Gráff Damján: *De Epaminonda*. U. ott.

Lenhárt Bernát előadatott egy kedves színdarabot (gratiosam actionem). U. o.

Porubszky Márton: *Maestas sacrilega in Aegysto Bulgariae rege*. Rózsahegy, C. S.

1738—1740. Anni vacant ob luem epidemicam. Szeged, C. J.

1739. A pestis miatt nem adhattak elő színdarabot. A tanítás is nehezen folyt. Pest, C. J.

1740. Nozdroviczky Severinus: *Imperium mortis*. (Úgy látszik, a pestis adta a darab tárgyát.) A többi magister a pestis miatt nem adott elő semmit. Pest, C. J.

1741. Petrasko Sándor, mag. Syntax. et Gramm. cum quibus produxit actionem de Leone Orientis Imperatoris Filio cui titulus: *Innocentia undique lula*, sive Leo Orientis Imperatoris Filius. Nyitra, C. J. (Szl. Veszprém, Innoc.)

Prileszky Mihály, mag. Rhet. et Poet. cum quibus produxit Comoediam: *Fidelis defensor Patriae*, Deo, Imperatori ac Populis Charissimus Nicolaus Eszterhaziuss. U. ott. (Szl. Privigye, Libellus.)

Bíró Dávid, mag. Princip. et Parv. Maj. cum quibus produxit actionem de Josepho Egyptiaco, cui titulus: *Innocentia pressa non oppressa* seu Joseph Patriarcha a Fratribus venditus ad culmen honoris erectus. U. ott.

A provincialis a dühöngő pestis miatt eltiltja a színelőadásokat. Pest, C. J.

1742. Petrasko Sándor, mag. Syntax. et Gramm. cum quibus produxit Tragoediam, de Almo et Bela ejus filio, cui titulus: *Colomanni in Germanum suum Crudelitas*. Nyitra, C. J.

Bíró Dávid, mag. Princip. et Parv. Maj. cum quibus produxit actionem de Aristobulo Judaeorum Rege et Sacerdote, cui titulus: *Sanguis Vindex Sanguinis*. U. ott.

Patonyi László, mag. Parv. Min. etc. cum quibus produxit actionem de Roberto trium Heroldi Angliae Regis filiorum Minimo, cui titulus: *Corona Virtuti debita*. U. ott.

Márciusban megnyílnak az iskolák, de színdarabot nem adnak még elő. Pest, C. J.

Rigó Ádám: Actio, cui titulus: *Fraus et dolus nemini patrocinantur*. De Mauro et Ananio Ducibus Mediolanensibus. Szeged, C. J.

Queck Antal: Actio, cui titulus: *Fidelitas Invidiae Victrix de Belisario*. U. ott.

1743. Schultz Ernő, prof. Rhet. et Poet. cum quibus produxit actionem de Saulo David persequente, cui inscriptio: *Rex Regum Deus*. Nyitra, C. J.

Színelőadás nem volt. Pest, C. J.

Dorinecz Chrysosthom: Drama sumpta ex Scriptura: *de Maria*. U. ott.

1744. Pryiaczy Julián: 1. *Chrysopholus avarus*. 2. *Fraudulentae ambitionis praemium*. Kisszeben, C. S.

Schultz Ernő, prof. Rhet. et Arithmetistarum, cum quibus produxit Tragoediam de Absolone Davidem Patrem Persequente cui inscriptio: *Justus et Pius Deus*. Nyitra, C. J.

Szélessy Gábor, mag. Poet. et Syntax. cum quibus produxit actionem cui titulus: *Debbora Mater in Israel*. U. ott.

Orosz Zsigmond: *Libertas urbis Pestanae* a... Hercule Carolo V. duce Lotharingiae... sub schemate pomorum aureorum per Herculem ex hortis Hesperidum ereptorum exhibita. Pest, C. J.

Zsigmondovics Illés: 1. Drama Bacchanalisticum *de Joca Helnone cum Uxore et filiis tragice occiso*. 2. *Bellum Persei* cum [olvashatatlan szó] exprimendo Libertatem Liberae regiaeque Civitatis Szegediensis. Szeged, C. J.

Bernátsky Ambrus: Actio, cui titulus: *Supplex Adolescentum legatio urbem Troiam obsidione vindicans*. U. ott.

Lang Fülöp: Actio, cui titulus: *Fidei et Castitatis victima* Sanctus Pelagius ab Abderameno Rege Cordubae Christi causa morti traditus. U. ott.

Manina Arzén: 1. *Castor et novissimus Pollux* (actio). 2. Bucolica. Vác, C. J. Valensius (így!): *Pelagius* (actio). U. ott.

1745. Orosz Zsigmond, prof. Rhet. et Arith. cum quibus produxit actionem cui titulus: *Antiquissima Esztoradum Virtus*. Nyitra, C. J.

Metter Péter: *Actio de Reginaldo Bulgariae rege proprio genitore exoculato*. Szeged, C. J.

Prileszky Mihály: 1. *Anima Sponsa Christi* (actio). 2. *Romulus et Remus* (actio). Vác, C. J.

Dinges Lénárt: *Bajazel* (actio). Vác, C. J.

1745–1746. A catalogusban nincs bejegyzés. Pest, C. J.

1746. Orosz Zsigmond, prof. Rhet. et Arith. cum quibus produxit in Bacchanalibus 1. actionem cui titulus: *Connubium Hyerotheae Calliditate*

festiva elusum; 2. *Urbs et Arx a Manlio Torquato asserta* a M. Furio Camillo restituta. (Szl. Kecskemét.) Nyitra, C. J.

Zsigmondovics Illés, mag. Princip. et Gramm. cum quibus produxit actionem cui titulus: *St. Felicitas septem filiorum bis Mater*. U. ott.

1747. Prileszky Mihály: *Abimelech* (három felv.). Vác, C. J. (Szl. Kecskemét.) *Christus unus pro omnibus*. Sub imagine Codri Atheniensium regis, pro patria, suorumque incolunitate mortem appetentis dramatice exhibitus. Nyitra, C. J. (Szl. Privigye.)

Unitas sine Unitate in sectariis inter se pugnantibus, et mire in Ecclesia Christi divexenda (igy!) conspirantibus. U. ott. (Szl. Privigye, Libellus.)

Orosz Zsigmond: 1. *De Icaro* ob liberalitatem vini a rusticis interempto (farsangi játék). 2. *De Severino Boetio*. Pest, C. J.

Queck Antal: *De Heracliano comite*. U. ott.

Hell Engelbert: *De Adrasto*. U. ott.

Actio Bachanalistica. Privigye (L. Takáts S., Benyák B. és magy. oktatás-ügy 115. 1.).

Patonyi László: Actio, cui titulus: *Tomyris Scythar[um] Regina*, Cyri Persiae Regis Internecone amissionem Filii persecuta. Szeged, C. J.

Deposuit potentes de sede, et exallavit humiles. Luc. I. Olim in Manasse graphice expressum. Veszprém. (Szl. u. ott, Innoc.)

1748—1751. Nem jegyezték fel az előadott darabok czímeit. Pest, C. J.

1748. Rigó Ádám, Duae actiones: 1. *Infidelitas ambitioni juncta crudelis hominum pestis*; 2. *Vindicta alterius vindictae mater est*. Szeged, C. J.

Nagy Jeromos: Actio, cui titulus: *Virtus fortissimum regnandi ius*. De Bela fratrum Solium, excusso Salamone Regis Andreae I-mi Filio, occupante. U. ott.

1749. Biró Dávid: Tres actiones: 1. *De Bacchi Gymnasio*. 2. in quadragesima *Christus sub figura Isaaci* (?). 3. *Joannes Corvinus Regni Hungariae gubernator manu latronum auxilio crucis liberatur*. U. ott.

Thoma Bálint: *Deposuit potentes de sede*, adumbratum est in Bajazethe primo Turcarum imperatore et Tamerlano Magnae Tartariae Principe. U. ott.

1750. Petrasko Sándor, prof. Rhet. et Arithm. cum quibus produxit actionem, cui titulus: *Sapientis est mutare in melius consilium*. Nyitra, C. J.

Richter Donát, prof., Poet. et Syntax cum quibus produxit. 1. *Eunuchum Terentianum*. 2. *Barbarismum et Soloecismum* sive: Priscianum Vapulantem (ex Frischlino). U. ott.

Biró Dávid ob imminentem Theatri ruinam nullam actionem produxit. Szeged, C. J.

1751. Cziffkay István: *Aequa Bilanx*, sive Calo-Joannes Catacunzeni inique throno potentis per vindicem Nemesim tela retundens in solium relatus. Kecskemét, C. J. (Szl. u. ott.)

Temlényi Remig: Az egész ifjúsággal egy *Fraus in authorem conversa* című plautusi stílusú darabot adatott elő. Kisszeben, C. S.

Emerich Vincze, institutor Poet. et Syntax. cum quibus produxit actionem Tragico-Comicam, cui nomen: *Sigismundus ex Parricida Martyr*. Nyitra, C. J.

Soós Imre, mag. Gramm. et Princip. cum quibus produxit actionem cui titulus: *Ultima Urbis Jerusalem Desolatio a Daniele praedicta*. U. ott. (Szl. u. ott.)

Pataki Fábán, Bacchicam produxit actionem. Szentgyörgy, C. S.

Pniacsek (Pnyiaczy) Julián: *De Jacob et Esau fratre*. (Drama; in restituto theatro.) Vác, C. J.

Hell Engelbert: . . . *Pium in parricidio* . . . (A cím többi része olvashatatlan.) U. ott.

1751—1754. Ob defectum Theatri prodixerunt nihil. Szeged, C. J.

1752. Korecz Orbán: 1. *De Landelino ex Juveni optimo, pessimo facto*. 2. *De Salamone Rege Hungariae* corona exuto a Geysa et Ladislao. Kecskemét, L. S.

Richter Donát, institutor Rhet. et Arith. cum quibus produxit: 1. in Bacchanalibus comediam cui titulus: *Convivantes*; 2. Praemialem, quae inscripta est: *Ladislaus Pius et Fortis*. Nyitra, C. J.

Soós Imre, mag. Poet. et Syntax. cum quibus usu diu ab exordio Scholarum habuit actionem de clade Hungarorum ad Mohács, cui titulus: *Luc-*

tuosus Ludovici II. Hungarorum Regis ad Mohács Occasus. Nyitra, C. J. (Szl. 1. EPhK. 1912 : 62.)

Kupcsolics Adalbert, mag. Gramm. et Princip. cum quibus scenice exhibuit : *Pelagium Martyrem.* U. ott.

Szőllősy Jenő, institutor Maj. et Min. Parv. et Coniug. cum quibus in Julio dramate exhibuit : *Numitorem ab Romulo et Remo Albano Solio Restitutum.* U. ott.

Szathay Kornél : *Globus conspirationis* disiectus de Alexandro Mammeae vindice nefariae factae in se coniurationis. Vác, C. J.

Modrowszky Farkas : *Titus Manlius Torquatus Paternorum imperiorum vindex* (actio.) U. ott.

Koroda Teofil : *De septem Martyribus dormientibus.* Veszprém, C. J.

Hulinyi Jónás : *De Theoxena et ejus prolibus.* U. ott.

1753. Krestyenanszky Ödön : Drama idyllicum *de origine huius regiae civitatis* sub allegoria Carthaginis ab Elisa Tyriae regis filia conditae. Kisszeben, C. S.

Richter Donát, moderator Reth. et Arith. cum quibus produxit actiones duas : 1. *Tymon Misanthropos* ; 2. *Childericus Restitutus.* Nyitra, C. J.

Kázmér Demeter, institutor Poet. et Syntax. cum quibus produxit actionem cui titulus : *C. Julius Caesar in Curia Necatus.* U. ott.

Szőllősy Jenő, moderator Gramm. et Princip. cum quibus *Atilam per Leonem Mincio Pulsam* in Scenam dedit. U. ott. (Szl. Kecskemét : *Dei Regis Supremi Atilam orbis Metum per Leonem Magnum ad Mincium Coercentis mire in humana imperia potestas.*)

Petrasko Sándor : 1. *Comitia Bacchi.* 2. *Rex Stephanus Hungarorum Apostolus.* Vác, C. J.

Emerich Vincze : 1. *Paralyticus ad sanitatem revocatus* (actio). 2. *Fides, Spes et Charitas pressae quidem, sed non oppressae.* U. ott.

Zsiger Sándor : *Marco Curtio Romanorum iuvenum inclytissimo salus Patriae ante vitam* (actio.) U. ott.

Rátay Egyed előadatta Cziffkay István *Postliminium virtutis és Boricsics Máté Mendacii damnium irreparabile* cz. darabját. Veszprém, C. J.

1754. Schinthal Glycerius : 1. *Poenulus Plautinus.* 2. *Antigonus, Macedonum rex, in nece Mithridati inferenda delusus.* Kecskemét, L. S.

Botka Albert : *De Sancto Ladislao Hungariae Rege adversus Salomonem in se saepius rebellem triumphante.* U. ott.

Szomy Lajos : *Imprudens Jephthe votum.* U. ott.

Tárnóczy Jeromos darabot adatott elő. Kisszeben, C. S.

Lihán Paulin, institutor Poet. et Syntax. cum quibus in Scenam dedit : *Danielem in lacum missum.* Nyitra, C. J.

Holló Imre, moderator Gramm. et Princip. cum quibus *Joannem Baptistam ab Herode ferro percussam* in Scenam dedit. U. ott.

Thomas Nádasdius arcis Budensis sub Ferdinando I. Gubernator. Pest. (Szl. Egyet. kvtár.)

Kázmér Demeter : 1. *Extrema gaudii Luctus occupat* (actio). 2. *Luctuosus Ser. Galbae Romanorum imperatoris exitus.* Vác, C. J.

Perczel Imre : *Insignis Pietas adversus Patrem mire coronata* (actiuncula.) U. o.

Emerich Vincze egy pásztorjátékot mutatott be. Veszprém, C. J.

Thoma Bálint : Actio, cui titulus : *Mars novae Vitae auctor, Sive Bellum secundum S. Stephani Regis cum Gyula Transylvaniae Principe.* U. ott.

1755. Lihán Paulin, prof. Rhet. et Arithm. cum quibus in Scenam dedit. 1. *Menenium Agrippam populum a Sacro Monte reducentem.* 2. *Nicolaum Eszterházyum de Belhelenio Triumphantem.* Nyitra, C. J.

Nagy Jeromos, prof. Poet. et Syntax. cum quibus produxit. 1. *Isacum in Quadragesima.* 2. *Josephum Egyptium a Fratribus Agnitum* in Junio. U. ott.

Holló Imre, institutor Gramm. et Princip. cum quibus Mense Julio in Scenam dedit : *Amanem.* U. ott.

Béldi Gergely : *Jephthe.* Pest, C. J.

Tárnóczy Simon produxit actiones duas in Refectorio : 1. *Suam.* 2. *Plautinam.* (*Menaechmi.*) In fine Scholar. rursus duas. 3. *Suam.* 4. *Plautinam*

(*Autularia*), quae in novo theatro productae sunt. Szeged, C. J.

Schintall Glycerius: 1. *Ulysses in Ithacam reversus* Penelopen a procis vindicans. 2. *Tantalus a Diis conlitis terras perambulantibus ad infernum praecipitatus*. Vác, C. J.

Horkai Ágoston: *Socrates sua cum Sapientia et Virtute, invidia stultorum, Fraude malorum, Errore et exemplo Judicum, Dolore Athenarum neci datus*. U. ott.

Szomy Lajos produxit . . . *Ericum Puerum Daniae Regulum*. U. ott.

A ház alapítójának, Dessewffy István tábornoknak, életéből vett darab. A darabhoz a szepesi várból hoztak valódi fegyvereket, török zászlókat. Kiszében, H. D.

1756. *Judicium Paridis correctum*, aureum haereditarium provinciarum pomum Palladi Austriacae adjudicatum. Besztercze. (Szl. Temesvár, Coll. 10.)

Homolay Tádé: *De Gilimere, Vandalarum rege*. Kecskemét, L. S.

Imrich (v. Emerich) Vincze: *Juppiter oboedientem Palladi Juventutem Regni sui scribit heredem, reluctantem varie coërcet* (actio allegorica). U. ott.

Kuriss Ádám: *De Hermenegildo, Leovigildi, Gothorum regis, filio*. U. ott.

Schintall Glycerius: *Bogores rex Bulgariae*. Kiszében, C. S.

Modrovsky Farkas: *Mathias Corvinus et Michael Szilágyi cum Gara palatino* (mixtim Hungarice). U. ott.

Lihán Paulin, institutor Rhet. et Poet. cum quibus produxit 1. in Februario: *Menophilus, civis Atheniensis assentationibus delusus*. (Szl. Kecskemét.) 2. *Josaphat Rex Judae de Moabitibus triumphans*. Nyitra, C. J.

Temlényi Remig, institutor Poet. et Syntax. cum quibus produxit Drama cui titulus: *Bogoris plus Patriae quam filii Pater*. Nyitra, C. J. (Vö. Schintall G.-nak szintén 1756-ban Kiszébenben előadott darabjával.)

Korecz Orbán, institutor Gramm. et Princip. cum quibus dramate exhibuit: *C. Mucium Scaevolam*. U. ott. Valószínűleg Pécsy Domokosnak 1722-ben Pesten és Szegeden színre került s nyomtatásban is megjelent drámája. (L. az 1722. évnél.)

Victorisz Gergely, institutor Maj. Parv. cum quibus produxit puerice: *Dasium Martyrem Puerum*. U. ott.

Darius. U. ott. (A szöveg Nemz. Múz.)

Inermis Rex cum Deo Armis potentes vincit. Nyitra. (Szl. Kecskemét.)

Tarnóczy Simon: *Plauti Pseudolus*. Szeged, C. J.

Perez Manó: *Actio*. U. ott.

Nagy Jeromos produxit: 1. *Animam*. 2. *Davidem poenitentem*. 3. *Abso-ionem Patri conciliatum*. Vác, C. J.

1757. Szeless Bálint: *De Corbulo Sene sub titulo: Fraus et Dolus nemini patrocinantur*. Kecskemét, L. S.

Homolay Tádé: *De Augusto Caesare et Caracotta praedone publico*. U. ott.

Messina Menyhért, produxit: 1. In Bacchi feriis actionem *Teophani et Ghygae*; 2. *Militem gloriosum* Plauti partim carmine hexamet. et pentam., partim periodica oratione in theatro declamari fecit. 3. *Pietas Coriolani erga Veturiam*. Kiszében, C. S.

Kiss István: *Claudii Lugani in filium animadversio*. U. ott.

Králik Ignác: *Julii Caesaris in Domitium clementia*. U. ott.

Lihán Paulin, prof. Rhet. et Arithm. cum quibus Bacchi feriis produxit actionem cui titulus: *Mercurius Neglecti Fani Acerimus Vindex*. Nyitra, C. J. *Severinus Boetius*. Pest, C. J. (Szl. Kecskemét.) Valószínűleg Orosz Zsigmondtól 1747-ben Pesten már előadott dráma. (L. ott.)

Perez Emánuel: *Actio comica*. Szeged, C. J.

Tuschlajtner Kajetán: *Drama*. U. ott.

1758. Korecz Orbán: *Amalecita*, qui delata ad Davidem Saulis coronā occisus est, quod spe praemii a se Saulem interemtum mentiretur. Kecskemét, L. S.

Perez Emánuel: 1. *Actio theatralis de Bertholdo et Ambrosio*. 2. *Actio hungarica*, cui titulus: *Adakozó öregről és fősvény ifjúról*, vígjáték. Szeged, C. J.

1759. Korecz Orbán: *Megabasii arrogantia*. (Dion. Halicarnassusból.) Kecskemét, L. S.

1760. Queck Antal, mag. Poet. et Syntax. cum quibus produxit Drama, cui titulus: *Solimannus*. (Szl. Kecskemét.) Nyitra, C. J.

1761. Szylcz Károly: 1. *Exercitatio Dramatica de rustico*, qui fraude adversarii sui medicum se profiteri cogitur, cognita vero ignorantia, misere vapulat. 2. Altera exerc. dr.: Super illo Horatii: *Licet superbus ambules pecunia, fortuna non mutat genus*. De Liberto facultatibus suis tumente atque ideo spreto genere suo ad nobiliorem sortem adspirante, quam in rem cum omnia sua alienaque imprudens convertisset tandem ad extremam redigitur paupertatem. Debreczen, C. J.

Szőllősi Jenő: Actio Theatralis. Vác, C. J.

1762. Horányi Elek: 1. *Themistocles*. 2. *Stilico*. (Mindkettő Claus Antal S. J. drámája.) Kecskemét, L. S.

Petrik Keresztély: *Judith Bethuliam liberans*. Kisszeben, C. S.

Dugonics András egy magyar nyelvű színdarabot adat elő. Szeged. (L. Prónai A. Dugonics András életrajza. 40. l.)

Paschgall Adolf: 1. *In Jasone* de adepta purpura gratulatus est. [Kinek: nem említi a cím.] 2. Actio Theatralis. Vác, C. J.

Jomeján Sándor: Actio. U. ott.

1763. Keller Zsigmond: Actio dramatica: *Virtus premitur, non opprimitur*: Assumpto Josepho Patriarcha e vinculis mire Dei Providentia liberato et ad Regiam dignitatem erecto. Debreczen, C. J.

Szluha Ferencz: 1. Drama super eo Phaedri: *Virtutis experts verbis iactans gloriam ignotos fallit, notis est derisui*. 2. *Cyri in regem erectio ludis bucolicis expressa*. 3. Drama *De Josepho Calas[antino]*, cum divino afflatus instinctu, primum curam mentemque adjecit ad suscipiendum paupertatis praesidium. U. ott.

Belányi Bernardin két drámát adatott elő: 1. Plautus *Captivi*je után; 2. egy másikat, melynek czíme és nyelve nincs közölve; tárgya: Aurelius gondosan nevelt fiait Mercurius oltalma alatt gimnáziumba küldi, de ezek rossz útra akarnak térni, azonban Mercurius visszaterele őket a jó útra. Nagykároly, C. J.

Mlinkay Alajos: 1. Actio bacchanalistica: *Bacchi famulitium a Pietate convictum*. 2. *De pugna B. Jos. Calasancii*, quam puer cum daemone inire non exhorruit. Rózsahegy, C. S.

Kosztka Mihály produxit unum drama. Mármarosziget, C.

Jomeján Sándor: Ex Plauti *Menechmis*. Vác, C. J.

Schaffrath Lipót: Actiones duas: 1. In Bacchanalibus. 2. Plautinam expurgatam, scilicet *Aululariam*. U. ott.

Egy cím nélküli verses latin színdarab. (Személyek: Haeresis, Sopor, Mors, Aerumna, Paupertas, Apollo, Pallas, Atlas, Flora stb.) Talán Vácson került színre. (Kecskemét, Levár.)

1764. Kiparszky Tóbiás: Actiuncula: *A talentumok*. (Máté 25., Lukács 19. Szept. 2.) Nagykároly, C. J.

Paschgall Adolf, Plautinam produxit actionem. Vác, C. J.

1765. Kiss István, produxit cum poetis, syntaxistis et grammatistis actionem Plautinam. Mármarosziget, C.

1766. Karaba Ágoston: 1. Plautina una in Bacchi feriis. 2. Actio oratoria. Kecskemét, C. J.

Mravik Imre: *Saladinus Turcarum rex*. Kisszeben, C. S.

Szluha Ferencz: 1. *Attalus*. 2. *Diocletianus resignato imperio privatim vivens*.

3. *Cincinnatus in dictatorem electus*. U. ott.

Kiss István, cum rhetoribus, poetis et syntaxistis produxit 1. unam Plautinam, et 2. [alterum] drama honoribus Exc. D. Com. Georgii Apponyi dicatum. Mármarosziget, C.

Mlinkay Alajos, cum gram. princ. produxit actionem Bacchanalisticam, et circa finem scholarum comoediam. U. ott.

Podhratzky Mihály, perpulchram produxit Tragico-Comicam Actiunculam in Argumento assumens *Naramatinum Cochini Regem* quem Filius astu Regno privatum voluit. Tata, H. D.

Marsovszky Dániel: *Machab. Matathias, Gentilismum destruens*, ac Filios suos Simonem et Judam ad verum Dei Cultum cohortans. Arrisit mirum in modum haec Actiuncula perelegans. U. ott.

Krolík Vazul, produxit 1. primam atque Tatae antea nusquam visam Comoediam; 2. in scenam dedit *Catreum Crelensium Regem*, Regnum et filios amissos post liminio recipientem, stylo Terentiano. U. ott.

Dugonics András: Plautus magyarra fordított s mocskaiból kitisztított *Menechmus* nevű vig szabású játéka. Vác. (A darab kézírata és szl. Nemz. Múzeum.)

Holly (?): *Pseudolus*, Plautus után. U. ott. (L. Prónai A.: A piaristák színjátéka Pesten a XVIII. sz.-ban. 45. l.)

Keszthelyi László: *Epidicus*, Plautus után. (L. Prónai id. h.) U. ott.

Saul meglérése. (L. Halmi: A váci főgimn. ért. 1896.)

1767. Karaba Ágoston: Poema Bucolicum, in 14 Idyllia distributum, in quo sub allegoria Daphnidis pro Patriae suae Arcadiae peste laborantis salute immolati, Christus Dominus mundi redemptor est adumbratus. Kecskemét, L. S.

Lengyel Domokos, Kal. szt. József gyermekkorából dramatizált egyes jeleneteket. Szeged. (L. Pap J.: A piar. Szegeden. 307. l.)

Marsovszky Dávid: *Josephus Aegyptianus a Fratribus cognitus*. Tata, H. D.

Podhratzky Mihály, produxit 1. Methodo Plautina *Senem Philargum* turpis Avaritiae Prototypum. 2. *Magnanimus Heros Georgius Esloras* (Esterházy) ad Albam Graecam contra Turcos strenue dimicans et pro Deo, Rege et Patria gloriosissime occumbens. (Tragoedia.) U. ott.

Kossik Vazul: 1. *M. Curtius Romanus semel in hiatum Forensem pro Patriae civiumque salute praecipitans*. 2. In Hungaricum textum transtulit... Plauti *Captivos*... ut... iuvenes etiam in Vernacula patriaque lingua exercerentur. U. ott.

Pállya István előadatott 1. *Dárius* című magyar nyelvű darabot (1768. újra) és 2. egy pástorjátékot (*Alexis*); 3. *Pazarlay István és Szűkmarkossy* című magyar nyelvű vigjátékot. (Az utolsót közli Kováts Dezső I. K. 1907: 35. k. lk.) Veszprém, C. J. Takáts Sándor szerint (Pállya István élete. 18. l.) előadatta ez évben 4. Plautus *Rudens*-ét is.

Egyiptomi Józsefnek bátyjaitól való eladása. (L. Takáts S.: Benyák B. és a magyar oktatásügy. 99. l.)

1768. Kruzi Márton; Duae actiones comicae (ex Plauto). Debreczen, C. J. Hyross Sámuel: *Phylarchus*. Honoribus Joannis Gusztinyi Episcopi Nitriensis, qui in persona Phylarchi inducitur. Nyitra. Latin nyelvű iskoladráma. (Szövege Kecskemét, szl. Budapest és Kecskemét.)

Karaba Ágoston: Drama (4a Sept.) cuius argumentum: *tumullus Barcinonensis* a Sancto patre nostro Josepho Cal. Szeged, C. J.

Hájoss Gáspár: Comediae duae Plautinae 1. ad imitationem *Menaechmorum* Latine; 2. ad imitationem *Captivorum* Hungarice. U. ott.

Mayer Elek, duo dramata exhibuit: 1. *Aegrum mente magis, quam corpore*; 2. *Pseudolum*. Vác, C. J.

Gothardi Calasancius actiones 1. *Educationem bonam exspectantium*; 2. *Convivantium turbam* adumbravit, sed sine exspectato eventu. U. ott.

Koch Xavér, actionem Plautinam in hungaricum versam prod. U. ott.

Pállya István: *Ravaszi és Szerencsés*, Veszprém. (Magyar nyelven; 1. Takáts S. Pállya István élete, 29. l. Közli Horváth Cyrill EPhK. 1904: 433, 735, 828 sk. lk.)

1769. Poor Kajetán: 1. *Pietas principibus exhibenda*. 2. *Hercules in medio aerumnarum* ab Euristheo sibi impositas catenas detrectans. Debreczen, C. J.

Koppi Károly: *Mostellaria expurgata*. Nagykaroly. (Kézírata a Nemz. Múzeum kézírattárában, Koppi-gyűjt.)

Benyák Bernát: 1. *Mostellaria*, Plautus után (magyar nyelvű darab). 2. *Jódsz, Judea királya* (magyar nyelvű darab). Szeged. (L. Takáts S., Benyák B. és a magyar oktatásügy, 113 és 111. l.)

1770. Dugonics András, produxit unam Comediam cum plausu citius. Vác, C. J. Kétségtől a következő darabok egyike: 1. *Asinaria* Plauti expurgata. 2. *Opimius* (Holberg-Detharding Bramarbasának magyar átdolgozása). 3. Gyönygyösy. Vig Szabású Játék Mellyet elő adott D. A. Kegyes Oskola béli Szerzetes Pap, 1770. Midőn Vácson Ötödik és Hatodik Oskolát tanítana. (Az

előbbinek új, szintén magyar kidolgozása. L. Prónai A.: Dugonics A. életrajza, 61. 1.) Mind a három kézírata a Nemz. Múz. kézírattárában.

Száblik István Drama unum reprobatur exhibuit. Vác, C. J.

1771. Lihán Paulin: 1. *Solo furens*. 2. *Scholopia* (argumentum fictum). Debreczen, C. J.

Beraxa Miklós előadatott két komédiát. Kisszeben, C. S.

Koppi Károly: *Phormio* Terentii expurgata. Vác. Lat. darab, kézírata a Nemz. Muz. levéltárában. (Koppi-gyűjt. L. Frick József, Terentius hatása latin és magyar nyelvű iskoladrámáinkra. Kalasantinum, XV. 210.)

Kátsor Keresztély: *Daphnis*. Rendi vonatkozású pásztorjáték. (Megfejté az allegoriát a darabhoz csatolt Clavis allegoriae.) Előadták a piarista noviciusok. Privigye. (Központi Levár.)

Kosztka Mátyás a syntaxistákkal: *De Appollionio philosopho amissionem bonorum aequo animo ferente*. Rózsahegy, C. S.

1772. Lihán Paulin: 1. *Actiones comicae: Hercules in Bivio*. 2. *Theus ab Inferis redux*. Debreczen, C. J.

Kurcz Egyed: *Actio comica: Apollo ex Olympo proscriptus*. U. ott.

Simai Kristóf: *Mesterséges ravaszág*. (Ny. 1775. és évn.) Kecskemét. (L. EPhK. 1895: 478. sk. lk.)

Geraltovich Jeromos, előadatott egy drámát. Kisszeben, C. S.

1772. Beraxa Miklós előadatott egy drámát magyarul. U. ott.

Benyák Bernát: 1. *Megszégyenült irigység*, melyet Salamon hajdani Magyarország királyáról elől adatott szomorú játékba képez a nyitrai convictusbéli ifjuság. (Közli a drámát Prónai: A piaristák színjátéka Pesten, a XVIII. században.) 2. *Ambitio Vindicata*. Nyitra. (L. Takáts S., Benyák B. és a magyar oktatásügy 109. 1.) A latin dráma — szövege a Közp. Levéltárban — talán az előbbi latin alakja.

Kátsor Keresztély: *Rosa*. Allegoria, zenekísérettel. Privigye. Előadták a kegyesrendi novitiusok. (Központi Levár.)

Árvay Ágoston a syntaxistákkal *Paris* cz. darabot adat elő. Rózsahegy, C. S.

1773. Matarsai (talán Malotsai) Jenő: *Mostellaria* ex Plauto. Debreczen, C. J.

Csulik Alajos: *Polemon*, comoedia brevis, verbis Plauti et Terentii. Acta a nobili et ingenua infimae Grammaticae classis adolescentia. Debreczen. (Sz. Kecskemét.)

Geravltovics Jeromos előadatott két drámát a grammatikusokkal. Kisszeben, C. S.

Beraxa Miklós előadatott két drámát (latin és magyar). U. ott.

Révai Miklósnak egy drámáját adták elő. Veszprém, C. J.

1774. Beraxa Miklós előadatott: 1. drámát magyarul, 2. drámát az év végén. Kisszeben, C. S.

Altilius Regulus, tragédia. Kalocsa. (L. A kalocsai főgimn. története, 1895/6-ki értesítő, 23. 1.)

Kiporszky Tóbiás: *Fabricius*, tragédia, komikus tánczokkal. Kalocsa. (L. A kalocsai főgimn. tört. 22. 1.)

Német színjáték. Kalocsa. (A kalocsai főgimn. története, 1895/6-ki értesítő, 22. 1.)

Simai Kristóf magyar színdarabot adatott elő a syntaxistákkal. Kalocsa. (L. A kalocsai főgimn. tört. 22. 1.)

Átdolgozás Plautusból. Pest, C. J.

Árvay József a principistákkal ... produxit actionem publicam, qua *Furbis* (igy!) *ambitio in Fabio rustico senatoriam dignitatem prensante fugienda* proponebatur. Rózsahegy, C. S.

Filargus. (Magyar nyelvű színdarab.) Tokaj. (L. Takáts S., Benyák B. és a magyar oktatásügy 123—4.)

1774—1784. Benyák Bernát minden évben előadat színdarabot Pesten. (L. Prónai, A piaristák színjátéka 46. 1.) E drámák Benyák említett drámáin kívül ugyanazok, melyeket Takáts S. említ Benyák életrajzában, tehát: 1.

Hanno. 2. Manlius. 3. Nisus és Euryalius. 4. Zrinyi Miklós (ezek latin nyelvűek, s megvannak a Közp. Lev. tárb.) 5. Mauritius, keserves játék három végzésben (magyar nyelvű, szövege u. ott). 6. Cheribulus (Plautus Epidicusa után). 7. Stratipocles (nyelvük ismeretlen). Az 1. 2. 5. számúróól tudjuk, hogy Nagy-Károlyban is színre került.

1775. Csulik Alajos actionem comicam produxit, cui argumentum praebuit Juven. Sat. 14. *Velocius et citius nos corrumpunt exempla domestica vitiorum* stb. Kecskemét, L. S.

Szauer Ambrus produxit actionem tragicam. U. ott.

Meggyessy Paulin előadatott egy drámát. Kiszzeben, C. S.

Késmárky Nepomuk előadatott egy drámát. U. ott.

Beraxa Miklós előadatott egy magyar drámát. U. ott.

Publii Terentii *Adelphi* castigata. Pest, C. J.

1776. Koch Ferencz: Actio. Debreczen, C. J.

Neichel László: Actio tragico-comica *Titi Vespasiani Imperatoris Romani benignitas*, idiomate germanico. U. ott.

1. *Manlius*. 2. *Felix e' Felicianus*. 3. *Sydonius*. Kalocsa. (L. Takáts S., Benyák B. és a magyar oktatásügy, hol az utolsó szl.-ja is közölve van.)

Csulik Alajos: 1. *Marsupium*. (Ex Du Cygne.) 2. *Finis crudelium Sacrorum Iphigeniae sacerdotis*, ab se composita. Kecskemét, L. S.

Szauer Ambrus: Comedia Plautina *Menaechmorum*. U. ott. (Kiadta — átirva — Németh Károly a kecskeméti főgimn. Ért.-ben, 1903/4.)

Adelphi vagy Publius Terentius írásaiból magyarra fordított játék, melyet az ország hét főbírái és királyi táblája előtt élő nyelven játszott a Pesti Áhétatos iskolabéli nemes ifjuság. Pest, C. J. (Szl. Nemz. Múz.)

1776 (?). Fris György: *Infelix homo sive Sivenus adolescens*. Előadásának helye ismeretlen. (Közp. levéltár.)

1777. *Constantius*. Kalocsa. (L. Takáts S., Benyák B. és a magy. közoktatásügy 123. l.)

Rabenhuber Bernardus, prof. inf. schol. augusto mense reproduxit actionem hungaricam. Mármarossziget, H. D.

1778. Rabenhuber Bernardus. Die 20. aug. comes supremus Stephanus Andrassy natalizans theatri actione decoratus est per Bernardum Rabenhuber L. class. gram. magistrum. Mármarossziget, Acta gymn.

Malocsai Jenő: Die 4 Julii nobili theatri actione exceptus est Praesul Carolus Eszterházy episcopus Agriensis per Eugenium Malocsai human. prof. U. ott. A H. D. szerint ez tragica actio volt

Viski Ágoston. Die 8 septembris theatri actione exceptus est Exc. comes Paulus Festetich per P. Augustinum Visk: II. et III. class. gram. prof. U. ott.

Év nélkül. Bolla Márton: *Ariston* (magyar nyelvű színdarab). Nyitra. (L. Takáts S.: Benyák B. és a magyar oktatásügy. 106.)

Dugonics András: *Trinummus*. (Plautus után. Kiadta Perényi József a veszprémi főgimn. 1910/11-i ért.)

Koppi Károly: 1. *Theuropides*. 2. *Philocles*, latin drámák; 3. *Az erszény* (Du Cygne *Marsupium*-ának magyar átdolgozása). Nemz. Múz. kéziratár. (Koppi-gyűjt.; a 2-ra vonatkozólag l. Frick, Kalazantinum XV: 208., a 3-ra Alsze-gyhy EPhK. 1911: 663.)

Pálly István: *Rudens* (Plautus után). Latin darab, töredék a Közp. Lev.-tárban.

(?) Ede: 1. *Abusus libertatis Coercitus* (farsangi játék). 2. *Caroli V.-i in solitudinem transitus* (augusztusban). Kiszzeben, C. J.

Antisthenes. Kalocsa. (L. Takáts S., Benyák B. és a magyar oktatásügy. 122. l.)

1. *Nobilis Martyrum Flos*. Seu Cyprianus & Justina Martyres Florentissimi. 2. *Ignis Amoris inextinguibilis*. Philetus Hypsitaei Potentissimi simul ac Invictissimi Monarchae Filius, Spontaneam, prae amore Sponsae suae Psychillae, necem oppetens. Nyitra. (Szl. Debreczen, Misc.)

Fraus et dolus patrocinantur nemini, ne quidem mortis, angelo, & daemoni. Pest. (Szl. Veszprém, Innoc.)

Comedia producta a convictoribus. Tata. (L. Takáts S., Benyák B. és a magyar oktatásügy. 122. 1.)

1. *Dániel próféta*. 2. *Hét alvó testvér*. 3. *Titus*. Tokaj. (Magyar nyelvűek, az utóbbiban a szereplők magyarul, németül, tótul és latinul beszélgetnek vegyesen. (L. Takáts S., Benyák B. és a magy. oktatásügy. 23. 1.)

1. *Captivi* (Plautus után). 2. *Válts ki*. 3. *Kornis Boldizsár*. (A két utóbbi magyar.) 4. Egy cím nélküli latin darab (*Pythagoras* . . .) Kéziratos szövege a Közp. Lev tárbán. Előadásuk helye nincs feljegyezve.

PRÓNAI ANTAL hagyatékából.

ID. PÉTZELI JÓZSEF FRANCZIA LEVELEZÉSE.

Id. Pétzeli József szívesen levelezett francziául. A M. T. Akadémia kéziratára »Magy. Irod. Levelek 4-r. 143. sz.« jelzésű kötete — a melyből az alább kiadott levelek is valók — számos magyar és osztrák főúrnak és Mecaenasnak Pétzelihez intézett franczia nyelvű levelét tartalmazza; ezek köszönő válaszok műveit kísérő leveleire, melyek bizonyynyal francziául voltak írva.¹ De író társaival is váltott franczia leveleket. *Orczy* Lőrinczhez írt három franczia levelét kiadta Szilágyi István;² Pétzelinek 1787. márcz. 7-én és 13-án kelt leveleire, melyekben Youngfordításáról szól s *Orczy* nak ajánlja, válasz *Orczy* itt közölt 2. számú levele.

A következőket két kutató: Takáts Sándor és Kont Ignác, némileg felhasználta munkáiban, itt-ott egy-két sort, eredetiben vagy magyar fordításban, idéz is belőlük³, de teljességükben való betűhív közlésük nem lesz talán érdektelen.

1. sz. *Orczy* Lőrincz — Pétzelihez.

(1784. szept. ?19.)

Monsieur le Ministre!

J'ai reçu la votre du 5. d'Aout avec la charmante incluse que vous aviez la bonté de me communiquer; votre lettre, et la traduction⁴ m'ont causée autant plus de joye que c'est un argument de plus pour prouver que mes chères patriotes avancement sensiblement dans cette langue, la quelle par sa beauté domine les autres, et commence a devenir universelle.

¹ Ezek közül v. ö. gr. Károlyi Antalhoz intézett franczia levelét s Károlyi választát: Irodalomtörténeti Közlemények XXI. 111—112. lk. (Kiadta Császár Elemér).

² Figyelő (Abafi) XI. 134—138. lk., magyar fordításban Takáts S., Figyelő XXI. 176.

³ Takáts Sándor a *Figyelő* XXI. kötetében megjelent cikksorozatában, Kont Ignác az *Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie* (Paris, 1902) cz. művében.

⁴ Kétségkívül Péczelinek az 1784. év derekán megjelent *Zaire*-fordítására s a kísérő levélre czéloz.

Je serai bien charmé si avant ma mort je puis encore avoir la consolation de lire l'Henriade Hongroise alors je m'acquitterai de ce que je dois à votre diligence en attendant je suis

Monsieur

T. Eörss 19 Sept. 1784.

vosre affectionné
le General d'Orczy.

[Boriték hiányzik.]

2. sz. Orczy Lőrincz — Pétzelihez.

(1787. apr. 27.)

Monsieur!

Ne vous effrayez pas que ma Reponse sur vôtre Lettre du dâte de 7me de Mars,¹ viens si tarde: Vous assurer d'Amitié sincere que j'avois offert à Pest, pour jamais. Pest: c'est la ville fait pour la dissipation ou on ne pense qu'à demi au Parnasse, à neuve soeur, ou à des écrivains du vieux et de siècle moderne; tant on est tourmanté par ces fainéans citadins, avec leur visite qu'on n'à presque le temps de reflexir sur les obligationes de l'Humanité tant vantée par les Philosophes de nos jours, — et je trouve que dans la solitude on est plus Homme, on est plus Amis! Je viens donc Vous faire parte, que je suis dans mon villâge d'ou je viens réponde sur vôtre Oblatione. Vous voulez donc dedier les ouvrages d'Joung traduits dans notre Langue Maternelle à moi et à ma famille, je suis infiniment obligée pour cette présent magnifique et en même temps Philosophique, mais permettez moi de m'expliquer ma plus sincerement² sur l'Article de Vôtre Choix, comme Amie, comme Patriote, comme connaisseur de ma Natione! Le celèbre Tristissimae Memoriae Young ne feroit fortune chez les Grands à cause de sa severité de ses Principes, moins il feroit chez le Bau sexe, car Nos Femmes abhorrent le Tombeau, femmes, filles voudront vivre, et vivre Galemment, non dans le Cerceuille avec des morts non dans les tenebres, mais dans une sâlle bien illuminée et remplit d'une compagnie des jeunes gens, qu'ils respirent la Gayeté. Je n'ose pas prononcer, tout ce que je pense, mais je suis en peur que Nôtre Autheur Melancolique, ne seroit pas acceuilli par la Publique Hongroise selon les merites dû à sa celebrité et peut être qu'il décorerait [?] seulement le Bréviaire de quelques suivants Septuagenaires, et des Curé villagois, et mourra entre les mains des matrones Respectâbles, degouté par l'Âge de nôtre monde plain de Vanité mais pourtant agréable. Scâchant neantmoins que tout Autheur est bien préparé pour soutenir les insules /des cryticeur, je ne veut pas vous detourner du chef d'oeuvres commencée, j'accepte l'offre que vous me fait: pourveu que l'Imprimerie ne nous coûte beaucoup plus que les avances que nous devons faire, et j'attend

¹ A választ Péczeli 1787. apr. 18-án megsürgeti. Figyelő XXII. 161. 1.

² Úgy látszik eredetileg a köv. szerkezetnek indult: ma plus sincère opinion... s az új oldal kezdésével elfeledte ezt.

votre information sur cette chapittre, par raison que j'ai même[?] traductionne : qu'un Transylvain le Baron Nalaczy, Capitain ehez les Sicules à fait deja imprimé¹ les meme Nuits de Young! Apres tout ce pour & contre, votre zèle Patriotique seroit toutjour luâble chez tous ceux quils onts encore quelque Amour pour leur langue maternelle comme moi qui suis vôtre Bien affectionné Ami le B. d'Orczy.

Tarna-Eörss ce le 24. d'Avril, l'An 1787.

[Boriték hiányzik.]

3. sz. *Gróf Teleki József — Pétzelihez.*

Monsieur !

(1784. jún. 3.)

Si je vous reponds si tard a l'obligeante et charmante Lettre, que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire du 21 de Mars, prenez vous en au voyage que j'étois obligé de faire dans mon Comitat, il n'y a pas long tems, et a mes autres occupations, qui me detournent bien souvent malgre moi, de celles qui me feroient infiniment plus de plaisir. Mais que faut-il faire. Il faut bien passer par la, d'autant plus que je me trouve a cet egard-la dans le cas du reste des honnetes gens, et me vois dans la triste necessité de sacrifier ma satisfaction au sentiment de mon devoir, ou pour mieux dire de ne la chercher que dans ce sentiment.

Vous faites, Monsieur, une allegorie charmante et bien flatteuses pour moi, entre Mesdemoiselles les Muses et les Femmes coquettes. Mais permettez moi de vous faire remarquer ce qu'il y a de plus vrai dans cette allegorie c'est que les Muses se trouvent vis a vis de moi exactement dans le cas des coquettes; c'est a dire, que »comme les coquettes« elles font semblant d'avoir quelque attachement pour moi sans en avoir au fond et sans meme en etre capables, et que je ressemble a mon tour a ces amans maltraités, qui a force d'avoir été souvent duppes entrevoient l'impossibilité de réussir, et, pour se vanger en quelque façon n'y aspirent plus.

Vos vers françois faits a Geneve a la louange de notre Empereuront d'autant plus ma petite aprobation, que l'encens par lequel vous lui rendez votre culte n'est point infecté de la rampante bassesse de la flatterie. L'adulation etant a mon avis un vrai poison, le presenter aux souverains est un crime de Leze-Majesté. Et il m'a toujours paru, que lorsqu'on a demande a Diogene, quelle étoit la bete la plus dangereuse, il n'a pas eu tort de repondre, qu'a son avis entre les betes ferores c'est le calomniateur et les betes Domestiques c'est l'adulateur. D'ailleurs un souverain comme le notre n'a pas besoin du tout d'être flatté. Racontez ses faits doit faire son vrai Panegyrique.

En me communiquant vos vers, vous m'avez rendu votre Debitueur et vous m'obligez Monsieur malgre moi de vous faire part en echange

¹ Orczy bizonyára azt akarta mondani: „a déjà traduit“, mert hiszen Naláczy József báró Young-fordítása csak 1801-ben jelent meg.

d'une petite portion de ceux que je fis a l'occasion de la naissance de mon Fils et que vous me demandez. J'en joins ici un petit echantillon. Vous en jugerez du reste. Mais je vous prie d'avance, que si vous voulez en jugez, moderez votre rigueur, et souvenez vous avant toute chose, que je ne me pique d'avoir de la Poésie que tout au plus les sentiments qui pourroient la faire naitre.

Je ma repais deja de la satisfaction que me donnera votre Zayre Hongroise. Si je puis etre de quelque utilité a faire les fonctions d'accoucheur a la presse, je vous prie de me le marquer. Vous pouvez etre persuadé, Monsieur, que je ne me laisserai pas echaper cette occasion non pas de vous obliger, mais de m'obliger moi-meme en la faisant paroître au plutot possible. Au reste je vous prie d'être assuré de la parfaite estime avec la quelle j'ai l'honneur d'être,

Monsieur

a Pest le 3 de Juin 1784.

[Boriték hiányzik.]

vosre tres humble serviteur

Joseph C. Teleki.

4. sz. Gróf Teleki József — Péczelihez.

Monsieur

(1784 nyarán.)

Jamais Lettre ne me causa une plus agreable surprise que la Votre. Une Lettre Françoisse dans la quelle un Hongrois a sçu si bien reunir a la pureté du langage, la tournure aisée des phrases, la delicatesses des expressions, toutes les graces enfin du style epistolaire, que Voiture, Rabutin, ou Richelet memes ne la desavoueroient pas, est un Phenomene trop rare, pour qu'on n'en soit pas frappé. Je l'en fus d'autant plus agreablement, que je me glorifie d'être Patriote, et que mon Enthousiasme patriotique me fit trouver un plaisir secret, a vous voir si peu consequent, que tandis que d'un coté vous paroissez porter un jugement peu favorable de gout de notre nation, vous vous refusez si bien, d'un autre, par votre Lettre, a ces complimens près, que vous m'y faites, et que mon amour propre, quelque bonne dose que j'en aye d'ailleurs, n'a pu m'empêcher de regvarder comme tres outrés. Vous n'y pensez pas; Mais dire trop de bien de nous c'est nous rendre un tres mauvais service. Puisque c'est la le moyen de nous forcer de faire, malgré nous, l'affligeante comparaison entre ce que nous devrions etre et ce que nous sommes. Vous ne pourriez mieux employer, Monsieur, vos heures de delassemens, qu'en les consacrant, comme vous me le marquez, a la lecture de Corneille, de Racine, de Boileau, de Metastasio et des autres Poetes, entre lesquels je vous prie en attendant de ne pas oublier les Anglois soit dans l'original ou dans la traduction. Ces sortes d'amusemens loin d'être incompatibles avec les occupations plus serieuses de votre charge, semblent etre d'une tres grande utilité pour vous autres, qui par l'ordre exprès de S. Paul etes obligés de combiner l'austerité de la Morale avec l'art de plaire, non pas au monde dans le sens vu ce mot est pris dans l'Ecriture Sainte, mais a tout le monde lorsqu'il peut se faire innocemment. D'ailleurs le feu de la

Poesie qui en est l'ame, peut preter un grand secours a l'eloquence de la chair, dont je voudrois, pour le dire en passant, qu'on eut un peu plus de soin en Hongrie. Nous avons des gens fort savans et tres Lettrés parmi nous il faut en convenir, mais extremement peu qui soient eloquens, et qui se donnassent, quelque peine pour soutenir dans les Sermons la Majesté et l'energie du style de la chair. Fautes, d'autant moins pardonnables, que notre langve, emphatique comme elle est, en seroit tres susceptible. Mais pour revenir a mon sujet, je repete que je suis bien eloigné de croire que la Theologie et la Poesie ne puissent fort bien s'accomoder ensemble. Les anciens Payens les ont presque toujours uni; et saint David tout Poete qu'il a été, n'en fut pas moins, ni Grand Roi ni Grand Prophete.

Vous n'avez pas mal choisi, Monsieur, en donnant a Zayre un habillement Hongrois. Voltaire mauvais Philosophe, et plus mauvais Historien encore s'il étoit possible, meritera toujours des grans Eluges comme Poete tragique. C'est la son fort. Par tout ailleurs il paroît vouloir affecter de faire le Missionnaire de l'Irreligion et de l'Impiété; mais dans ses Tragedies, ou il n'y en a point du tout, ou il y a infiniment moins de ce venin, et il y preche presque par tout l'humanité avec toute l'energie qu'un beau style peut donner a une bonne cause. Mais la dedicace que vous voulez mettre a la tete de votre traduction est reellement trop peu meritée de ma part pour que je n'en sois pas confus. Ce n'est pas que j'ignore, qu'on ne prend pas ces sortes d'Eluges au pied de la lettre, et qu'on les apprecie plutot par la politesse des Auteurs, qui pris le mérite de Ceux, a qui on les adresse, mais enfin je ne voudrois pas que la Posterité vous taxat d'avoir outré, par trop de partialité en ma faveur, cette politesse. Qui sait meme si je ne cours pas quelque risque, que ma genealogie ne devienne par la douteuse chez la posterité, qui ne pouvant se persuader qu'on eut pu me prodiguer des pareils eloges sera peut etre tenté de supposer l'existence d'un autre Joseph Teleki, qui eut pu les avoir mérités. J'ai, il est vrai, une passion decidée pour Mesdemoiselles les Muses, mais les devoirs de Pere de famille, d'oeconome et d'Homme en charge me laissent si peu de tems de les caresser, que je ne peux gveres me flatter de l'honneur de pouvoir passer pour leur Mignon. Mais quoi qu'il en soit, je brule d'envie de voir votre Zayre habillée a l'Hongroise. Je pourrois vous communiquer en revanche, quoique pas comme un equivalent, des vers que j'ai faits, il y a six ans, sur la naissance de mon Fils, mais que je n'avois pas fini alors et que je vais retoucher a present. Adieu Monsieur. Portez vous toujours bien, continuez a meriter les suffrages des savans et des honnetes gens, donnez moi souvent de vos nouvelles, pour que' outre le plaisir d'etre informé de votre santé, j'aye aussi celui de lire vos charmantes Lettres, et soyez sur tout persuadés, que je ne cesserai pas d'etre avec l'estime la plus distinguée

Monsieur

votre tres obligé serviteur
Joseph C. de Teleki.

[Dátum nélkül. — Boriték hiányzik.]

5. sz. Gróf Teleki József — Péczelihez.

Monsieur

(1784. sept. 21.)

A mon retour de Vienne je trouvais ici ces jours passés votre charmante Zayre Hongroise, que vous avez bien voulu m'envoyer. Elle me fit presque autant de plaisir, que son original auroit pu en faire à un grand sultan galant, si un Pacha d'Hongrie dans le siècle passé lui en avoit fait présent, pour enrichir son serrail. Oui, monsieur, je fus tout Orosman pour votre Zayre. Elle est réellement si belle que ce pauvre sultan est bien excusable d'en avoir été un peu jaloux. Il a prévu sans doute, que sa Zayre soutiendra bien la grande épreuve des véritables beautés, et paraîtra belle dans tous les ajustements possibles. Vous l'avez assez fait voir, et il faut convenir, qu'en l'habillant à l'Hongroise, vous avez su très bien assortir à sa beauté son nouvel ajustement. Je vous suis donc très obligé de votre beau cadeau, et je ne manquerai pas de m'emparer de chaque occasion de vous en marquer ma reconnaissance.

J'avois aussi reçu votre Lettre du 27 de Juin avec la préface dessinée d'abord à Zayre, le moment de mon départ pour Vienne, et comme cette préface auroit rendu ma réponse un peu trop longue, je m'étois proposé alors, de vous porter moi-même, chemin faisant, ma réponse de bouche à Comorn. Mais un gros vent qu'il fit à mon arrivée vers le soir à l'auberge près de la Poste m'en empêcha lorsque je fus déjà sur le pont volant qui étoit sur le point de partir. L'éloignement de votre demeure, de ce trajet me fit craindre, que, si le vent continuoit encore, je ne sois entièrement coupé de mon bagage et de mes gens après mon passage. Crainte qui me parut d'autant plus fondée qu'elle me fut insinuée par les gens-mêmes qui manient ce pont. Ainsi il fallut prendre malgré moi mon parti en grand Capitaine, et me retirer en bon ordre croyant pour sur me pouvoir procurer ce plaisir à mon retour de Vienne. Mais étant alors en compagnie avec ma sœur la générale de Waltersleben, je fus obligé d'y renoncer encore, et votre Lettre, à mon grand regret resta jusqu'ici sans réponse. J'espère que vous êtes trop indulgent pour ne pas me pardonner cette faute qui n'est pas même tout-à-fait la mienne. Mais j'en commettrai une bien plus grande et plus difficile à pardonner, si pour la réparer j'allois à présent vous ennuyer et vous détourner de vos autres occupations, par une trop longue réponse. Pour l'éviter donc, je ne ferai qu'un court abrégé de mes réflexions sur votre jolie préface. En général je dois convenir qu'elle est remplie de bon goût et d'une critique juste et délicate. Mais en vous rendant une justice, vous me permettrez sans doute, que je sois d'un avis différent dans les points suivants.

1° Il me paroît que vous faites un peu tort aux manes de notre Gyöngyösi. Quoique bien éloigné de prétendre qu'il est exempt de tout défaut, je crois qu'on peut le ranger hardiment parmi les Grands Poètes. Au moins suis-je persuadé que si Apollon s'avisait de classer lui-même les Poètes Épiques il assigneroit à notre Gyöngyösi le rang devant

Ariosto ; Poete que beaucoup d'Italiens osent cependant comparer et prêter même à Tasso, quoique je sois, à dire le vrai à 100 lieues de leur opinion. Chaque Poete a sans doute ses défauts et Gyöngyösi a aussi les siens. Il a surtout celui de ne pas rapporter tous les evenemens au même but, et d'être rempli des longs détails qui ne semblent avoir rien de commun avec son principal objet. Mais ce défaut lui est commun avec tant d'autres et même avec Tasse et avec les six derniers Livres de l'Eneide, ou Monsieur Virgile oubliant qu'il vouloit faire admirer son Heros pour flatter son Descendant Auguste, lui fait jouer un vilain rôle, qui range necessairement tous les Lecteurs du côté de son Ennemi. Un autre défaut de Gyöngyösi est sans doute, qu'il sacrifie quelquefois ses bonnes idées à la rime, et qu'il est parsemé par consequent de pleonasmes, et des mots ou phrases peu naturelles, et qui ne paroissent y être que pour suppléer les 12 syllabes de ses vers. Mais c'est moins son défaut, que celui de la versification qui étoit de mode de son tems et encore du notre et qu'il n'a pas osé rejeter. Il faut s'en prendre à ce 4 rimes que vous critiquez à si juste titre, et dont je n'ai jamais pu souffrir la monotonie. D'ailleurs je dois ajouter à la defense de notre Compatriote, qu'il y a très peu de Poetes, dont les vers ne se ressentissent plus ou moins de la gêne de la versification. Si je voulois prouver ma these par des echantillons je pourrais en citer assez des premiers Poetes de chaque Pays, qui ne vaudroient guere mieux que le Vers de Gyöngyösi, que vous censurez avec tant de raison. La rime gêne par tout, et c'est apparemment par cette raison seule, que Milton, Young, Gesner et tant d'autres ont pris le parti de s'en affranchir tout à fait de ce joug. J'avoue pourtant que si d'un côté l'énergie du style a gagné par-là, la Poesie a beaucoup perdu de l'autre, qui à mon avis demande toujours un peu de musique. Je dis : un peu, car je me contente de son degré le plus bas qui est un peu d'harmonie dans les sons. Ces sont les défauts de Gyöngyösi. On pourroit y ajouter celui de ses rimes par-ci par-là que vous revelez si bien et où il tombe souvent. La degoutante repetition de *ban, ben, kal, kel, nak, nek* qui prenant les choses à la rigueur n'est pas une bonne et nouvelle rime pour des connoisseurs l'est toujours pour lui. Les rimes par cette raison ne sont pas même bonnes quelquefois, à plus forte raison ne sont-elles pas belles. Car la beauté d'une rime dans toutes les langues, et aussi dans la notre, consiste, à mon avis dans une chose à laquelle peu de Poetes d'aucun pays ont pris garde. C'est qu'il faudroit que le substantif ne rimât point avec un substantif mais avec un verbe un adverbe ou un adjectif, et ainsi tous les autres mots de même, ou au moins que les deux mots qui riment n'eussent pas le même nombre de syllabes. Cela ne peut pas être observé toujours j'en conviens puisque l'on devoit se gêner encore plus par l'observation de cette règle. Mais il faudroit y prendre garde aussi souvent qu'il seroit possible. D'un côté on rend par-là la rime moins monotone, et par consequent la versification plus delicate, et d'un autre côté quoique cette maniere de rimer gêne sans doute beaucoup plus le Poete que sa gêne paroît moins par la diversité des mots

qui riment, que dans des mots de la même classe, et les vers semblent être plus naturels. Par. ex. böltsességet rime beaucoup moins avec végett (propter) ou égett (arsit). Je suis d'accord sur toutes ces imperfections de Gyöngyösi. Mais il ne manque pas en revanche d'autres beautés qui le rendent grand Poète à mes yeux. D'abord il possède au suprême degré l'art d'enchaîner les événements le seul mérite qui fait admirer les métamorphoses d'Ovide et l'Orlando d'Arioste. Les transitions de Gyöngyösi d'un événement à l'autre me paraissent même quelquefois plus naturelles et mieux imaginées que celles de ces deux Poètes cités. Son style est très correct. Ses descriptions sont fines et bien maniées, ses portraits achevés et naturels au possible, son imagination vive et bien soutenue par l'énergie de son style. Quelle délicatesse de pinceau, et quelle vérité par exemple dans ce tableau, où il décrit le Valet voulant parler d'un nouveau projet de mariage à sa Maîtresse très affligée encore de la mort de son Mari :

Hogy szálljon ajakát gyakran fel emeli,
S ki mondandó szavát már nyelvén viseli.
Halgat megint, szívet új félelem teli
Tart, asszonya buját hogy azzal neveli,

Hozzá fog ujjonnan ; hallani most sem mér ;
Mondja már ; de arrul ismét másuvá tér,
Kezdi ; meg el hadgya ; végre vagy veszt vagy nyér,
El tökélli, fel vett dolgában véget ér.

Quelle charmante allegorie ailleurs sur la tristesse d'une Belle :

Szép szemöldökének 's szemeinek ijja
Most víg mosolygással a szívét nem vijja
Hanem szomorító siralomra hijja
Szerelme el estét keservesen rijja ou sijja (car
mon édition est très fautive.)

A piros klarisok kik ajakán ültek
Előbbi mosolygó szinekből ki költek
Orszaján a rosák kik minap örültek
Szomorún függenek 's hervadásra dültek.

Je ne finirois pas si je voulois entrer dans un détail minutieux sur ses beautés. Mais pour dire mon sentiment en un mot il me paroît que non seulement il me semble qu'il est né avec d'heureuses dispositions, mais il paroît aussi les avoir bien cultivées. On voit par tout dans ses Poèmes qu'il a étudié Homère, Virgile et Tasse. Mais il est tems que je le quitte.

Ma 2e remarque est que notre langue ne me paroît pas à beaucoup près aussi pauvre que vous le supposez, et je voudrois presque parier qu'elle est aussi riche que la langue Française et plus riche que l'Angloise. S'il y a dans ces deux langues des mots que vous ne pouvez rendre dans notre langue, il y a en revanche dans la notre tout autant et plus, dont ils n'ont pas l'équivalent dans la leur. D'ailleurs l'épreuve à la quelle vous voulez mettre la langue

Hongroise, pour savoir si elle est aussi riche que la Latine, l'angloise ou la françoise me paroît trop dure. Vous voulez que dans la traduction Hongroise de Tante de Robertson, et de Bonnet il n'y ait qu'autant de mots que dans l'original. Mais c'est trop pretendre. Quelqu'un qui ecrit dans sa propre langue est chez soi. S'il veut ecire concisement il ordonne dans sa propre maison comme bon lui semble, et je sers de toutes les ressources que sa langue lui presente pour obtenir ce but. Le traducteur n'a plus le meme droit comme etranger, et il n'a le choix ni de la matiere ni des mots. Ainsi il lui est impossible quelquefois de le suivre pas a pas, d'autant plus, que toute traduction litterale doit etre par la meme mauvaise, et beaucoup moins energique que l'original. D'ailleurs votre maniere d'approuver la richesse des langues prouveroit egaleement, que la langue françoise est pauvre. M. d'Alembert a traduit comme un echantillon d'une bonne traduction quelque chapitres de Tante dans ses melanges, mais il s'en faut beaucoup qu'il n'ait pas plus de mot que son original. Je dirois meme qu'un style court et sententieux n'est pas la marque de la richesse d'une langue et qu'il sembleroit plutot en prouver le contraire.

Ma 3e remarque est que notre langue n'est pas si je ne me trompe aussi peu propre a la Poesie par sa sonorité (passez moi ce mot dans le defaut d'un autre) que vous semblez le supposer. Je crois meme qu'elle surpasse toutes les langues modernes a cet egard. Je dis les langues modernes, car je n'aurai garde de la comparer ni a la Greque (ou d'ailleurs je ne sois rien moins que Juge competent) ni a la Latine, qui ne peuvent plus entrer en comparaison avec aucune autre langue etant les modeles et les pierres de touche de toutes les autres. Mais j'ose soutenir qu'a l'exception de ces deux langues l'Hongroise reunit le plus de qualites requises pour rendre les vers agreables a l'oreille. Commençons par l'Italienne, a laquelle toutes les autres langues Europeennes cedent a coup sur le pas a cet egard. La notre est certainement aussi douée qu'elle par les *ts ny ly s 's* qui rendent notre prononciation si semblable a la leur. Mais en revanche notre langue n'est pas a beaucoup près aussi molle et effeminée que l'Italienne, ou chaque mot quelconque doit toujours finir par une voyelle, a moins que le Poete ne la retranche par force, et chaque consone doit en etre toujours accompagnée. Vous conviendrez, Monsieur, que la notre est de beaucoup plus mole et plus sonore par un plus grand nombre de consones, et le melange plus varié des consones et des voyelles. Que direz vous de la Langue françoise? dans laquelle l'*e* muet est une voyelle reellement indefinissable, qui tantot doit passer pour une syllabe et tantot etre tout-a-fait absorbée; dans laquelle *avoit* et *avoient* ne font chacun que deux syllabes; dans laquelle l'*in* et l'*en* doivent etre prononcé de maniere, que dans un vers on n'a jamais le sens necessaire pour s'en bien acquitter; dans laquelle de meme l'*ai* pour le distingver d'un *e* doit etre prononcé d'une façon toujours trop longve, et fort incommode dans un vers. En un mot tout le monde convient, qu'on ne peut point chanter en François; ce qui certainement prouve en meme tems assez par

l'étroite alliance de la Poesie et de la Musique, que la langve n'est pas la plus propre à la Poesie. Il n'est presque pas necessaire que je parle de l'idiome anglois. Son *ch*, ses *itions*, et ses autres contractions prouvent assez que de toutes les langves c'est elle, dont le son et l'accent ont le plus de difformité avec l'harmonie. Je pense un peu plus favorablement de la langve allemande, quoiqu'elle soit bien rude aussi, et fort éloignée, pour le son et l'accent de toute delicatesses. Enfin je voudrois parier tout ce qu'on voudroit, qui si a un homme, qui ne sçut aucune langve du tout, et qui par consequent n'en jugeroit que par le son, on recitoit des vers dans toutes les langves, ce seroit la notre qui lui plairoit le plus par son harmonie; bien entendu, si le Poete Hongrois s'y entendoit aussi et qu'il y prenoit garde autant que les autres. Quant a la frequente repetition des voyelles *a* et *e* que vous lui objectez, j'avoue, Monsieur, qu'il ne me paroît pas, qu'il y ait grande difference a cet egard entre notre langve, et les autres. Pour preuve de cela je peux dire qu'ayant comparé a cette fin les vers de Voltaire avec ceux de Gyöngyösi, j'ai trouvé que sur 890 lettres de l'un et de l'autre prises au hasard dans leurs ouvrages, ayant scrupuleusement compté dans l'un et l'autre les *a* et *e* il y avoit 221 dans les vers de Voltaire tandis qu'il n'y en avoit que 216 dans Gyöngyösi. Mais de peur, qu'au lieu d'une Lettre je ne vous ennuye par une longve dissertation, je dois finir par ma dernière remarque qui est, que vous me faites trop d'honneur, Monsieur par le jugement favorable et extrêmement flatteur que vous avez bien voulu parler de ma Poesie Hongroise. Mais je prevois d'avance, que vous avez une tres bonne reponse a me faire ladessus, qu'on ne doit pas prendre les complimens au pied de la lettre; réponse a la quelle je ne peux rien opposer mais qui me donne en meme tems le droit de vous prier en ce cas-la de ne point prendre pour complimens les assurances de la parfaite estime, avec laquelle je serai constamment

Monsieur

a Pest ce 21e de Septembre 1784.

vosre tres obligé serviteur

Joseph C. Teleki.

Je me rejouis d'avance de voir le contraste de votre Sombre et solide Young avec l'enjoué et léger Voltaire. D'ailleurs je crois que la Henriade vient d'être traduite par Mr. Szilágyi Surintendant de nos Eglises. Mais il me semble qu'un Ecclesiastique Protestant doit y changer quelque chose, ce qui a un poete est plus permis qu'a tout autre, ou l'accompagner de fortes notes.

[Külczim: A Monsieur Monsieur

Joseph Petzeli Ministre de la Parole
de Dieu de l'Eglise Reformée a Comorn.]

Közli: BARANYAI ZOLTÁN.

B. KEMÉNY ZSIGMOND LEVELEI PUSZTAKAMARÁSON.

(Első közlemény.)

B. Kemény Zsigmondnak több becses levele maradt fenn a b. Kemény-család pusztakamarási levéltárában. Ezeket épúgy, mint b. Kemény Zsigmond hátrahagyott munkáit, Kemény Anna bárónő nemes gondossága mentette meg irodalmunk számára.

Növeli e levelek becsét az, hogy egynek kivételével mind az önkényuralom idejében keletkeztek. Idáig e korból hiányoztak azok a tartalmas vallomások, minőkre a szabadságharcz előtt b. Wesselényi Miklós ösztönözte b. Kemény Zsigmondot gondolatébresztő soraival. Most e hiányt némileg pótolják Keménynek anyjához, öccséhez s barátjához intézett levelei. Újra megjelennek ezekben azok a kicsinyes gondok, melyek a nagy gondolkodót napról-napra zaklatták, újra feltűnnek a csillogó ábrándok, hogy szemünk előtt kecsegtessék a mély kedélyű költőt. Itt az írónak örökös tervezéseibe, ott a fiúi szívnek legrejtettebb érzései közé pillantunk. Remény és kétségbeesés, könnyelmű humor és sötét gyász rezeg végig az írott sorokon, csak a tettetésnek, a hazug gondolatnak nincs nyoma sehol sem. Kemény a hatásvadászatot épúgy megvetette leveleiben, mint költészetében; néha inkább oly gondatlanul fejezte ki magát, hogy előadása a kétértelműségig pongyolává lett. De minél keresetlenebbek Kemény nyilatkozatai, annál biztosabb útmutatók azok számára, kik a bonyolult egyéniség rejtelseit kutatják.

B. Kemény Zsigmond a pusztakamarási levelek közül huszonkettőt öccséhez, b. Kemény Jánoshoz, ötöt anyjához, özvegy b. Kemény Sámuelnéhoz, kettőt barátjához, Zeyk Károlyhoz, s egyet szabójához, Kribl Józsefhez intézett. E levelek között csak egy akadt, mely közlésre alkalmatlannak bizonyult; Kemény ezt öccsének írta s benne a család egyik tagjáról jogos, de súlyos ítéletet mondott. E helyett függelékként csatoltam a gyűjteményhez özvegy b. Kemény Sámuelnének egyetlen fennmaradt levelét, melyet a beteg anya reszkető kézzel írt fiának, Zsigmondnak. A levelek elég jó állapotban kerültek a pusztakamarási levéltárba, csak egyik-másik csonkult meg, némelyiket pedig az egerek rágták meg. A hiányzó részeket zárójelek közé foglalt gondolatjelekkel tüntettem fel a kiadásban, másrészt arra törekedtem, hogy a nyomtatott szöveg az eredetinek hű másolata legyen.

A levelek értékét nem kis mértékben szállította alá Kemény azzal, hogy származásuk idejét vagy hiányosan, vagy egyáltalán nem jelezte. A levelek keltjének ismerete nélkül bajos volna a bennük felhalmozott, becses adatokat határozott időrendbe állítani. Itt leginkább a levelekben

érintett irodalmi s politikai mozgalmak nyújtottak tájékozást, máskor a leveleknek egymáshoz való viszonyából kellett következtetnem, néha meg a levélborítékon levő bélyeg vagy postai bélyegzés szolgált fogódzól. Több esetben sikerült a levelek keletkezésének idejét pontosan megállapítani, máskor azonban a levélírónak homályos vagy pongyola fogalmazása miatt kutatásunk nem jutott teljesen biztos eredményekhez. Ily esetekben következtetésünket talán majd ezután előkerülő életrajzi adatok igazolják vagy igazítják ki. Addig az itt rendezett levelek világítatják meg b. Kemény Zsigmond életének azt a korát, melyben a költői képzeletnek folytonos munkáját egyre merészebb s tökéletesebb alkotások hirdetik.

B. Kemény Zsigmond levelei öcséséhez, b. Kemény Jánoshoz.

I.

Pest febr. 24-kén

Édes barátom!

Én nem mondhatom igen szerencsésnek magamat azon pénzügyi dolgokra nézve, melyekben a' kamarási küldeményekre is számítok.

Igy példának okáért, midőn te irtad, hogy számomra van otthon kész pénz, úgy gondoltam, hogy azt csakugyan megkaphatom január végére. Ennél fogva nagy hebehurgyán fölmondattam azon kölcsönt, melyet Pacsutól 100 forinttól havanként 5 forintjával vettem volt szorultságomban föl. Az idő eljött, Pacsu másnak ígérte el pénzét, nekem febr. 5-kén fizetni kellett, 's a' vége az volt, hogy biztatásod után indulva, sokkal drágább adósságba vettem magamat.

Édes Jánosom! Én soha sem szoktam neked pénzért irni, csak midőn rendkívül körmömre ég; de akkor is jóval hasznosabb, ha egy levélben röviden értesítesz: hogy nem küldhetsz pénzt, mint az, ha a' küldendő pénzt napról napra hónapokig várom.

Mert az első esetben egészségem kárával is megerőltetem magamat, 's előbb pénzt szerzek írásommal, 's aztán iszom az ipecacuanát, és nyelem az opiumos dower-port; a második esetben pedig a' várás közben néha recreálásra gondolok, 's aztán immenszus zavarba jövök, mint most is, midőn már a' házbérrel is ados maradtam.

Kérlek küld hamar el az ígért pénzt, és jöjj ha az utak javulnak Pestre, hogy láthassalak, úgy is a' mostani változó világban jó isten tudja, mikor találkozhatunk még.

József Bátyám és Paal Imre is készülnek föl.

Ha hozol számomra utlevelet tán kockáztathatok egy pár hónapot az Erdélybe menetelre. Ámbár sejtelmem — mire én sokat adok — azzal gyötör, hogy Pestet most rövid időre is elhagynom nagy ostobaság.

Itt engem szeretnek, itt rám hallgatnak, itt nem értettek soha félre, itt telyes nyugalmat élveztem. Ki tudja: hogy lesz másut?

isten áldjon

Kny.

A levél végéből az látszik, hogy Kemény a levél írásakor a szabadságharcz óta már hosszabb ideje tartózkodott Pesten s még nem jutott el Erdélybe. Az önkényuralom első éveire mutat »a mostani változó világra« való czélzás s az útlevél sürgetése is. Minthogy pedig Kemény 1850 májusában adott először hírt magáról anyjának és öccsének, a levél élén álló febr. 24-ikét 1851 febr. 24-ikére egészíthetjük ki.

Kemény a szövegben eredetileg *recreálgatva* szót használt, de a szó végét keresztülhúzta, s a gyors javítás eredménye lett: *recreálgásra*.

II.

Édes barátom!

Pest 5-dik april.

Éppen ma vettem édes anyámnak egy levelét, melyben, mint bizonyost emliti, hogy te a' csonkaheten utánom fogsz indulni.

En ugy intézem iradalmi dolgaimat, hogy négy vagy öt heti távollétem se tegyen semmi akadályt; bár ezt ezelőtt két héttel könnyebben tehettem volna mint most. Iradalmi kötelezettségeim azolta súlyosabbá váltak. De mégis mindenen segíteni fogok, 's mint mondám okvetlenül lemegyek.

Csak te hozz feles pénzt. Nem értek ezen egypár száz forintnál többet.

Kérlek, ha eszközölhetel, szerezzél Kolozsvárt számomra utlevelet, mert itt csak 12 napos uti czédulát kapok, minthogy nem tekintenek zustaendignak. Igaz, hogy e' 12 napost is használhatom abban a' reményben, hogy Kolozsvárt valóságos *évi* utlevéllel fog becséréltetni, de mégis jó lesz ha te, vagy Kiss, kit én külön is megkérek, onnan szereztek egyet.

Édes anyámnak ezerszer csokolom kezeit, téged pedig okvetlenül elvárlak

barátod
Kemény.

A levél czíme a boríték belső lapján:

B. Kemény János urnak. Kolozsvár. B. Királyutcza, Szarvady-ház
Nro 42.

A levél czíme a boríték külső lapján:

Özvegy B. Kemény Sámuelné urasszonynak tiszt. Kolozsvár. B. Királyutcza Szarvadi-ház Nro 42. (Postai bélyegzés: Pesth 8/4, Klausenburg 11/4)

Ez a levél úgy tűnik fel, mintha az előbbi, febr. 24-iki levélben foglalt kérelem teljesítéséről szólna. Febr. 24-ikén arra kérte öccsét Kemény, hogy jöjjön Pestre, ha az utak javulnak, ápr. 5-én pedig arról értesül, hogy öccse utána indul a csonkahéten, vagyis a husvét után következő héten. A levél keltjében tehát ápr. 5-ike 1851 ápr. 5-ikét jelentheti. 1851-ben husvét ápr. 20-ikára esett; arra megérkezhetett az ápr. 5-iki levél. 1852-ről azért sem származtathatjuk a levelet, mert Kemény az 1852-ik évi május 8-ikán írt levelében egy szóval sem czéloz arra, vajjon öccsének pesti utazása megtörtént-e, vagy elmaradt-e. B. Kemény Zsigmond ápr. 5-ikén öccséhez írt levelét egy borítékba foglalta anyjához intézett levelével, melynek végén ez áll: »Ide zárok

egy Jánosnak szóló levelet.« Megegyezik a két levél tartalma is, amennyiben b. Kemény Zsigmond mindegyik szerint sógorának, Kiss ügyvédnek, segítségére számított, hogy Kolozsvárott évi útlevélhez juthasson. A közös tartalomból következtethetjük, hogy mindkét levél 1851-ből való.

III.

Édes barátom!

Pest maj. 8-án.

A' császár lejövetelét 's magyarországon mulatását még bevárom, mert az kedvező változásokkal lehet egybekötve, 's minden barátaim helytelennek találják az előtti elutazásomat.

Augustusig megvállik: mit kapunk, 's derül-e iradalmunk sorsa?

Ha igen, úgy augustusban lemenvén Kamarásra, télre Pestre visszajövek, 's kötelezettségeimet e' szerint intézem: — ha pedig a' régi mellett maradunk, akkor Kamaráson fogok telelni.

Kérlek, édes barátom! küldjél jun' első napjaira 80 pengőt; julius' végére pedig szintén 80 pengőt. Több pénz nem kell 's leutazási költség sem. De ezen két összegre még szükségem van.

Anyámnak kezeit csokolom.

barátod

Kemény

B. Kemény Zsigmond ezt a levelet Ferencz József császár első magyarországi körútjának évében, 1852-ben, írta. A levél keletkezésének ideje tehát 1852 máj. 8. Ekkor várhatta Kemény reménységgel a császár bejövetelét. A második körútra már csak azért sem gondolhatott, mert levelében anyját is üdvözölte, holott a császár második körútja idején, 1857-ben, anyja már nem élt.

IV.

Édes barátom!

Pest 14 nov.

Nem képzelheted: mennyi kedvetlenséget okoztál nekem kimaradásoddal. Óránként vártalak, míg végre a napokban Pestre vetődik Domokos, 's tőle tudám meg, hogy ígéretedet nem fogod telyesíteni és otthon maradsz. Bárcsak legalább a' télen jönnél fel.

Én bizonyos értelemben állandó beteg vagyok.

Az az, — veszélyben éppen nincs életem, sőt még sokat sem szenvedek; de jól egy perczig sem találom magamat.

A' legkisebb ködös vagy esős időben, ha a' szobámból ki sem mozdulok, már gyomormenése van és Dower-port kell vennem; pedig hasamon a' befűtött házban is kettős flanelt hordok.

Továbbá a' doktorom köszvényes májbetegség ellen is gyógyít, melly belgyuladási bajaimmal egyszerre fejtett ki, 's mint én gyanítom az erős szorító szerek' eredménye.

Szóval: állandó renovatio alatt vagyok, 's már ez hihetőleg örökre is — többé kevésbé — így fog tartani; sőt tán, ha össze nem

szedem magamat, a' sok májbajból rövid időn még egy kevés hypochondria is fog kifejlődni; midőn aztán Bajzával és Szemere Pál barátommal együtt, a' rokkant literátorok közé tartozandok.

Mi financiámat illeti:

a' száz pengő éppen a' legszükségesebb perczben érkezett a' sok kontókra nézve; más nap egészen ki is adtam.

Egyébiránt még van 70 forintom Emichnél és Szilágyi Virginnél, melyet a' hét végével veszek ki.

Aztán nincs egy krajczárom is január 15-kéig, midőn 80 pengőt kapok.

Ugyancsak januar végén hozzá fognak négy kötetnyi regényeim nyomtatásához; — 's utána néhány héttel tetemes jövedelmeim kezdődhetnek.

A' deczemberi idő kihuzása a' legbajosabb. Küldj kérlek akkorra 80-tól 100 forintig; mert quackerem sincs.

Mi az elmenetelt illeti: jöjj utánam januar'végétől kezdve akármellyik hónapban és akármellyik nap; mert én veled okvetlenül le fogok menni.

Addig gyógyításomért is lehetlen; — de már lehetetlen regényem megindításáért és írói kötelezettségeimért is.

Jöhetsz kevés pénzzel is utánam, mivel ugy intézem, hogy kifizetendő kontót ne találj.

Én szívesen töltök otthon és falun minden évből hét hónapot; a' többit nem áldozhatnám fel jövődöm és írói helyzetem miatt; de nincs is reá szükség, mert évenként öt hónapra mindig lesz elég pénzem.

Mert most már általában minden ezer betűért 1 for. és 15 krt fizetnek.

Csakhogy egészségem miatt vehetem kevés hasznát ezen magában elég jó feltételnek.

Anyám kezeit csokolom.

Kissnek ügyében eleget járattam Jordánhoz, de még nem szerezhettem meg a' documentumot.

barátod
Kemény

*

A levél keletkezésének idejére nézve legfontosabb b. Kemény Zsigmondnak az a kijelentése, hogy nov. 14-én Emichnél és Szilágyi Virginnél 70 forintja van, melyet a hét végén vesz ki. Szilágyi Virgillel Kemény 1852-ben állott közelebbi összeköttetésben. Ez évben két novellával támogatta Szilágyi Virgil folyóiratát, a *Budapesti Viszhangot*. 1853-ra is ígért ugyan novellát a *Budapesti Viszhangnak*, de ígéretét nem válthatta be, mert Szilágyi Virgil lapja ápr. 10-én a *Délbábba* olvadt bele. 1852-ben aug. 22-ikétől decz. 12-ikéig jelent meg Keménynek *Visszaemlékezések* című elbeszélése a *Budapesti Viszhangban*. Ugyanekkor okt. 22-ikétől az év végéig közölte a *Pesti Napló* több számban Keménynek *Élet és irodalom* című cikksorát, s Emich, a *Pesti Napló* tulajdonosa, a *Naplóban* s a *Délbábban* hirdette, hogy Kemény 1853-ban is dolgozik a lap számára. A 70 forint tehát, melylyel a nov. 14-iki levél szerint Emich és Szilágyi Virgil tartoztak Keménynek, részben az *Élet és irodalom*ért, részben a *Visszaemlékezések*ért járó írói díj lehet. Ez alapon következtethetjük, hogy Kemény 1852 nov. 14-ikén írta levelét.

Ezzel a következtetéssel összeegyeztethetjük a levél tartalmát is. Kemény azt írja, hogy január végén hozzáfognak négy kötetnyi regényeinek nyomtatásához. Ezt 1853-ban nem írta volna, mert 1853 jún. 14-ikén előfizetési felhívást bocsátott közre, melyben három új kötet kiadására vállalkozott. A *Déliab* 1853 szept. 18-án hozta hírül, hogy Kemény Zsigmond regényeinek nyomtatása a befejezéshez közelít, s a három kötet még szeptemberben kerül az olvasó közönség kezébe; a decz. 18-iki szám pedig azt jelentette, hogy egyik kötet, a *Ködképek a kedély láthatárán*, meg is jelent. Úgy látszik, Kemény már 1852-ben gondolt regényeinek gyűjteményes kiadására. Erre indíthatta az a kedvező fogadtatás, melyben a magyar közönség a *Férj és nő*t részesítette. A *Budapesti Viszhang*nak 1852 nov. 3-iki száma szerint ugyanis a *Férj és nő* című regény folytonosan oly kelendőségnek örvend, hogy a második kiadás nemsokára szükségessé válik. Kemény talán első és második kötetnek a *Férj és nő*t, harmadiknak és negyediknek *A szív örvényeit* s a *Visszaemlékezéseket* szánta. Egyébként is Keményt ekkor több írói terv foglalkoztatta, melyeknek megvalósítására sohasem került ideje.

V.

Édes barátom!

Jun I je

A' Zeyk Károly borítéka és czime alatt irtam volt még aprilnek elején egy levelet neked, melyben kértelek: hogy küldj 80 pengőt.

Az olta semmi válasz nem érkezett. Én kénytelen voltam 100 p:forintot váltókötelezményre venni föl (6 pf. kamat mellett egy holnapra) mellynek ideje már jun 11-kére kitelik. Azon kívül munkám nyomtatása is késett, leginkább pénzhiány miatt.

De ezek már eltölt, elmúlt dolgok, 's többé nem segíthetünk rajta, és így hoszas említése is ok nélküli.

Kérlek mihelyt lehet küld a' rég várt pénzt fel.

Én két hólnap olta csak egy hetig feküdtem, azon kívül türhető egészségi állapotban valék és vagyok, kivált miolta *ipecacuana* helyett Marienbadi savanyu vizet iszam, reggelenként egy palaczkkal.

Az orvos mulhatlannak tartván, mint neked irtam volt, Marienbadba menetelemet; ha csak pénzviszonyaim alkalmasak lesznek rá — mi, ha munkám megindításával nem késsem, még lehetséges — ugy a' jövő hó elején elindulok.

A' nyár végét, az őszt és a' telet is — ha háboru vagy más viszontagság nem fog műnkét sujtaní — falun fogom tölteni.

Augustus elejére már Kamarásra elindulhatnék, ha a' ferdőn hamar tuleshetném.

Csak nem tudom: lehetséges lesz-e Kamaráson annyit írnam, mint a' mennyire kötelezettségeim kényszeritnek.

Minden esetre egészen külön szobára van szükségem.

Édes anyámnak kezeit csokolom.

Zs.

A háboru, mely Keményt e levelében foglalkoztatja, az orosz-török háboru. Kérdés azonban, vajjon Kemény az 1853-ban kitörő háboru hatásától tartott-e, vagy pedig arra a nagy háborura gondolt, mely 1854-ben szinte egész Európát lángba borította. E tekintetben némi fogódzót Keménynek öcscséhez intézett hatodik levele nyújt, melyet a benne előforduló irodalomtörténeti vonatkozások alapján az 1854-ik év májusi emlékének kell tartanunk. Ez a levél nem keletkezhetett a június elsei levéllel ugyanabban az évben. Kemény ugyanis a június elsei levelében határozottan állította, hogy április elején írt öcscsének levelet, s azóta semmi válasz sem érkezett tőle. Ezzel a kijelentéssel teljesen ellentétben volna az ugyanazon év májusában írt levél, melyben Kemény öcscsének szomorú híreire válaszol. A június elsei levél keletkezését tehát az 1853-ik évre kell tennünk. 1853 jún. elsején joggal tarthatott Kemény a háborútól, hisz 1853-ban a *Pesti Napló* jún. elsei száma is Mencsikov herczeg követeléseit s Konstantinápolyból való távozását tárgyalja s ezzel kapcsolatban a kitörendő háborut emlegeti.

A munka, melynek nyomtatása a jún. elsei levél szerint pénzhány miatt késett, Kemény regényeinek gyűjteményes kiadása lehet. Hiába jelezte ugyanis a *Pesti Napló* s a *Déliab* tavasszal és ősszel többször a kiadást, a körülmények nem kedveztek a költő terveinek.

VI.

Édes barátom!

Szegény anyám egészségi állapotjáról József bátyám általánosan értesített ugyan; de képzelheted, hogy tudosításod mennyi aggodalmat ébresztet bennem; ámbár hozzászoktattam volt már magamat: e' részben nem várni hazunnon egészen megnyugtató híreket. Aztán Kovács doktor is, ki őt a' forradalom alatt gyógyította, beszéd közben még József bátyám feljövetele előtt említé, inclinatioját illy betegségre. Valljon nem lenne-e lehetséges Pesten gyógyítani? Irj, tudosits addig [— — —] lemehtnék. Ne várd valasz [— — —] egyenként, hanem irj. [— — —] a' betűket. Rég [— — —] hogy a' pénz vétel [— — —] bátyám [— — —] 's tudositsan körülményesen mindenféléről, miről én elmulattam irni.

Egészségem eléggé rossz; de már megszoktam a' bajt, s tán unnám magam nélküle.

Kivált az átkozott aranyér most a girinczemet görbesztgeti, majd a' fejembe tódit vért, majd ismét olly száraz és sívító köhécseléssel kinez, hogy tisztességesen beszélni sem bírok.

Különben most jól vagyok a mult hetekhez mérve. Epekiömléseim gyérebbek sat.

Feljöveteledben nem hiszek, 's ne' is jöjj, míg anyám körül lehetsz. Én is szeretném, ha soha sem laktam volna [— — —]

[— — —] hoz septemberen tul a »Hat [— — —] 20 ivet nekem, 20-at Eöt-[— — —]; míg a többi [— — —] any és Gyulai [— — —] lehetlen sok féle köteleztetéseimnek eleget tenni.

Ma Fribaisz küldött novelláért, Török a' dolgozó- és szegényházakra vonatkozó cikkért, Csengeri egy historiai rajzért a' Népkönyv számára, 's hogy boszuságom még több legyen, sietve kell kitatarozni egy helyesen írni nem tudó barátomnak bizonyos előterjesztését.

Isten áldjon!, írj és mielőbb.

barátod

Kemény

*

A levél alját az egér elrágta s két lapon hat-hat sort csonkított meg, még pedig úgy, hogy a felső megrongált sorban egy szót pusztított el, az alsóban pedig csak egy szót hagyott meg. A második lapon egy-két irodalomtörténeti adatot ért a pusztulás, de ezeket némileg kiegészíthetjük. Kemény itt a *Hat író könyvéről* írt, azonban levelében csak a vállalat címének kezdete, a *Hat szó* maradt meg. E vállalatban — mint Csengery Antal értesítette Aranyt 1854 márcz. 30-án — Arany, Csengery, Eötvös, Gyulai, Kemény s Vörösmarty működtek volna közre. Ezekről szólt Kemény is levelében, úgy hogy a megcsonkított *Eőt* és *any* szavakat joggal egészíthetjük ki *Eötvösre* és *Aranyra*.

A levél keletkezésének éve határozottan 1854. Ez időben tervezte ugyanis b. Eötvös József a *Hat író könyvét*, ez évben indították meg Kemény és Csengery is *A magyar nép könyvét*. Minthogy Kemény szeptemberen túlra ígéri a *Hat író könyvét*, okvetetlenül az év első felében kellett írnia levelét. Márcz. 30-ika előtt azonban Csengery nem sürgethette Kemény cikkét, hisz Aranyt is csak ekkor szólította fel *A magyar nép könyvében* való közremunkálásra. Későbbi időre mutat az, hogy Csengery — mint Aranynak írta — márcz. 30-án Keménytől beszélyt várt, holott Kemény levele szerint már historiai rajzért küldött. Még későbbi időponthoz vezet bennünket az, hogy Fribaisz, Török és Csengery egy időben fordultak Keményhez kérelmükkel. Ez csak májusban történhetett. Ekkor teljesítette Kemény Török kérését s máj. 25-én a *Pesti Naplóban Eszmék és jámbor óhajtlások* cím alatt hosszabb cikksorba kezdett, melyben a magyarországi szegénységet az angol-országgal, az erdélyi oláh kunyhókat az angol szegényházakkal hasonlította össze. Májusban kérhette Csengery is Keménytől a historiai rajzot, mert a *Divatcsarnok* már jún. 5-én ismertette *A magyar nép könyvének* első füzetét.

A novella, melyet Fribaisz Keménytől akart megszerezni, *A szerelem élete* lehetett, melynek közlését a *Divatcsarnok* 1854 máj. 30-án kezdte meg. Igaz ugyan, hogy a *Divatcsarnok* felelős szerkesztője a címlap szerint Császár Ferencz volt, de Fribaisz mindenható szerepet játszott a lap vezetésében. A szerkesztő- és kiadóhivatal Fribaisz irodájában volt, s a *Divatcsarnok*nak egyik irodalmi híre szerint Fribaisz volt a lap »művezére«. Csak alapos értesülés után írhatta Gyulai Pál is Aranyt 1853 novemberében, hogy a *Divatcsarnokot* a jövő hónapban Fribaisz veszi át. Danielik *Magyar írókja* szerint is 1854-ben Fribaisz vezette a *Divatcsarnok* szerkesztését. Úgy látszik, Fribaisz szintén májusban küldhetett b. Kemény Zsigmondhoz a megígért novelláért, mert a *Divat-*

csarnok máj. 10-iki száma előre hirdette, hogy egyik legközelebbi számban kezdődik *A szerelem élete* című beszélyfüzér.

Ezek után következtetésünk végső eredményeként állapíthatjuk meg, hogy b. Kemény Zsigmond 1854 májusában írta meg levelét.

VII.

Édes barátom!

Igéréd, hogy még a' télen küldeni fogsz pénzt. Kérlek, mert nagy szükségem van, indítsál utra megint 100 pengőt. Ha lehet február 1-jére. Addig valahogy képes vagyok kijönni. Az után nem.

Anyámról értesítsél.

Telyesítsd Pestre jövedeled iránt tett ígéretedet. Én kora tavasszal haza megyek, legjobban szeretném, ha te vinnél el; — előbb itt mulatva néhány napot. Szállásra költened nem kell. Az igaz, hogy ezzel még nem sok lesz megkimélve.

Most két hét oltá jó egészségben vagyok, — csak a' csusz alkalmatlankodik.

Jan. 10-kén 1855.

barátod
Kemény

A levél czíme a boríték külső lapján:

B. *Kemény János* urnak. *Kolozsvár*. (Postai bélyegzés: Pesth 12/1, Klausenburg 16/1.)

VIII.

Édes barátom!

Pest 15 mart.

Anyám többszöri unszolására megígértem, hogy átveszem azon bizonyos öszveget, melyet szegény kedves anyámtól, míg él, elfogadni gyöngédtelenségnek tarték, még ha legnagyobb szükségben is lettem volna.

Az alatt míg József bátyámnak irtam, te fölvetted. Mi ellen nekem semmi kifogásom nincs; mert kétségkívül jobban hasznodra fordíthatod, 's czélszerűebben gyümölcseztetheted mint én, ki úgy sem csináltam volna egyebet vele mint adósságacskáimat kifizettem volna; vettem volna egypár ruhát; fölmondattam volna egy 120 forintos nagyon kártékony irodalmi kötelezettségről — melyet nagy szükségemben az előlegezésért ígértem meg, 's mellynek april 5-kére eső terminusaért, már sajtó alatt levő terjedelmes regényem bevégzését halasztanom kell. A' többi pénzzel haza akartam indulni.

Már most, hogy valahogy rangierozhassam a' létező tények közt magamat, a' következőre kérek:

1.) Ne jöjj, ha még változtathatod szándéko-lat, föl; mert az is pénzbe kerül.

2.) Nyugodj meg abban, hogy léleknyugalmamért is szükségem van lemenni. Nem tudnék csendesesen alunni is, ha azt hinném, hogy lehetséges, hogy ez életben szegény anyámat többé nem látom. Sietni fogok, bizonyosan sietni, a hazamenetellel, *a' melly nap lehet.*

3.) Még más *nagyon nevezetes* 's veled közleni való oknál fogva is mellőzhetlen szükségem van veled találkozni, 's csak ez is elégséges volna arra, hogy levigyen. De aligha egyenesen Várad felé mehetnék, 's ezen tekintetnél fogva se jöjj utánam.

4.) Minél előbb küldj legalább 140 pengőt: mert az utiköltséget beszámítva a' kifizetendőkhöz, legalább 400 pengőt kell kiadnom, az ezentuli napi költségeken kívül. 'S a' 400 pengőt, a' currenssekkel együtt, az irodalomból egészen össze nem kaparhatom, legalább olly hamar nem, mint érdekemben és terveimben van.

Isten áldjon a' találkozásig

barátod
Kemény

A levél czíme a boríték külső lapján:

Méltóságos B. Kemény János urnak. *Kolozsvár*. Király utca
Nro: 42. (Postai bélyegzés: Pesth 16/3, Klausenburg 19/3.)

*

A levélnek kiegészített keltje: 1855 márcz. 15. Ide vezet bennünket az az adat, mely szerint Kemény egy kártékony irodalmi kötelezettsége miatt már sajtó alatt levő terjedelmes regényének bevezetését kénytelen volt elhalasztani. Ez csakis az *Özveggy és leánya* című regény lehet, melynek két kötete az 1855-ik év első felében jelent meg, harmadik kötete pedig csak két év múlva 1857 első felében került ki a sajtó alól.

Ilyenformán e márcz. 15-iki levél időrendben az 1855 jan. 10-ki levél után következnek. A kapcsolat a két levél közt világosan látható is. A jan. 10-iki levélben Kemény értesítést kért anyjának betegségéről s hívta öcscsét Pestre, közben értesült anyjának reménytelen egészségi állapotáról, azért márcz. 15-iki levelében le akarja öcscsét beszélni pesti útjáról, inkább maga jelenti be, hogy siet Erdélybe, hogy anyját még életben láthassa.

IX.

Édes Jánosom!

Pest december 6-kán.

Mély hálával tartozom neked, hogy istenben boldogult kedves anyámnak utolsó éveit szereteted, erélyed és gondoskodásod által nyugodtá 's az életgondoktól szabaddá tudtad tenni. Én nem valék olly szerencsés, hogy szegénynek boldogságára befolyhassak. Isten áldjon!

hű testvéred
Zsigmond

A levél czíme a boríték külső lapján:

Méltóságos B. *Kemény János* urnak. *Kolozsvár*. (Postai bélyegzés: Pesth 6/12, Klausenburg 9/12.)

*

A levél b. Kemény Zsigmond anyjának halálára vonatkozik. Kemény külsőleg is ki akarta gyászát fejezni s fekete pecsétet tett levelére, holott máskor pirosat vagy zöldet alkalmazott. Özveggy b. Kemény Sámuelné a pusztakamarási ref. egyházközség anyakönyve szerint 1855 decz. 2-án halt meg. Kemény a temetésre nem mehetett haza, de 1855 decz. 6-án levélben tolmácsolta öcsce előtt szívének mély bánatát.

X.

Édes barátom!

Pest decz 16-kán.

Azon csapás után, mely minket közelebből ért, most szerzettem magamnak annyi erőt és időt, hogy állapotunk rendezése felől irhassak neked.

Ágnes szegényt ki kell elégitenünk, még pedig bőven.

'S egymás közt is szükség mind a' fekvőbirtokra, mint a' kárpotlási őszlet-arányára, mind a' kisenyedi pénzre, mint felmerülhető kölcsönös igényeinkre nézve tisztába lennünk.

Készítsd meg te a' tervet.

Jöjj fel azzal hozzám február elején; vagy ha ez neked éppen lehetlen, én megyek februarra le. Csak tudosítsál e' részben határozottan.

Addig tarsd függőbe mindent, még az Ágnes dolgát is; de adj át neki elégséges pénzt az intézkedésekig *kijöhetésére*. Természetesen én e' pénz felét hordom.

Ha kell plenipotencia a' kárpotlás ügyében tudosítsál.

Mihelyt a' magunkéval tisztába jöttünk, megírjuk a' testamentumot. Én a' kezembe visszabocsátom a' nekem esendő jószágrészt.

Házasodjál meg, ha csak lehet, én nem fogok.

hived
Zsigmond

A levél czíme a boríték külső lapján:

Méltóságos *Báró Kemény János urnak* tisztelettel — per Nagy Várad *Kolozsvár*. (Postai bélyegzés: Pesth 16/12, Klausenburg 19/12.)

*

Kemény itt újra anyjának haláláról emlékezik meg. Ez az a csapás, mely őt legközelebből érte, s mely a hagyaték rendezését tette szükségessé. A levél élén álló decz. 16-ika tehát 1855 decz. 16-ika.

XI.

Édes barátom!

Vártam válaszodat vagy magadat; de se nem irtál, se nem jöttél.

Én — mi elég baj — már jó messze haladtam az életben, 's hamar beköszönhetnek azon napok, melyekben félrevonulásra 's házi tűzhelyre lesz szükségem, — bármely kicsiny legyen az.

Mig anyám élt, nem is mertem magamra, ki őt magára hagytam, gondolni. Minden óhajtasom csak az volt, hogy elégülten élhessen, hogy egoismusom nehogy valamit elragadjon a' kényelemből, mellyel a' te erélyed igyekezett őt körülvenni. Szívesen fogadtam el azon földönfutó bitang állapotot, mi azoké, kiknek egy többnyire rosszul fizetett tollon kívül semmiük sincs, 's kikre a' rövid kedvetlenség, melly dolgozni nem enged, inséget, a tartós betegség csödet hoz. — Midőn Kamaráson valék, 's te dolgaink rendezését sürgetted, én kikerültem az egész kérdést, — mert anyám még élt.

Már most ő szegény a' földben; 's föltámadt a' magam iránti kötelesség.

Definitive tisztába akarok jönni helyzetemmel.

Azt akarom, hogy tudjam: mi az enyim?

A' mi az enyim lesz, az maradhat nálad; de azt nem szeretném, hogy midőn eszem vagy erélyem csökkenni fogna, midőn a tollat jónak látnám kezemből letenni, ne legyen hová lépjek, hová feküdjem. Haza mennék akkor; de a' világ azt mondaná, hogy hozzád: — 's ez sértené büszkeségem. Te meg is házasodhatsz; de azért, hogy téged szeretlek, nem következik, hogy háznéped közt szeressem.

Szóval, tisztába kell saját ügyeimmel jönnem.

Miután pedig te nem jöhetsz Pestre: a' következő dolgok közül, kérek, válassz.

1.) Csinálj te egy egyezkedési projectumot, 's azt küld hozzám aláírásra.

Te tudod: mi jogos, mi méltányos; te ismered micsoda tekintetekkel tartozom én neked, 's micsodákkal te nekem; te mérlegre vethetsz jobbra és balra mindent, 's mint becsületes ember és jó testvér, úgy képviselhetsz ez ügyben engemet mint magodot. Te ismered a' jóságokat, utána jártál az urbéri kárpotlásoknak, ismered a kisenyedi dolgokat, kezeden van a' vidualitási maradvány pénzben, tudsz minden mérlegbe veendő szempontokat és érdekeket: készíthetsz tehát olly tervet, mely a' két félre nézve telyesen kielégítő lesz.

Én e' tervet aláírván, megcsinálom a' vég hagyományt. Beigattatom *pro forma* magam a' possessoriumba, 's ezzel rendben vagyunk.

Ha ezen ajánlatom nem tetszik, akkor válaszd ezt:

2.) Kinevezem a' maga modja szerint fölhatalmazottamnak akar Kemény Ferenczet, akar Zeyk Károlyt. Ezeket instruálni fogom a' helyzetéről, 's azok intézzék az én nevemben el veled a' dolgot.

Ha ezt látod czélszerűnek; akkor

3.) lemegyek april hó közepén Kamarásra.

Tudosíts tehát, kérek, hogy melyiket tartod czélszerűnek a' három mod közül. Én az *első* mellett vagyok; de a' mit te választasz, azt fogom tenni. —

Már most más dologra. A' szerkesztés bonyolodott fizetései mellett nekem alig van currens költségre valóm. Most egy ember elé állott 250 pengő követeléssel. Én a' hónap végére ígértem fizetést; de ha te hazunnon nem küldesz 150 forintot; akkor nem fogom telyesíthetni tudni; mert legfőlebb 100 pengő az, mit a' currens pénzből kiszakíthatok. A' követelő Reday János és szörnnyü régi időre vonatkozó dolog. Minden óra halasztás alkalmatlanabb rám nézve akarminél a' világon. Kérek küld hamar el a' 150 pengőt.

És írj a' *másik dologra* nézve választ.

Pest mar. 6-ka 856

hived
Zsigmond.

XII.

Édes barátom!

Pest apr. 22-kén

Válaszolj már valamit a' levelemre.

Igy a' mit egy óra alatt eligazíthatnánk, a' határtalomba hozódik
Legjobb, ha magad jössz; aztán

Ha elküldöd a' projectumot; aztán

Ha engem fárasztosz haza; aztán utolsó a' jóban

Ha Kemény Ferenczre vagy Zeyk Károlyra bizzuk az egészet.

Valamire határozd el magadat és tudosíts.

A pénzt is küld.

Enyedre sem fizettél interest, 's azon szabály szerint, hogy a' ki
fősvény többet költ, még ezen dologból is alkalmatlan resultatumok
fejlenek ki.

Irj Fényesnek gazdasági historiákat, hogy lássák, hogy nem tette
nevedet ok nélkül az írói közé.

Helyesírásod elég helytelen ugyan; de azon segíteni lehet.

barátod

Kemény Zs.

A levél címe a boríték külső lapján:

Méltóságos *Báró Kemény János* urnak. Erdélyben. *Kolozsvár*.
Pusztá Kamarás. (Postai bélyegzés: Pesth 23/4, Klausenburg 25/4.)

*

Ez a levél az előbbinek türelmetlen ismételése. Kemény annyira
csak utalni akart márcziusi ajánlataira, hogy kifejezéseinek tulajdon-
képeni értelmet az 1856 márcz. 6-iki levél ad. Így áprilisban projec-
tumot kért öcscsétől, s csak az előbbi levélből tudjuk meg, hogy egyez-
kedési projectumot akart készíttetni. Épily homályosak ezek az apr. 22-iki
figyelmeztetések is: »Bízzuk az egészet Kemény Ferenczre vagy Zeyk
Károlyra! A pénzt is küldd!» Mindez csak czélzás az 1856 márcz. 6-iki
levélre, melyben Kemény világosan kijelentette, hogy Kemény Ferenczet
vagy Zeyk Károlyt akarja felhatalmazottjának kinevezni, s hogy márcz.
végére 150 forintot vár öcscsétől. Ezen szoros kapcsolatnál fogva az
apr. 22-iki levelet joggal illeszthetjük az 1856-ik évi levelek közé.

Még kétségtelenebbé teszik a levélnek 1856-ik évi származását
Keménynek következő szavai: »Irj Fényesnek gazdasági historiákat,
hogy lássák, hogy nem tette nevedet ok nélkül az írói közé.« E szavak
a *Falusi Gazda* című folyóiratra vonatkoznak, melyet Fényes Elek
1856-ban indított meg, s két éven át szerkesztett. A *Falusi Gazda*
első füzetének címlapján ugyanis a vállalat tervrajzában a munkatársak
között szerepel: Kemény János báró Pusztakamaráson, Erdélyben. Mint-
hogy Kemény János bárót csak itt sorolja a lap a munkatársak közé,
b. Kemény Zsigmond buzdítása s ezzel együtt az apr. 22-iki levél is
csak az 1856-ik évre szólhat.

PAPP FERENCZ.

ARANY JÁNOS LEVELE JOVANOVICS JÁNOSHOZ.

A szerb Matica gyűjteménye Ujvidéken őrzi Arany Jánosnak egy érdekes levelét, mely Jovanovics János, híres szerb költőhöz (Arany és Petőfi több költői műveinek fordítójához) van intézve. Arany maga nem jegyezte fel levelének keltét, a levél borítékán azonban tisztán olvasható: »Budapest 21/11 77«, a mi a levélnek a tartalmával összhangban áll. A levél t. i. Aranyra felelete Jovanovicsnak kérésére, hogy *Murány Ostromát* szerb nyelvre fordíthassa; a fordítás 1878. évben Ujvidéken meg is jelent a szerb Matica anyagi támogatásával. A levél szövege a következő:

Igen tisztelt Uram,

Bocsásson meg, ha becses levelére későcskén, — s most is csak röviden — néhány sorral — válaszolhatok. Szemeim annyira megromlottak, hogy már egy év óta, igen keveset, alig 1—2 percig, olvashatok vagy írhatok egy húzamban, és ezt is kínos erőltetéssel.

Hogy szerény műveimet, legújabbán »Murány Ostromát« egy oly elismert költői tehetség mutatja be a szerb közönségnek, a minőnek Ön, tisztelt Uram, általánosan el van ismervé, részemről annak csak örvendem lehet, s köszönettel tartozom érte inkább, hogysem meggátolni igyekezném. Csupán azon való sajnálatomat vagyok kénytelen kifejezni, hogy sem az Ön — kétségkívül eredetimnek előnyére váló — fordításait, sem saját költeményeit eredetiben — a szerb nyelvben való teljes járatlanságom miatt, nem élvezhettem.

A mi a fényképet illeti, ide melléklek az egyetlenegy fajtát, melyből példányom van. Ez a 60-as évekből való s az Akadémiai Album számára készült volt. Ezen kívül nincs is fényképem más, mint az, mely 1866-ban »Összes költeményeim« elé készült és ott megtalálható. Azóta nem volt alkalom ülni photographusnak; magam, beteges levén, semmi vágyat nem éreztem, roskadozó alakomat fényképek által többszörözni.

Levele végszakára, melyet érdeklél olvastam, engedje meg, hogy ne válaszoljak tüzetesen. Magamról, ki vérmérsékletem s egész diszpozíciómnál fogva akkor sem harsogtattam valami erősen a szabadság trombitáját, mikor saját élethalál küzdelmünk követelte, — magamról mondom, nem is szólva: Ön, mint magyarországi ember, bizonyosan ismerni fogja nemcsak az itteni hangulatot, de azt is, mi e hangulat alapja. A keleti keresztyén népek szabadságküzdelmét a magyar nemzet épen oly rokonszenvvel kísérné, mint a lengyelekét mindenkor, — ha orosz terjeszkedést nem látna benne, mely első sorban hazánkat fenyegeti végromlással. Adja isten, hogy Ön fajrokonai, most kivivandott »függetlenségökért« idővel ne kényszerüljenek még hatalmasb zsarnokság ellen küzdeni!

Bocsásson meg e vaktába idevetett észrevételért, és fogadja szíves üdvözlésemet s a nagyrabecsülés őszinte kifejezését, melylyel maradok

igaz tisztelője

Arany János.

Kivülről: Nagyságos dr. Jovanović János urnak, szerb nemzeti költőnek s a (magyar) »Kisfaludy-társaság« tagjának, teljes tisztelettel Kamenitz (Szerém m.)

Közli: DR. OSZTOJICS TIHAMÉR.

KÖNYVISMERTETÉS.

Dr. Julius Petersen: Literaturgeschichte als Wissenschaft. Heidelberg, Carl Winter, 1914. 8-r. 71 l. Ára 1'80 M.

E tanulmány írója tagadja, hogy dolgozata összefügg azzal a philologiai háborúsággal, mely a berlini egyetemnek Erich Schmidt halálával megürült új-német irodalomtörténeti tanszéke körül támadt. A tárgyi kapcsolat azonban nyilvánvaló, mert elismeri, hogy fejtegetéseire a német philológiában már jó ideje mutatkozó meghasonlások adtak ösztönzést. Az említett háborúságban pedig ép e fokozódó ellentétek robbantak ki. Személyes torzsalkodások mellett azonban jelentékeny elvi kérdések is vetődtek fel benne az irodalomtörténet tudományos önállásáról s a philológiától való függéséről.

Petersen az irodalomtörténetírás eljárását, módszerét s egyéb ismeretkörökhöz (nyelvészet, történelem, széptan) való viszonyát vizsgálja. Az ilyen önmagára eszmélés csak használhat oly ismeretágnak, mely annyi odaadó munkással rendelkezik, mint az irodalomtörténet. Sorra veszi azokat a gondolati conceptiókat, melyek ép a legtermészetesebbeknek tetszenek benne. Elemzi a költői személyiség fogalmát, melyet az adatok egymásutánjától bizonyos kinematographszerűséggel alkotunk meg, mérlegeli a literaturatörténet csoportfogalmainak ismereti értékét: a történeti anyag tagolását tájak és törzsek, társadalmi fokok és körök s végül váltakozó ízlésű generációk szerint. Rickert nyomán tudja, hogy a tudományos törvény fogalma a természet világára korlátozódik, tudja, hogy a történeti kosmosban is fellelhető ugyan az egyetemes, de itt a singularitas világában vagyunk s a tényeket nem logikai, hanem sajátos kultúrértékeik révén becsüljük. Ismeretelméleti iskolázottsága azonban nem eléggé erős, s úgy látszik, Lamprecht hatására próbálkozik azzal, hogy egy-két nem is új, nem is jelentékeny szempontot a közép- és újkori szellemi élet fejlődéstörvényévé szélesítsen (54—58. l.).

A német philologia abban az alakjában, a mint a romantika idején megszületett, a szellemi élet egészét átfogja. A nyelvi kifejezés eszközeivel foglalkozik, tehát a nemzetnek a maga nyelvében objectivált s nyelve útján gyarapodó egész szellemi műveltségére kiterjed. Közös keret a nyelvészet, az irodalomtörténet és a néprajz számára, és Schelling szerint a philologus művész meg bölcselő egy személyben. Petersen elfogadja a philológiának ezt a széleskörű fogalmazását s ép ebből magyarázza, hogy

annyi dilettans merészkedik az irodalomtörténet terére, a minek meg az a következménye, hogy szakszerű művelőit is kicsinylik.

A XIX. század folyamán a nyelvtudomány és az irodalomtörténet — a népisméről nem is szólva — kiléptek a közös keretből, önállóságot szereztek. A philologia — s ez egy második, szűkebb körű meghatározása — szöveg bíráló, exact segédtudományyá szűkült, a melyet a történetírás minden ága alkalmazhat. A nyelvészet és az irodalomtörténet a fejlődés folyamán nemcsak egymástól idegenedett el, hanem a természettudomány eszményei és fogalmai felé fordult — gondoljunk a physiologiai hangtanra, az új-grammatikusoknak nyelvtörvényeket nyomozó iskolájára, Scherer reconstruáló kísérleteire s a természettudományokból kölcsönzött analógiákra és szólásokra. A munkamegosztás elve alapján az irodalomtörténet maga is ketté vált. A régibb literatúrával foglalkozó része inkább tartja a közösséget a nyelvészettel, míg az újabb a nyelvfejlődés kérdéseit meglehetősen elhanyagolja. Petersen utal arra, hogy ez az elkülönülés a szellemi élet összefoglaló szemléletét elsorvasztja. A nemzeti irodalom egységes egész, s az újabb időkben kimutatott világnézeti kapcsolatok a középkorban is fellelhetők, viszont a nyelvfejlődés stadiumai Lutheren túl is pontosan nyomozandók. Az irodalomtörténet egységes módszerrel dolgozható fel egész terjedelmében.

Napjainkban a nyelvészet is tudatára ébred annak, hogy szellemi tudomány, s nemcsak szabályos egyezések után kutat már, hanem az egyéni nyelvhasználatot és a nyelvben tükröződő kultúr-fejlődést vizsgálja (K. Vossler). Viszont az anyag-kutatásban buzgólkodó irodalomtörténet is tart attól, hogy alexandrinismusba süllyed, s látókörének egyetemesítésére a philosophiában és az összehasonlító irodalomtörténetben keres segítőt. Ezek azonban ingatag támasztékok, mert nem lehet minden költői alkotásból világképet kifejteni, s a költészetben a forma is van talán olyan fontos, mint az esetleges philosophiai tartalom. Az összehasonlító irodalomtörténetírás pedig a nemzeti irodalmak fölé épül, másodlagos képződmény s tetőt nem lehet egy új ház alapjául használni.¹

Bár az irodalomtörténet egységét a módszer egységével igyekszik Petersen igazolni, el kell ismernie, hogy a szövegkritikában másképp jár el a codexek s másképp a könyvnyomtatás korának feldolgozója, s hogy az írói személyiség megrajzolása az újabb irodalom történetében nem oly tapogatózó módon történik, mint az adatok híján szűkölködő régibb korszakokban. A philologiai munka szöveget állapít meg, a genetikus eljárás megalkotja az író képét — hátra van a személyiség és a művek közötti kapcsolat felderítése. Ezzel eljutottunk az ú. n. lélektani módszerhez, melynek feladatairól gazdag elméleti irodalom keletkezett az utóbbi években. Az egyik irányzat a műtől akar a szerzőhöz jutni s a stílusban az egész embert igyekszik fellelni. Oly lélektan kiépítését kívánja, a mely a nyelvi kifejezés alapján tájékoztatni tud a költő

¹ Ezt a gondolatot irodalmunkban már 1912-ben, s határozottabban, fogalmazva, kifejtette Császár Elemér. (L. *Katona Lajos élete* cz. dolgozatát, Katona Lajos *Irodalmi Tanulmányai*. I. k. 73. l.)

képzeletvilágáról, phantasiájáról, vérmérsékletéről. De a stílusnak finomabb kapcsolatai az emberrel annyira egyéniek, hogy erre nézve általános tételeket megállapítani: mérő rationalisálás lenne. A kapcsolatok *megérzésére* van szükség (31. l.). Biztosabbnak látszik a költő életétől közelíteni a mű felé. Hogy ez miképpen történjék, arra Dilthey adott útmutatást. Nem elég az élet tényeit nyersen a költemény mellé helyezni, hanem — és itt újra az *intuitio* veszi át a szerepét — *élményszerűségükben* kell őket megragadni. Simmel szerint még az élmények keresése is felesleges, mert semmiféle külső összefüggés ismerete nem fokozza a műtermék igazi megértését. E szélsőséges álláspont téves, de van valami igaz magva: az irodalomtörténet nem merül ki az elemzésben, s lényegéhez a vizsgált mű átélése is hozzátartozik. Az átélés persze ne legyen elszigetelt. Az egyes munka eredete szerint és hatása révén történeti kapcsolatokba illeszkedik, s műfaji becst és eleven aesthetikai értékét sem lehet figyelmen kívül hagyni.

A mily fontos az irodalomtörténet módszere, belső egysége, annyira szükséges, hogy mint tudomány illetéktelen területekre ne csapjon át. Így az irodalmi oktatás ne ragaszkodik kizárólag a historiai szempontokhoz, s az élő irodalom, melynek elintézése az irodalmi kritika feladata, ne követeljen történeti tárgyalást, mivel ez a szó tudományos értelmében amúgy is lehetetlen.

Petersen az irodalomtörténetben bizonyos látókörbővítő s a szellemi élet egyetemére is kiterjedő törekvéseket képvisel. De téved az, a ki úgy fogná fel ezeket, mintha velük az exact irodalomtörténeti kutatás ellen fordulna. Az utóbbi a XIX. század positiv irányú évtizedeiben erősödött meg, s a mint e kissé materialis kor sok becses technikai és ipari vívmányát minden elkövetkező eszményibb időszak is használni fogja, úgy az újabb synthesisekre törekvő irodalomtörténetírás alapja is minden időkre a philologia marad. Petersen vizsgálódásai nem speculativ természetűek, inkább technikaiak, mintegy a munkásban merültek fel. De érzik rajtuk korunk philosophiai hajlama. Ma az irodalmi anyagot nemcsak történetileg, hanem különböző egyéb kapcsolatokban is rendszerezni akarják. E rendező és egységesítő törekvés a tudományos naturalismus leáldozásával erősödött meg. Ugyaninnen ered az *intuitio* szerepének kiemelése, a mi alapján azt jelenti, hogy már nem keresnek matematikai eszményeket a kultúrával foglalkozó tudományokban. De ha egyoldalú ismerettani kritika az irodalomtörténet rationalis vázát gyöngének is ítélné, e disciplina, mint eleven szükséglet, akkor is fennmarad. Az emberiség a költészetet — olvassuk a tanulmányban egy hegeli gondolat nyomán — mint szellemi életének nagyszerű emlékét szünet nélkül építi. Az irodalomtörténet pedig, tegyük hozzá, mint e tevékenység szemmeltartója, a fejlődés el nem apadó lehetőségeivel maga is mindig megújul s előre lendül.

SAS ANDOR.

Bajza József. A M. Tud. Akadémiától jutalmazott pályamunka. Irta Szücsi József. Budapest, a M. Tud. Akad. kiadása, 1914. 8-r. 2, 497, 1 l.

Az Auróra-kör tagjai közül Kisfaludy Károly halála után Vörösmarty Mihály és Toldy Ferencz működésével együtt a Bajza Józsefé kapcsolódik legszorosabban az átalakuló Magyarország szellemi fejlődésének történetébe. Nemzetünk politikai eszméi sokkal gazdagabban és sokkal nagyobb művészi erővel szólnak meg Vörösmarty költészetében, mint a Bajzáéban; de a régi dicsőség elmúlásán s a reményt megtagadó jövődön érzett hazafi fájdalomnak és a nemzeti fölébredés tettere kész elhatározásának Bajza is oly maradandó kifejezést ad, a mely állandóan él a művelt magyar közönség köztudatában. Amannak költői eszméi előkészítik, majd hűségesen kísérik az átalakulás korszakát, emezéi inkább csak visszhangjai, de szintén mélyrehatóak. Vörösmarty lángelméjének hatása alól sem eszmei tartalom, sem költői nyelv tekintetében egyetlen írónk sem vonhatja ki magát; de ez eszmék politikai és társadalmi küzdelmeit az igazság ethikai erejének azon fegyvereivel vívják, a melyeket Bajza élesített s adott nagy kortársai kezébe. Ő tette először életfeladatává a minden nagy átalakulás fattyúhajtásaként felburjánzó erkölcsi züllöttség ellen a közélet annyi különféle küzdő terén férfias bátorsággal síkra szállani és a harcot az igazság iránti mély meggyőződés öntudatosságával a diadal megnyeréseig folytatni.

Kétségtelen, hogy elhatározásának szilárdságát, harcainak hevét, fegyvereinek az ellenséghez mért élességét jó barátainak nem csak javaslása, hanem tettelegessége is erősíti: Vörösmarty nagy tekintélye s tiszta meggyőződése, Toldy széles látköre s a külföldi irodalmakban való sokoldalú ismerete. Irodalmunk története nem ismer e három férfiú baráti köréhez hasonlót, a mely a nemzeti élet annyi fontos nyilvánulására oly feltűnően hatott volna. Működésük szinte elválaszthatatlan egymástól. Vörösmartyé minden bizonynyal a legönállóbb és csak egyik s nem is legfontosabb oldalával kapcsolódik barátai küzdelmeibe. De a másik kettőé annál szorosabban egymásra támaszkodik. Bajza kemény harcainak élesztője, sokszor segítő, legtöbbször részvevő társa Toldy, a kinek figyelme az irodalom és tudomány minden régi és újabb jelenségére kiterjed, és a ki e jelenségekről alkotott ítéletében akárhányszor Bajza felfogása, néha épen útmutatása szerint igazodik. Irodalmi és tudományos életünk a nemzeti eszme kialakulásának és fokozatos erősödésének korában az ő általuk vert ösvényen indul derekasabb fejlődésnek. Bajza működése úgy szólva a küzdelem tetőpontján bevégeződik, de a Toldyé még az után ölt nagyobb arányokat. Egymásra hatásuk közösségének mind tartalma és ereje, mind eszköze és módja kétségtelen. Így hát kettejük közül akármelyiket tanulmányozza az életrajzíró, egyáltalán nem mellőzheti a másik működésének beható vizsgálatát sem.

Jól tudja ezt Szücsi (dr. Bajza) József is és hőse fejlődésével kapcsolatban figyelemmel kíséri Toldy pályáját is, bár nem ártott volna működésük közösségét még jobban kiemelni. Elhiszszük, hogy Bajza már ifjú korában mélyebben tud valamely kérdés vizsgálatába eresz-

kedni, mint örökké izgékony barátja. Ezt, ha mással nem, a Toldyhoz írott s a kritikai pályára készülő író fejlődésére oly élénk világot vető leveleivel minden fejtegetésnél jobban bizonyítja az életrajzíró. Elhiszszük, hogy Bajza nem egy meggondolatlanságtól visszatartja Toldyt, noha ezt írónk nem igen mutatja meg. De úgy vélekedünk, hogy a mit Szücsi Toldyban meggondolatlanságnak, örökös kapkodásnak, sőt hebehurgyaságnak (16., 18. l.) lát: nagyrészt az ő türelmetlen erélyének, izgató lelke túláradásának, a tenni s hatni akarásnak szakadatlan folyamata, későbbi pályája legjótékonyabb hatásának korán feltűnedező jele. Az *Athenaeumban* is nemcsak »fürgesége és simulékonyága« (380. l.) jár segítségére Bajzának, hanem világlátottsága, irodalmi nagy műveltsége s rendkívüli fogékonysága is. Mindezzel nem azt mondjuk, hogy az *Athenaeumnak* nem Bajza az igazi lelke, hanem csak azt, hogy ha Toldy nem egy tekintetben Bajza hatása alatt állott, viszont ez is sokat köszönhetett Toldynak. Vajjon Vörösmartynak volt-e ily feltűnő hatása Bajzára költészetén kívül: nehezebb eldönteni. Bizonyára első sorban, a mit az életrajzíró is kiemel, Vörösmarty költői dicsősége, nagy tekintélye erősítette Bajza szerkesztői állását, de másfelül az ő javalása, a legtöbb kérdésben véleményük közössége is. Az a tudat, hogy oly szerkesztőtársak állanak oldala mellett, a kiknek híre-neve egymagában is a siker biztosító, nem csekély mértékben szilárdíthatta elhatározását s felfogásának egyéni függetlenségét.

Szerencsésebb az életíró Bajza ellenfeleinek rajzában és megítélésében. Sokszor egy-egy szóval vagy rövid mondattal egészen találó jellemzést ad róluk. Csak az öregebb írókra nézve tudja kevésbé kivonni magát hőse szigorú ítéletének hatása alól. Bajza nemcsak abban tanítványa Kazinczynak, hogy első kritikai észrevételei a nyelvre és szavakra vonatkoznak, a külsőségekkel bibelődnek; hanem abban is, hogy a kritika jogát sikerül kivívnia. Kazinczy szinte félszázadig folyvást hirdeti a kritika szükségét és jogosultságát s gyakorlatilag is eleget próbálkozik a magyar elmékben meghonosítani a kritikai gondolkodást. Hogy, mást nem említve, az arkádiai per mindenkép előzménye Bajza tollharczainak, senki sem tagadhatja. De e mellett az ifjú kritikus akárhányszor ugyanazt ismétli, a mit előtte 20—30 évvel már a széphalmi mester hirdet. Például: »Egy értő javaslata többet nyom ezer értetlen kajdászatanál«, »A hirtelenség vagy harag... gondatlanságot szül«, »Tanuljunk törleni, s az a legszerencsésebb, ki ezt korán megtanulta« (53—55. l.) stb. Mindezeket Kazinczy tanítja íróársainak. A Kölcsy kritikai tanulmányai és Bajza első csatározásai közt felismert különbség megállapításában igaza van írónknak, de csak annyiban, hogy a *Kritikai Lapok* igazi hatását valóban a kemény tollharczoknak köszönhetette, s hogy ezekkel akkor többet használt Bajza, mint ha Kölcsy utánozta volna a kritikai tanulmányban. Ha — úgy mond — Bajza Kölcsy utánozta: »Ez esetben épen oly *hatástalanul merült volna* el Bajza folyóirata, mint Kölcsy tanulmányai«. (120. l.) Ha a debreczeniek és a Dunántúl felzúdulását mellőzzük is: az által, hogy Kölcsy épen a legnagyobb költőknek szerinte hibás műveit szigorú bírálat alá fogja, mégis csak

gondolkozóba kellett ejtenie nem egy ifjú író, a kik ha nem érezték is a csapást közvetlenül, lehetetlen volt arról megfélemlkezniök. Kétségtelen, hogy oly szemmel látható sikere nem volt Kölcsy tanulmányainak az irodalmi ízlés fejlődésére nézve, mint Bajza tollharczainak; de hogy hatástalanul merültek volna el, bajos állítani.

Döbrenteit a régi, nem egészen igazságos ítélet alapján fogja fel. Vörösmartyék csak az érdemeit túlságosan érző, elbizakodott, az ifjabb s néha az idősb írókat is ok nélkül leczkértető ellenfelet látták benne, a ki főúri ismeretségei alapján oly tekintélyt bitorolt, a melyet pusztán irodalmi működésével soha sem vívott volna ki. Szemükben ő csak a »fesz és pőf« neveltséges embere. Tudták, hogy Kazinczyval összezördült, s iránta hálátlanak tekintették. De azt aligha tudták, hogy mikor a széphalmi mesternek legutoljára kellett fogsága tartásdíját a jogügyi igazgató felszólítására pótolnia, Döbrentei tanítványaival tette össze és küldte el neki az adakozók nevének elhallgatásával a kívánt összeget. Nem védjük Döbrenteit. Jellemében a huszas évek közepétől fogva nem egy vonás alkalmasnak látszhatott a torzításra; de Vörösmartyék Kazinczynak nem mindenben igazságos felfogása alól nem tudták magukat kivonni. Bajza kegyetlenül bánt vele, kegyetlenebbül mint érdemelte. A kérdés lényegében igaza volt; de ily perdöntő párbajban talán nem lett volna szabad Bajzának Döbrentei minden való érdeméről megfélemlkeznie. Benne is elsősorban a jogosulatlan tekintélyt üldözte Bajza; de ha csak az *Erdélyi Múzeumra* gondolt, az ifjú íróknak akkor melegszívű barátját, nemzetiségünk s az irodalmi előhaladás nem méltatlan régi képviselőjét is meglátta volna benne: alkalmasint kevésbé találta volna alaptalannak tekintélyét. Mindezt Bajza életirójának sem szabad figyelmen kívül hagynia, midőn tollharczainak irodalomtörténeti fontosságát megállapítja.

Dessewffy József gr. megítélésében sem mondhatjuk igazságosnak. (96—108. l.) Nem az ellen van kifogásunk, hogy irodalmi babérait kétes értékűeknek tartja; de a politikai és társadalmi téren szerzett érdemeit is nagyon szűk körre szorítja. Hogy »eszmegazdagnak« a politikai téren sem találja, értjük; de vajjon Széchenyi előtt ki volt nálunk e téren »eszmegazdag«? S vajjon igazságos-e ilyen mértéket állítani fel? Nem közelebb járunk-e az igazsághoz, ha akkor, midőn Károly kir. herczeg (az asperni győző) a bécsi államférfiakat jellemzően kiemeli, hogy azok dicsekedve emlegetik, hogy 30 év óta sem könyvet, sem hirlapot nem olvastak, Dessewffy József gr. európai nagy műveltségét, a régi classikus és újkori irodalmakban való széleskörű olvasottságát, a melyhez erős nemzeti érzés, tiszta szabadelvű felfogás és az irodalmi élet mély szeretete s pártolása járult, szinte páratlannak mondjuk? S mind ennek jótékony hatása Kazinczy egész körén érezhető. Politikai szereplése nincs tisztázva. A múlt század elején tartott országgyűléseken az ellenzéki felfogásnak egyik képviselője s a válságos politikai helyzet okos bírálója. Az alkotmánynak nem a betűjéhez, hanem a szelleméhez hű. Előbb megérzi a spanyolországi nemzetiségi mozgalmak rendkívüli erejét, mint nálunk bárki más, és várva-várja

annak a lángnak átcsapását hozzánk, a melynek tisztító tűzéből a korhadtt régi kormányzati rendszerek egészen újraalakulva kerüljenek ki. De hogy Döbrentei mellett síkra szállt, Kazinczy és Bajza is nem ok nélkül sajnálta. Mindenesetre sokkal többet ártott, mint használt a felszólalásával, a melyet nem is tekinthetünk Döbrentei vétkének, mint Kazinczy és Bajza gondolta. A gróf régi barátságban élt Döbrenteivel s magánleveleiben s a *Bártfai Levelekben*, valamint egyéb nyilvános felszólalásaiban is sokszor tömjénezett neki, akaratlanul is hozzájárulva Döbrentei felfuvalkodottságának növekedéséhez. De másfelül azt sem szabad feledni, hogy akkor a főurak közt vajmi kevesen vannak, a kik az írókat — nem mondjuk — baráti körükbe fogadják, hanem csak figyelemre is méltassák. Hogy Bajzának már nálunk egyáltalán az írói köztársaságról lehet beszélnie, abban része van Dessewffynek is, a ki alig húsz éves korában az írók közé állott, s ha mint író nem alkotott is semmi maradandót, az irodalom tekintélyének emelésén sikerrel munkált.

Magát a főalakot annál behatóbban, annál nagyobb megértéssel s melegséggel rajzolja írónk. Az érintett eseteket kivéve, ritkán elfogult iránta, akár a költőt, akár a kritikust, színházigazgatót vagy lapszerkesztőt jellemzi. Igen nagy és gazdag anyagkészlettel dolgozik, s megvan az a nem közönséges tulajdonsága is, hogy e sok adatát szigorú rendbe sorakoztatja és soha sem engedi kezei közül kiduzzadni. Az *Auróra*, *Kritikai Lapok*, *Athenaeum* és a *Kossuth Hirlapja* szerkesztése közben vívott hosszas és makacs tollharczainak talán legcsekélyebb része is kellő figyelemben részesül nála. Nem csoportosítja ugyan e harcok adatait bizonyos szempontok szerint, megelégszik az időrendi egymásutánnal; de e keretben annál ügyesebben összevon, kiemel és bírál. Mindenütt meglátja e gazdag anyagban a hősére s általán az irodalomra jellemzőt s akárhányszor a másoktól átvett ítéletet is úgy fogalmazza, hogy az olvasó az ő eredeti gondolatának tekinti. Az ifjú kritikus fejlődését, eszméinek kialakulását nem tudhatná hívebben szemlélteni, mint leveleinek szerencsésen megválasztott kivonataival, a melyek a közvetetlenség s újság ingerével egyaránt hatnak.

Adatai bírálatában szerencsés ösztön vezeti. Jobbára akkor is eltalálja az igazságot, mikor adatai nem elég világosan beszélnek: például Bajzának a színházigazgatói állásáról való lemondása magyarázatában. A részvénytársaság akadékoskodása és a személyzet, kivált Schödelné művészi hóbortja összejátszanak, hogy Bajzát elkedvetlenítsék. Az életíró Bajzának egy ma már csak töredékben ismert levele alapján az előbbinek tulajdonít nagyobb fontosságot, bár a lemondás közvetlen okául Schödelné kihívó esetét tartja. A kétféle ok valószínűleg egyforma súlyal esett elhatározásának mérlegébe. Horváth Döme, a ki ifjú korában szorosan érintkezett az *Athenaeum* körével, beszélt e sorok írójának, mily sokszor panaszkodott Bajza meghitt baráti körében a színészek, kivált Schödelné szenvedhetetlen szeszélyeire s mennyire örült, midőn állásáról leköszönhetett.

Természetesen írónk a kritikus, az irodalmi tisztesség főképviselője s a különféle nevezetes vállalatok szerkesztője pályájával részletesebben

foglalkozik, mint a költőével. Megtartja a helyes arányt. Bajza ifjúkori költészetét jól eső biztossággal elemzi. Meglátja e költészet fény- és árnyoldalait, s ha az előbbieket talán inkább észreveszi is, a végső ítéletben a józan mérséklet határai közt marad. Csak azt az ítéletét nem mernők aláírni, hogy Bajza »szebb verseiben a forma és tartalom oly összhangját érte el, a minőt Petőfiig egyetlen dalköltőnk sem«. (180. l.) Nem hivatkozunk Vörösmartyra, de Kisfaludy Károlynak, még inkább Czuczornak, Garaynak és Vachott Sándornak is vannak oly dalai, a melyek legalább is utoléri a Bajzáét. A végső összefoglalásban (450. s k. lk.) helyesebben ítéli meg Bajza egész költészetének fontosságát.

Ellenben tollharczainak az irodalmi, politikai és társadalmi életre tett igazi hatását mindég fontosságukhoz mérten tárgyalja és emeli ki. De nemcsak ezt. Mindazon vállalatoknak, a melyeket Bajza szerkesztett, egész belvilágába bevezet bennünket; igen ügyes kalaúzunkká szegődik, minden nevezetést megmutat s minden lényegest megmagyaráz. Soha sem únjuk meg s ritkán találjuk magyarázatait sekélyeseknek (*Athenaeum* bevezetése). Nem egy könnyen tudnánk irodalmunkban más hasonló művet találni, a mely egy-egy folyóirat, szépirodalmi vagy politikai lap egész pályájáról, valamennyi évfolyamáról oly teljes képet nyújtana, mint a melyet Szücsi rajzol a Bajza vállalatairól, kivált az *Athenaeum*ról. Ha egyik-másik felfogásán felakadunk is, hajlandók vagyunk becsülni egyéni véleményét. Így Bajza szüleinek viszálya talán nem annyira ítéletét edzette (7. l.), mint inkább mélabújának csíráit nevelte. Hogy a classikus ódai alakokat igazában egyetlen magyar olvasó sem szerette volna (36. l.), határozottan téves állítás, akkor Berzsenyinek nem lett volna olyan népszerűsége. Nem Bajza foglalja össze először a magyar folyóiratok vázlatos történelmét (145. l.), hanem Toldy már 1826-ban. Bajza regény-elméletének *fiascójáról* (157. l.) nem igen lehet beszélni, csak annyi mondható, hogy nem sikerült. Abban sincs igazsága, hogy Kazinczy »Berzsenyit tette meg a hivatalos[!] irodalom első lyrikusának« (175. l.); ez csak rövid ideig volt így; a mint Dayka műveit összeszerkeszti Kazinczy, folyvást neki adja az elsőséget. Hisz tudni való, hogy a költői tizedelés tanításában is őt tekinti a legnagyobb magyar lírikusnak. Az 1832—36. országgyűlés *reménytelen vergődéséről* (202. l.) is bajos beszélni; mert ez az első igazi reform-országgyűlés, a melyen Széchenyi eszméi már megragadják a rendeket. Az összefoglaló jellemzés a könyv legjobban megírt részei közé tartozik. De ennek az összehasonlításnak nem látjuk okát s igazságát: »Az agg Kazinczy összemérte kardját Bajzával, Bajza nem kelt harcra Petőfivel«. (381. l.) Ez két különböző dolog, a melyet nem lehet egymásra vonatkoztatni. Bajzával Kazinczy az ítéletalkotás tárgyára és módjára tűzött össze; Bajzának Petőfi költői szellemével nehéz lett volna versenyre kelnie.

A könyv szerkesztését illetőleg csak azon megjegyzésre szorítkozunk, hogy Bajza családi életének előadását jobb lett volna belevegyíteni nyilvános pályája rajzába, mint utoljára hagyni. A Bajzáról szóló irodalom ismertetése meg ily alakban mintha felesleges volna. Nem gáncsoljuk Szücsi eljárását; azonban valamely író vagy kérdés régibb irodalmának

értéke igen csak kitűnik egy ily monographia tárgyalásából, a mint az író a maga felfogásával egyező vagy ellenkező véleményeket s adatokat erősítésül felhozza vagy czáfolja. Az oly régebbi kísérletek pedig, a melyeknek a monographus sem adatok, sem felfogás tekintetében épen semmi hasznát nem vehette, alig érdemlik meg a külön fölemlítést.

A könyv előadása eléggé gondos. Nyelve egyenletesen szabatos, egyszerűen világos, soha sem túlterhelt. Semmi sincs az íróban némely kortársa nagyzó hóbortjából sem ítéleteiben, sem stíljében. Ízlése megóvja a divatos, de helytelen kifejezések rikító színezésétől. Csak pár helyen akadtunk fenn olyan kifejezésen, a melyet nem vártunk volna művelt ízléstől. Például midőn az epigramma meghatározását »professoros ízűnek« (79. l.) mondja. Az ilyen kifejezés tartalma vagy üres, vagy hamis alapon nyugvó. »Szlemenics Pozsonyba akarta beszerezni« Bajját (19. l.), — »hajlandóságára volna bazirozva a cselekvény« (220. l.), — »semmi okosat sem tudott kihozni« (229. l.), — »le ne adta volna névjegyét« (306. l.), — »régebbi intimusa« (313. l.), stb. Ilyen pongyolaságokat nem szívesen olvasunk oly könyvben, a melynek komoly tartalma megfelelő nyelven szól hozzánk. Szerettük volna, ha jó magyar nyelvérzéke megvetette volna az ilyeneket is: *lebecsmérel*, *lekicsinylés*, *meggyanúsít*, *megvádol*, *megtárgyal*, *kifejezetten*, *egyebektől eltekintve*, *férjeik*, *feleségeik* (441. l.) stb. A mostanában annyira elterjedt szórendi hibák közül különösen megütköztünk ezeken: épen nem jelenti azt (11. l.), e h. épen *nem azt* jelenti; — most sem talált sok örömet (33. l.), e h. most *sem sok* örömet talált; — nem fogta fel jól (83. l.) e h. *nem jól* fogta fel; — nem adta ki elég gondosan (141. l.), e h. *nem elég gondosan* adta ki; — munkáit nem írta magyarul (357. l.), e h. *nem magyarul* írta, stb.

Az efféle apróbb hibák ugyan nem változtatják meg a könyv értékéről mondott véleményünket; de ha a szerző ezeket elkerülte volna, zavartalanabb lenne az olvasó tudományos érdeklődése.

VÁCZY JÁNOS.

Magyar tárgyú doctori értekezések 1914-ben.

8. Jénáki Ferencz. *Kájoni János énekeskönyve és forrásai.* (Értekezések a Kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Seminariumából. 3 sz.) Kolozsvár. Magyar Irodalomtörténeti Seminarium. 139 l.

Egyházi énekeink irodalma egy igen értékes forrásmunkával gyarapodott. A *Cantionale Catholicum* (1676) és Kájoni egy másik, kéziratban maradt gyűjteményének ismertetése, forrásainak felkutatása — szinte az egész katolikus és protestáns énekköltészet anyagának a revidálásával járt. A munka ugyan nem egységes, sok mindenfélére kitér, de el kell ismernünk, hogy nagy gonddal készült, anyagát szinte teljesen kimeríti. A katolikus énekköltés történetének és Kájoni életének rövid vázolója után, rátér fő tárgyára, a *Cantionale Catholicum* keletkezésének, kiadásainak és forrásainak részletes ismertetésére. Egy-két apróbb téves adatot is kiigazít (így pl.: Kájoni nem ápr. 23., hanem 25-én született

1687-ben; nemcsak gyűjtött, hanem maga is fordított, sőt szerzett is néhány egyházi éneket — szövegük közölve a 47—51. lapon — munkájának hangjegyes kiadása nem jelent meg nyomtatásban, mint Seprődi hitte, IK. XIX., hanem csak kéziratban maradt). Legfontosabb azonban a forráskimutatás: a *Cantus Catholici* (1651), Hajnal Márton jezsuita imádságoskönyve (1629), Gönczi György énekeskönyvének lőcsei és váradi kiadása (mindkettő 1654) voltak azok a gyűjtemények, melyekből leginkább merített. A függelékben Jénáki 6 fejezetben össze is állítja egyenként, forrásaik szerint az énekeskönyv verseit, gazdag bibliográfiával, mindenütt tekintettel az illető költemény többi magyar feldolgozásaira is. Beosztása azonban kissé nehézkes, legnagyobb hiánya, hogy nincs névmutatója. Egynéhány tévedéstől sem ment, így pl. a *Stabat matert* »ősrégi latin hymnus«-nak tartja, holott köztudomású, hogy ferences költemény (a XIII. századból) és valószínűleg a »Jó-isten hegedőse«-nek, Fra Jacoponé-nak munkája. — Igen érdekes Kájoni kézíratos, nagy (1129 versből álló) magyar-latin versgyűjteményének ismertetése. Megvan benne a *Comico-Tragoedia*, még pedig az 1646-iki kiadás másolata! Legfontosabb darabja azonban kétségkívül egy *Világ gyönyörűségének megutálásáról való ének*, melynek versefeiből *Pataki Anna* neve derül ki. Jénáki közli a költeményt (59 strófa, az utolsó 3 szak hiányzik) és elég meggyőző bizonyítással Balassi Bálintnak tulajdonítja. — Egy másik versről, melyet már Erdélyi Pál ismertetett a Jancsó Benedek codexből (EPHK. 1893) és Radán Baláznak tulajdonított, kimutatja, hogy Sztán Balázs szerzeménye.

9. *Boga Alajos. Székelyföld történetirója a XVII. században.* (Kolozsvári értekezések a magyar művelődéstörténet köréből. 5. sz.) Kolozsvár. Szt. Bonaventura-könyvnyomda. 83 l.

Lakatos István életének († 1706.) és *Siculiájának* (1702) ismertetése főként művelődéstörténeti szempontból. Bennünket csak az értekezés V. fejezete érdekel, melyben a székely rovásírásról szól. Lakatos Telegdi *Rudimentájából* (1598) vette adatait, s minthogy e munka fél-századdal előbbre való, mint a többi, 1751-ből való legrégibb *Rudimenta* másolatok, följegyzései, Boga szerint több hitelt érdemelnek, mint a mennyit Sebestyén Gyula tulajdonított nekik.

10. *Brisits Frigyes. Szent Ágoston és Rákóczi Ferencz vallomásai.* Pécs. Dunántúl R. T. könyvnyomdája. 73 l.

E mindenképen figyelemreméltó kis tanulmány csak része egy nagyobb dolgozatnak, melyben a szerző Sz. Ágostonnak a magyar irodalomra tett hatását akarja kimutatni. Munkája bevezetésében általánosságban vázolja Szt. Ágoston *Vallomásainak* jelentőségét a világirodalomban. A kérdést alaposan ismeri, a róla szóló irodalmat kellő kritikával tudja fölhasználni. Érdekes megállapítása az, hogy a *Confessiones* formájában és hangjában nemcsak a régi nyilvános bűnbevallás művészi nyilatkozása, hanem észreveszi rajta a zsoltárköltészet hatását is. — A Rákóczi-

féle önéletrajzzal való összehasonlítást elsősorban pszichológiai szempontból vizsgálja: kinyomozza a szerencsétlen sorsú nagy fejedelem életében azokat a mozzanatok, melyek lelkében mintegy előkészítették a talajt Szt. Ágoston filozófiájának befogadására és saját énjének hasonló vallomásszerű föltárására. Brisits fejtegetései szerint Rákóczi a könyvvel valószínűleg csak 1715-ben, a grosboisi magányban ismerkedett meg, mikor csalódásai és anyagi viszonyai nyomasztó súlya alatt először érezte szükségét nagyobb lelki megnyugvásnak. E munkában megtalálta végre a maga énjének tisztultabb képét, ez mintegy megoldotta számára az élet problémáját, nem csoda tehát, ha hatása alatt már 1716 végén hozzáfogott a maga életvallomásának megírásához. — E fejtegetések a legügyesebb részei Brisits tanulmányának. Nagy szorgalommal, az eddigi irodalom széleskörű fölhasználásával és önálló kutatásai alapján, fejtegeti Rákóczi könyvének további sorsát, majd rátér főtárgyára, a két mű részletes egybevetésére. A szerkezet fölépítésében, számos rokon vagy azonos gondolatban, egyes élet-események megmotiválásában, hangulati és világnézeti kapcsolatokban, a kegyelem tanának mélyebb átérzésében keresi meg Szt. Ágoston befolyását Rákóczira. A mellett azonban kiemeli a munka önálló voltát, hangsúlyozza egyéni és nemzeti jelentőségét. A főkülönbséget a két életírás között abban látja, hogy Rákóczi nem törekszik olyan egyetemes gondolatokra, mint a nagy egyházatya, ő inkább egyéni és magyar, sokszor pedig életrajz helyett történetet és korrajzot nyújt. — A tanulmány egyetlen hibája az, hogy néha elragadja olvasottsága, igen messze eső, a tárgyhöz nem igen tartozó idézetek kedvéért.

11. Györe János. *Abonyi Lajos pályája* (1833—1898.). (Különlenyomat a máramaros-szigeti ref. lyceum 1912—13. tanévi értesítőjéből.) 42 l.

Inkább életrajzot kapunk, mint irodalmi tanulmányt. A szerző már régóta foglalkozik Abonyi pályájának nyomonkövetésével, folyóiratunkban is közölt néhány adatot (Arany János két levele Abonyihoz, IK.1904). Értekezése azonban nem pusztán életrajzi adatok felsorolásából áll, sohasem bocsátok az adatokat, melyek Abonyi írói fejlődésére sajátos hatással voltak. Különös gonddal rajzolja ifjúkorát, neveltetését, Jókai és a francia irodalom hatását, a mellett azonban feltárja a környezet, a magyar Alföld döntő befolyását, mely őt specialis magyar népies íróvá tette. Nem foglalkozik egyes művei részletesebb elemzésével, nagyrészt általánosságban, de találóan jellemzi írói egyéniségét, inkább elbeszéléseit és regényeit helyezve előtérbe, míg népszínműveivel kevesebbet törődik. Hiánya, hogy nem állítja be műveit a magyar szépprózai irodalom fejlődésébe, hanem pusztán csak az író egyénisége szempontjából veszi őket vizsgálat alá. Függelékben közli Aranynak Abonyihoz írott leveleit és Abonyi saját önéletrajzi töredékét.

KIRÁLY GYÖRGY.

Péchi Simon szombatos imádságoskönyve. Közzéteszik Dr. Guttman Mihály és Dr. Harmos Sándor. Budapest, Izr. M. Irod. Társ. 1914. 8r. 488 l.

Egyedül végezte-e Péchi Simon az imádságos-könyve fordítását, szótár segítségével az eredetiből, vagy segített-e neki valamelyik zsidó tudós vagy más közvetítő? Híven ragaszkodott-e a héber imádságok szövegeihez, vagy szabadon átdolgozta, megrövidítette, vagy megtoldotta? És melyik ritust vette alapul, a spanyol vagy német szertartást? — Ezek azok a kérdések, a melyek mint localis fontosságú problémák merülnek fel, ha ezt az imádságoskönyvet zsidó szempontból nézzük, a mi különösen azért tolakodik előtérbe, mert véletlenül egy zsidó irodalmi társulat adta ki. De Péchi szombatos imádságoskönyvét kiadhatta volna az Akadémia is és akkor bizonyára irodalomtörténeti jelentősége volna az, a mi legelőször szembeötlőnek. Szenczi Molnár Albert zoltárfordításai a magyar irodalom kincsesládájába tartoznak, magyar lelkekbe sugárzik bele a fényük, a melegük, és magyar szívek dobbannak Jezsajas ódáira, Jeremiás siralmaira, melyeket Károli és Káldi művészete formált át magyar igékké.

Péchi Simon egész élete, sorsa, tragédiája arra vall, hogy költő volt, hívő és fanatikus, rajongó és vértanúságra kész. Ilyennek ismerjük őt Kemény Zsigmond regényéből is. De ha megismerkedünk műveivel, kiegészíthetjük lelkének romantikus mozaikját igen mély színekkel. Péchi Simon költő volt, lelke mystikus távolságokba mélyedt, hol fehér, menyegzői ruhában, imádsággal és tisztasággal vár a Szombat, Izraelnek szent martiromságától sápadt arája. Péchi szombatos imádságos-könyve költői alkotás, melyet az irodalomtörténet fog majd művészi szépségei és nyelvi sajátosságai szerint elemezni. Az Izr. Magyar Irod. Társ.-ot hála illeti, hogy ezt a művet a további méltatás és kutatás számára hozzáférhetővé tette. Mint Péchi Simon *Psalteriuma*, a melyet Szilády Áron kitűnő akadémiai kiadásában bírunk (1913), a szombatos imádságoskönyv is új értéket jelent a magyar vallásos költészetben, nyelvi szempontból jelentékeny gazdagodását a magyar imádságos phraseológiának, a mely még mindig fejlődésre szorul. Péchi szombatos imádságoskönyvéből, annak hatalmasan hömpölygő, súlyos mondataiból, megkapóan lágy átmeneteiből és komoly tónusú fordulataiból sokat meríthetnek majd a vallásos költészet művelői. Csak egyetlen mondatot iktatok ide ízelítőül Péchi Simon imádságos költői prózájából:

»És mű is csak te rólad teszünk egyedül vallást mindenképen elannyira, hogy ha sok dicsiretes éneklésekkel olyan teljes volna is az mű szánk, mint az tenger és a mű nyelvünk zengésekkel, mint annak zúgó habjai, az mű ajakink dicsiretekkel, mint az egeknek tágassági és az mű szemeink tündöklő világossággal, mint az fényes nap és hold és az mű kezeink kiterjesztve, mint az égbe repülő saskeselyők szárnyai, az mű lábaink oly könnyek, gyorsak, mint az szarvasok lábai, soha sem lehetnénk elégségesek az te dicsiretedre méltóképen mindenható Úr mű Istenünk, hogy áldhatnók méltóképen az te nevedet mű királyunk sok ezerszer való ezer izig valónak csak egy részecskényére is és tömény ezerszer való ezereknek csak egy részényire is az nagy sok véghetetlen jókért, jóvoltodért, jegyeidért és csudáidért, melyeket cselekedtélt mű

velünk és a mű atyáinkkal, ki régen Izraelt kihoztad Egyiptusból mindenható szent Ur mű Istenünk.» (179. l.)

De vannak az imádságoskönyvben verses részletek is, melyekből az ilyen symbolikus sorok mint: »Küs hugunk már menyasszonyságra készült« (248. l.) első olvasásra emlékeztetbe, szívbe vésődnek. Vagy egy hajnali *Leülő ének* első zsoltáros strófája: »Isten leánya, szép szűz mátkája, jó reggel serkenj fel, mint tiszta kristály, mint karbunkulus fénylik jó erkölcsöcsel. Hajnali nótán, szarvas muzsikán mond szép dicsiretet.« (380. l.)

Guttmann Mihály és Harmos Sándor nagy munkát végeztek Péchi imádságoskönyvének fáradságos kritikai kiadásával, bevezetésével s glossálásával, kiváló szolgálatot tettek vele nem csak a theológiának, hanem a magyar irodalomnak is. Mivel a könyv elsősorban a művelt zsidó közönségnek szól, azért a bevezetés terjedelmét is hosszabbra szabták. Röviden ismertetik Kohn Sámuel műve alapján a szombatos mozgalmakat, Péchi tragikus pályáját, a szombatos irodalmat. A mellett azonban a tudományos szempont legkevésbé sem szorul háttérbe. E tekintetben kivált a szövegkritikai függelék érdemel figyelmet, mely arról tanuskodik, hogy a kiadók a szombatos irodalom bibliographiáját nemcsak alaposan ismerik és kellően fölhasználták, hanem önálló kutatásokkal is gyarapították. Sikerült megtalálniok a legrégibb imakönyvet, melyet Thúry Zsigmond elveszettnek hitt: a Péchi íródeákja, Bet János másolta példányt. A mi a codexek genealogiáját illeti, megállapítják, hogy a legrégibb szöveg nem 1630 és 1638 között keletkezett, mint eddig hitték, hanem még 1630 előtt, Bethlen Gábor életében. Végül nyomós érvekkel eldöntik, hogy az imádságoskönyv szerzője valóban Péchi Simon.

PATAI JÓZSEF.

Steinhoffér Károly. A könyv története. I. rész. A magyar könyvnyomtatás és könyvkereskedelem rövid története a legrégibb időkől napjainkig. (Iparosok Olvasótára. XXI. 1—3. sz.) Budapest, Lampel, 1915. 8r. 125 l.

Nemcsak a szakiparosok meríthetnek tanulságot e derék kis kézikönyvből, hanem a művelt nagyközönség is haszonnal forgathatja. Az előttünk fekvő I. rész röviden ismerteti a könyvnyomtatás létrejöttét, majd részletesebben rátér a magyar könyvnyomtatás és könyvkereskedelem történetére. A második részben a könyv történeti fejlődését és a modern könyvtechnikát szándékszik ismertetni. A népszerűen és vonzóan megírott fejtegetések irodalomtörténeti szempontból is érdekesek. Kezdve Hesz András, majd Honterus nyomdájától egészen a mai napig híven jellemzi a magyar sajtó történetét, mindenütt kiemelve a műveltségtörténeti és irodalmi vonatkozásokat. Hosszasabban időz Heltai Gáspár, Misztótfalusi Kiss Miklós, majd Landerer, Trattner, Heckenast és Emich Gusztáv alakjánál, kiknek működése oly jelentős szerepet játszik a magyar kultúra haladásában. Különösen figyelmet érdemel a második fejezet, mely a magyar könyvkereskedelem történetének eddig szétszórta adatait foglalja össze. A könyv értékét számos arckép, régi nyomdajegyek, kiadások reprodukciója díszíti.

K. Gy.

REPERTORIUM.

- Alszegehly Zsolt.* Csokonai és Hubay. EPhK. 152—154. l.
Andrássy Gyula gr. Széchenyi emlékezete. Az Ujság 39. sz.
Barabás, Abel v., Petőfi's Wolken. Ung. Rundschau. III. 810—840. l.
Beöthy Zsolt. Zrinyi Miklós emléke. Bud. Szemle. 161. köt. 445—449. l.
Császár Elemér. Tóth Kálmán. Akad. Értes. 49—77. l. Önállóan is, 31. l.
Décsi Lajos. Tatrosy György verseskönyve. Ethnogr. 1914. 313—315. l.
Gróf István. Arany János Bolond Istókja. — Ism. Vértessy Jenő. Irodalomtört. 35. l.
Harsányi István és Gulyás József. Az Árgirus legrégibb kéziratának sárospataki töredéke. Ethnogr. 1914. 298—305. l.
Harsányi I., Gulyás J., Simonfi János. A kurucz balladák hitelessége. 1914. — Ism. Rimóczy Elek. Irodalomtört. 32. l.
Julius. Vörösmarty és a háború. Székesfehérv. Hirl. 1914. 146., 149., 152., 154. sz.
Kanyaró Ferencz. Árgirus históriájának 1618-iki kézírata. Ethnogr. 1914. 305—312. l.
Kardos Albert. Csokonai és a háború. Debreczeni Képes Kalendar. 1915. 69—74. l.
Koroda Pál. Bartók Lajosról. Magyarország 38. sz.
Kozma Andor. A katona a magyar költészetben. Bud. Szemle 161. köt. 217—239. l.
Kürschák József. Bolyai Farkas és Bolyai János. Akad. Értes. 84—103. l.
Láng István. A kuruczkor szelleme a kuruczkor költészetében. (Tanulmányok 21—48. l.)
Schuy Gilbert. Bacsányi János és I. Napoleon 1809-ki proclamatiója a magyarokhoz. — Ism. Szinnyei Ferencz. Irodalomtört. 34. l.
Sebestyén Gyula. Petőfi népdalgyűjtése. Ethnogr. 1914. 193—207. l.
Simai Ödön. Kazinczy Ferencz nyelvújítása. M. Nyelv 65—71. l.
Szinnyei Ferencz. Jósika Miklós leírásai és korrajza. (Kivonat.) Akad. Értes. 14—24. l.
Szücsi József. Bajza József. — Ism. Vértessy Jenő. Bud. Szemle. 161. köt. 478—480. l.
Tolnai Vilmos. Arany János: A tetétleni halmon. Irodalomtört. 1—9. l.
Trócsányi Zoltán. Heltai Gáspár nevééről. M. Nyelv. 76. l.
Trostler József. A »Magyar Simplicissimus« s a »Török kalandor« forrásai. EPhK. 104—112. 181—193. l.
Váradi Antal. A háború költészete. Az Ujság 43. sz.
Versényi György. Petőfi háborús költészete. Irodalomtört. 10—18. l.
Versényi György. Erdélyi János emlékezete. Ethnogr. 1914. 264—280. l.
Viszota Gyula. Pest városnak üdvözlő irata Széchenyihez. 1845. Akad. Értes. 104—106. l.
Zsigmond Ferencz. A magyar irodalomtörténetírás munkája 1914-ben. Irodalomtört. 19—27. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Badics Ferencz.** Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. Ára 2 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill. — Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Ára 2 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Verseggy Ferencz élete és művei. Verseggy arczképével. Ára 6 kor. — Bessenyei akadémiai törekvései. Ára 1 kor. 50 fill. — A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Ára 3 kor.
- Ferenczi Zoltán.** Deák élete. 3 kötet. Ára 12 kor. — Petőfi és a socialismus. Ára 1 kor.
- Gyulai Pál.** Kritikai dolgozatok. 1854—1861. Ára 5 kor. — Bírálatok. 1861—1903. Ára 5 kor.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Horváth Cyrill.** Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. Ára 90 fill.
- Irodalomtörténeti Közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III—XXIII-at *Szilády Áron*, a XXIV-et *Császár Elemér*. (Eddig 24 évfolyam 1891—1914.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XXI. kötet. 1763—1831-ig. Minden kötet ára 10 kor.
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Költők tára, Régi magyar** — Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagysfalvi György, Vilmányi Libecz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor. — VII. kötet: (Erdélyi Máté, Fráter Gáspár, Pesti György, Küküllői névtelen, Torkos János, Varsányi György, Szerémi Illyés, Dávid Ferencz, Huszár Gál, Méliusz Péter, Némethi Ferencz, Szendrei névtelen, Bessenyei Jakab, Tuba Mihály, Bornemisza Péter, Karádi névtelen Felnémeti névtelen, Dobokai Mihály, Névtelenek. 1560—1566.) Ára 4 kor.

XVII. századbeli magyar költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei.

I. kötet. (Műfordítások Ovidiusból, Dédalus temploma, Márs és Bacchus, Jó vitézeknek tüköre, Murányi Venus, Igaz barátságnak és szíves szeretetnek tüköre).

N. 8-r. XXVIII, 528 l. Ára 12 kor.

Könyvtár, Régi magyar. — Szerkeszti Heinrich Gusztáv. 25. k. Földi János költeményei. (Mixich Lajos kiadása.) Ára 3 kor. — 26. k. Szentjóbi Szabó László költeményei. (Gálos Rezső k.) Ára 5 kor. — 27. k. Magyar István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. (Ferenczi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 28. k. Földi János magyar grammatikája. (Gulyás Károly k.) Ára 6 kor. — 29. k. Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. (Rubinyi Mózes k.) Ára 3 kor. — 30. k. Bessenyei György: Az embernek próbája, 1772 és 1803. (Harsányi István k.) Ára 5 kor. — 31. k. Apollonius históriája, 1591. (Berecz Sándor k.) Ára 3 kor. — 32. k. Csiksomlyói iskoladrámák. (Alszeghy Zsolt és Szilávik Ferencz k.) Ára 4 kor. — 33. k. Illei János: Tornyos Péter. (Alszeghy Zsolt k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 34. Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir. (Weber Arthur k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 35. Sziveket ujító bokréta. (Versényi György k.) Ára 3 kor.

Melich János. Révai Miklós nyelvtudománya. Ára 1 kor.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pestí Gábor. Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pethino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. 1536. Korhű kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Két részben, ára 22 kor.

Váczy János. Tompa Mihály életrajza. Ára 5 kor. — A nyelvújítás győzelme Ára 1 kor. 60 fill.

Vértesy Jenő. A magyar romantikus dráma. (1837—1850.) Ára 5 kor.

Legújabbban megjelent:

Szücsi József. Bajza József. Ára 4 kor.

Megrendelhetők

a **M. Tud. Akadémia** könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1915. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.